

Գ. ՂԱԶԻՆՅԱՆ, Ա. ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

9-րդ դասարան

ԵՐԱՇԽԱՎՈՐՎԱԾ Է ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

2018

ՀՏԴ 373.167.1:316(075.3)
ԳՄԴ 60.5 ց72
Ղ 173

Մասնագիտական խմբագիր՝
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ. Ղազինյան

Ղ 173 Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա.
Հասարակագիտություն: 9-րդ դաս. դասագիրք. / Գ. Ղազինյան,
Ա. Վաղարշյան; - Եր.: Տիգրան Մեծ, 2018. - 176 էջ:

ՀՏԴ 373.167.1:316(075.3)
ԳՄԴ 60.5 ց72

ISBN 978-99941-0-604-2

© Ղազինյան Գ., 2018
© Վաղարշյան Ա., 2018
© «Տիգրան Մեծ», 2018
© ԴՏՀՏՀ, 2018 թ.

Նախաբան

Սիրելի՛ աշակերտներ,

Մենք ապրում ենք հասարակության մեջ: Հասարակական կյանքի ցանկացած ոլորտում և ցանկացած մասնագիտության տեր մարդուն անհրաժեշտ են իրավական գիտելիքներ: Այսինքն՝ ինչ իրավունքներ ունեք դուք, ինչ է հասարակությունը և պետությունը, ինչպես են դրանք կառավարվում: Այս հիմնահարցերի իմացությունը պարտադիր է ամեն մի քաղաքացու համար: Իմացությունն ինքնանպատակ չէ: Այն կոչված է սովորողի՝ ձեզանից ամեն մեկի մեջ ձևավորել հոգեբանական վճռականություն՝ պայքարել սեփական իրավունքների և ազատությունների համար: Այսպիսով՝ դասագրքի նպատակն է դաստիարակել իր իրավունքներն իմացող, դրանց համար պայքարող, իր պարտականություններն ու պատասխանատվությունը գիտակցող, իրավական մշակույթ ունեցող իսկական քաղաքացի:

Ինչ է անհրաժեշտ դրա համար: Անշուշտ, սովորել և սովորել:

Իրավական դասանյութի յուրացումը որոշակի բարդություններ ունի, ինչը պայմանավորված է իրավաբանական լեզվի յուրահատկությամբ: Այդ լեզուն ձևական է, ոչ զգացմունքային, լի հատուկ եզրույթներով և հասկացություններով: Խուսափել դրանցից հնարավոր չէ, ինչպես մաթեմատիկայում՝ բանաձևերից: Բայց դա չի նշանակում, որ այդ լեզուն անհասանելի է:

Որպեսզի դասանյութը դուք լավ յուրացնեք, այն լրացված է մտորումներով, հանձնարարություններով, քննարկումներով, խաղերով և խնդիրներով: Դրանք կոչված են ուսուցումը դարձնել հետաքրքիր, հիմնախնդիրային, խաղային: Սակայն այդ ամենին պետք է նախորդի դասանյութի յուրացմանը՝ նպատակամղված ձեր ջանասեր, համառ աշխատանքը՝ ուսուցչի օգնությամբ և տնային աշխատանքի միջոցով: Առանց դրա դասավանդումը կվերածվի սովորական բանավեճային խոսակցության: Միթե կարելի է գրել բանաստեղծություն առանց այբուբենի իմացության: Իհարկե, ո՛չ:

Տարատեսակ առաջադրանքներն ավելորդ չեն: Դրանցից ամեն մեկն ուղղված է որոշակի հմտության և ունակության ձևավորմանը: Հատկապես կարևոր են սոցիալական նախագծերը, հարցումները և հանրօգուտ աշխատանքները: Շատ կցանկանայինք, որ դուք դրանք դիտարկեք որպես բարոյական պարտք և անպայման կատարեք ձեր փոքրիկ ներդրումը հասարակական հիմնախնդիրների լուծման գործում:

Համոզված եղեք, որ համառ աշխատանքը ձեզ կսովորեցնի ժողովրդավարություն և իրավունք՝ բարու և արդարության արվեստ, որոնք շատ անհրաժեշտ են մեզանից յուրաքանչյուրի և մեր հայրենիքի բարգավաճման համար:

*Եվ իմացե՛ք ուրեմն, որ ո՛չ մի աշխատանք
Տքնաջան չէ այնքան, որքան ոգու հերկը.–
Ի սկզբանե էր բանը, և բանն էր ճիգ ու ջանք,
Եվ ջանքին առընթեր էր – երգը:*

Ե. Չաթենց

Հայաստանի Հանրապետության ՕՐՀՆԵՐԳԸ

Մեր Հայրենիք՝ ազադ, անկախ,
Որ ապրել է դարերդար,
Յուր որդիքը արդ կանչում են
Ազադ, անկախ Հայաստան:

Ահա, եղբայր, քեզ մի դրոշ,
Ջոր իմ ձեռքով գործեցի,
Գիշերները ես քուն չեղա՝
Արտասուքով լվացի:

Նայիր նրան՝ երեք գույնով՝
Նվիրական մեր նշան,
Թող փողփողի թշնամու դեմ,
Թող միշտ պանծա Հայաստան:

Ամենայն տեղ մահը մի է,
Մարդ մի անգամ պիտ մեռնի,
Բայց երանի, որ յուր ազգի
Ազադության կզոհվի:

ԳԼՈՒԽ 1.

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԴԱՍ 1. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ

*Մի ժողովուրդ, որի զավակները հավասար չեն օրենքի
և մահվան առջև, հաղթական հայրենիք չի ունենա:*

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. «ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Ժողովրդավարություն» հասկացությունը շատ ընդգրկուն է և բարդ: Գոյություն չունեն համընդհանուր ճանաչում գտած պատկերացումներ դրա մասին: Տարբեր մոտեցումներ շեշտադրում են ժողովրդավարության առանձին կողմերը, օրինակ՝ մեծամասնության իշխանությունը, ընտրությունները, գաղափարների բազմազանությունը, մարդու իրավունքները: Ուստի ժողովրդավարությունը մեկնաբանվում է մի քանի իմաստներով: Դրանցից մեկը հետևյալն է:

Ժողովրդավարությունը ժողովրդի իշխանության քաղաքական կազմակերպությունն է, որն օրենքի հիման վրա ապահովում է քաղաքացիների հավասար մասնակցությունը պետական և հասարակական գործերի կառավարմանը, պետության հիմնական մարմինների ընտրովիությունը, մարդու իրավունքների կենսագործումը և պաշտպանությունը:

Ժողովրդավարությունն առաջին հերթին պետության ձև է: Հին Հունաստանում ժողովրդավարությունը հասկացվում էր որպես պետության հատուկ ձև, որի դեպքում իշխում էր ոչ թե մեկ անձը (միապետը, բռնապետը) կամ անձանց խումբը (արիստոկրատիան, օլիգարխիան), այլ պետության կառավարմանը մասնակցելու հավասար իրավունք ունեցող բոլոր քաղաքացիները:

Մտորումներ: «Յուրաքանչյուր ազգ ընտրում է ժողովրդավարության իր տեսակը՝ կախված իր պատմության և հանգամանքների զարգացումից, հետևաբար՝ նրանցից յուրաքանչյուրը ժողովրդավարական է յուրովի»: Ժողովրդավարությունը բարիք է, երբ այն համապատասխանում է ժողովրդի մշակույթին և հոգեմտականությանը:

Ժողովուրդը չի կարող իր «բան ու գործը թողած» իրականացնել իրեն պատկանող իշխանությունը: Այդ պատճառով նա իր իշխանությունը փոխանցում է պետությանը: Սակայն ժողովուրդը շարունակում է մասնակցել հանրային գործերի կառավարմանը՝ ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ իրեն ներկայաց-

Նող պետական մարմինների միջոցով: Հետևաբար՝ պետությունն ինքը պետք է լինի ժողովրդավարական:

Ժողովրդավարական պետությունը սահմանափակ, իրավական պետություն է: Իդեալական վիճակում պետությունը պետք է ծառայի մարդուն և ժողովրդին: Սակայն իրականում երբեմն պետությունը և ժողովուրդն օտարանում են: Դրանից խուսափելու համար անհրաժեշտ է, որ պետական կառավարումը լինի ժողովրդավարական: **Ժողովրդավարական է այն պետական կառավարումը, որը կառուցվում ու գործում է ժողովրդաիշխանության սկզբունքով:** Համաձայն այդ սկզբունքի՝ իշխանության տերը, աղբյուրը ժողովուրդն է: Պետական իշխանությունն ածանցված է ժողովրդի իշխանությունից, պայմանավորված է ժողովրդի կամքով ու պահանջմունքներով: Սակայն պետությունը շատ հաճախ վնաս է հասցրել հասարակությանն ու անհատին, եղել է բռնապետական: Նման պետությունը կառավարում է մեծամասամբ բռնի ուժի և հարկադրանքի միջոցով: Հիշե՛ք հայ ժողովրդի վիճակը Օսմանյան կայսրությունում և ցեղասպանությունը, XX դարի մարդկային աղետները՝ ստալինյան բռնությունները և ֆաշիստական գազանությունները:

Հարցում շրջապատին: Հարցման ենթարկե՛ք ձեր շրջապատի 5 փարեց մարդկանց և կազմե՛ք վիճակագրություն, թե նրանց քանի տոկոսն է կողմնակից ժողովրդավարությանը և քանիսը՝ դիկտատուրային: Արդյունքներն ամփոփե՛ք և վերլուծե՛ք:

Պարմությանը հայտնի են բազմաթիվ բռնապետություններ: Ճանաչե՛ք նկարներում պարկերված բռնապետներին: Ի՞նչ գիտեք նրանց գործունեության մասին:

2. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶՐՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ազատություն և իրավահավասարություն: Ժողովրդավարական հասարակության անդամներն ազատ մարդիկ են: Ուստի ժողովրդավարությունը ենթադրում է մարդու երաշխավորված ազատ գոյություն: Ժողովրդավարական հասարակությունում բոլորը հավասար են օրենքի և դատարանի առջև, ունեն հավասար պաշտպանության իրավունք, կատարած իրավախախտման համար կրում են հավասար պատասխանատվություն:

Իրավահավասարությունը ենթադրում է. չեն կարող լինել արտոնություններ և սահմանափակումներ ռասայական, մաշկի գույնի, քաղաքական, կրոնական և այլ համոզմունքների, սեռի, էթնիկական և սոցիալական ծագման, գույքային դրության, բնակության վայրի, լեզվական և այլ հատկանիշներով:

Մտորումներ: Ազատությունն ունի առաջնային նշանակություն: Սակայն նրա հիման վրա կարող է ծագել նաև անհավասարություն: Ժողովրդավարությունը միշտ ենթադրում է իրավական հավասարություն: Ինչո՞ւ է ազատությունը ծնում նաև անհավասարություն: Ինչ փարբերություն հավասարության և իրավահավասարության միջև:

Պետության հիմնական մարմինների ընտրովիություն և նրանց մշտական շփում բնակչության հետ: Ժողովրդավարական ընտրություններն ապահովում են նրանց փոփոխելիությունը, վերահսկելիությունը: Նույն մարդիկ չպետք է երկար և անընդհատ զբաղեցնեն պաշտոններ իշխանության մարմիններում: Դա առաջ է բերում այդ մարմինների հանդեպ վստահության կորուստ:

Որոշումների ընդունում մեծամասնության կամքով՝ փոքրամասնության իրավունքների պարտադիր պահպանմամբ: Ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքը ձայների մեծամասնության սկզբունքն է: Մեծամասնությամբ ընդունված որոշումները ժողովրդի կամքի արտահայտությունն են: Դեռ հին ժամանակներում կենսագործում էին մեծամասնության սկզբունքը: Նոր ժամանակներում հարաբերակցությունը մեծամասնության և փոքրամասնության միջև ձեռք բերեց քաղաքական սկզբունքայնություն:

Մեկնաբանե՞ք այս մտքերը: Թ. Զեֆերտն. «Բոլորը պետք է հիշեն սուրբ սկզբունքը. միշտ պետք է գերակայի մեծամասնության կամքը, սակայն այդ կամքը պիտի լինի օրինական, բանական»: Ա. Համիլտոն. «Տվե՛ք ամբողջ իշխանությունը շապերին, և նրանք կսկսեն ճնշել քչերին: Տվե՛ք իշխանությունը քչերին, և նրանք կսկսեն ճնշել շապերին»:

Ժողովրդավարական հասարակության մեջ մեծամասնության կամքը պետք է զուգակցվի անհատի իրավունքների երաշխիքների հետ, որոնք իրենց հերթին ծառայում են փոքրամասնությունների իրավունքներին՝ էթնիկական, կրոնական կամ քաղաքական: Այսպիսով՝ փոքրամասնության իրավունքները կախված չեն մեծամասնության բարի կամքից և չեն կարող վերացվել ձայների մեծամասնությամբ: Նշանակում է՝ որոշումներ ընդունելիս մեծամասնության կամքը պետք է զուգակցվի փոքրամասնության մեջ մնացածների իրավունքների երաշխիքների հետ՝ բացառելով խտրականությունը, բռնությունը:

Հրապարակայնություն և թափանցիկություն: Հանրային իշխանության մարմինները պետք է գործեն բաց և թափանցիկ: Բնակչությունը պետք է տեղեկացված լինի ներքին և արտաքին կյանքի դեպքերի մասին, անհրաժեշտության դեպքում ստանա իրեն հետաքրքրող տեղեկությունները: Շատ կարևոր է հետադարձ կապը, այսինքն՝ պետությունը պետք է ոչ միայն գործի թափանցիկ, այլև հաշվի առնի հասարակական կարծիքը, տրամադրությունները:

Բազմազանություն և մրցակցություն: Ժողովրդավարությունն իրական է, երբ նրա հիմքում ընկած է հասարակական երևույթների բազմազանությունը: Դա նախադրյալ է մրցակցության համար: Ժողովրդավարությունն անհնարին է առանց մրցակցության, օրինակ՝ առանց դիմության և ընդդիմության, որոնք բազմակուսակցության հետևանք են: Բազմազանությունը բնորոշ է ժողովրդավարական հասարակության գրեթե բոլոր ոլորտներին: Օրինակ՝ տնտեսա-

կան ոլորտում սեփականության տարբեր ձևերի առկայություն: Գաղափարների բազմազանությունը հնարավորություններ է բացում հասարակական խնդիրների լուծման տարբեր մոտեցումների, մտքի ազատության համար: Բացառվում են պետական գրաքննությունը և գաղափարական թելադրանքը:

Մտորումներ: Արդյո՞ք ժողովրդավարությունը հնարավոր է միայն բազմակարծության դեպքում: Բազմակարծությունը միշտ և բոլոր դեպքերում է ժողովրդավարական: Ժողովրդավարությունը բացառում է պետական գաղափարախոսությունը, թե՛ գաղափարական մենաշնորհը:

3. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՄԱՆ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ուինսթոն Չերչիլ
(1874-1965)

Ժողովրդավարության կենսագործման ճանապարհին առաջանում են բազում դժվարություններ: Այս առիթով հետաքրքիր միտք ունի Ու. Չերչիլը. «Ժողովրդավարությունն ունի բազում թերություններ, սակայն դրա գլխավոր արժանիքն այն է, որ մինչև հիմա ոչ ոք չի հայտնաբերել դրանից ավելի լավ կառավարման ձև»:

Փաստեր: Դեռևս անտիկ աշխարհում ժողովրդավարությունը համարում էին «կառավարման վաղաժամ ձև», որովհետև երբեմն այն վերածվում էր ամբոխի իշխանության, իսկ սա էլ իր հերթին ծնում էր բռնապետություն: Արիստոկրատիա փարբերություն չէր դնում ժողովրդավարության և ամբոխավարության միջև: Այդպիսի գնահատականն ազդեց, որ ժողովրդավարությունը դուրս մղվի քաղաքական առօրյայից:

Ժողովրդավարությունը համամարդկային իդեալ է, որին ձգտում են մարդիկ: Սակայն կատարյալ ժողովրդավարություն գոյություն չի ունեցել երբեք: Իրական կյանքում չկա ժողովրդավարության վերջնական փուլ, որը կբավարարի բոլորին: Դա պայմանավորված է նաև մարդու բնույթով, որի ձգտումներն անընդհատ փոփոխվում են՝ արդարության մասին իր պատկերացումներին համապատասխան: Երբ մարդը զգում է սահմանափակումներ, օրենքներում չի գտնում իր պատկերացմամբ արդարությունը, երբ բացակայում է ճանաչումը՝ կախված հմտությունից, փորձից և այլն, նա բախման մեջ է մտնում պետության հետ: Այդպիսով՝ արդարության ցանկությունը (որի նշանակությունը մեծ է ժողովրդավարության համար) երբեք լրիվ չի բավարարվում: Ուստի ժողովրդավարությունը (իրական, ոչ թե ձևական) ոչ մի երկրում չի կարող լրիվ կենսագործվել:

Ժողովրդավարության ամենամեծ դժվարությունն այն իրական դարձնելն է: Միայն հռչակումն անբավարար է այն իրական դարձնելու համար: Դրան միշտ սպառնում է ձևական շղարշի վերածվելու վտանգը: Օրինակ՝ մարդը կարող է ունենալ հնարավորություն՝ ընտրելու «վատի», «սարսափելիի», «անտանելիի» միջև: Արտաքուստ ժողովրդավարությունը պահպանված է: Սակայն շատ կարևոր է նաև ընտրության որակական կողմը: Այսինքն՝ մարդը պետք է

հնարավորություն ունենա ընտրելու «լավը», «ավելի լավը» կամ «ամենալավը»: Ընտրվածն ինքը պետք է արժեքավոր լինի:

Ժողովրդավարությունն ունի տարօրինակություն (պարադոքս): Ժողովրդավարությունը ժողովրդի իշխանությունն է, սակայն դրա համար պատասխանատվությունն ընկած է ընտրախավի ուսերին, քանի որ մարդիկ մեծամասամբ անտարբեր են, ապակողմնորոշված և զարմանալիորեն քիչ նվիրված ժողովրդավարական արժեքներին: Իսկ եթե փոքրաթիվ ընտրախավն իշխելով չի բարելավում անգործների վիճակը, ժողովրդավարության նպատակները խաթարվում են: Նույնիսկ զարգացած երկրներում երբեմն պետությունը հայտնվում է ֆինանսական օլիգարխների վերահսկողության տակ: Այդ պայմաններում ընտրելու և ընտրվելու իրավունքը, խոսքի ազատությունը վերածվում են ձևական իրավունքների:

Պետությունների միջև հարաբերությունների ոլորտում ևս ժողովրդավարությունն ունի բազում դժվարություններ: Օրինակ՝ գերտերությունների երկակի չափանիշները՝ հանուն իրենց շահերի ապահովման, պետությունների անհավասար ներկայացուցչությունը միջազգային կազմակերպություններում:

Արդյունքներ: Ժողովրդավարության ուղին բռնած շատ երկրներում կորուկ աճել են եկամտային անհավասարությունը և աղքատությունը, մարդու իրավունքներն ամրագրված են օրենքներով, սակայն դրանց իրականացման մակարդակը բարձր չէ: Մեկ այլ վճռորոշ խնդիր է փողը քաղաքականության մեջ, որը ջլատում է ժողովրդավարական ինստիտուտները, երբ շահարկում է իր ազդեցությունն ընտրություններում, օրենսդիր մարմինների քվեարկություններում: Դրա արդյունքում դասական քաղաքական կուսակցություններն անկում են ապրում կամ էլ հրապարակ են գալիս «փուչիկ» կուսակցությունները՝ որպես «սոցիալական ձեռնածության» միջոց: Ժողովրդավարության ուրիշ խնչ ներպետական և միջազգային թերություններ, հիմնախնդիրներ կարող եք նշել:

4. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԻՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ

Ժողովրդավարությունը համամարդկային առաջադիմական արժեք է: Ժողովրդավարությունն անընդհատ պետք է խորացվի, ընդլայնվի: «Դիկտատու՞րա, թե՞ ժողովրդավարություն» երկընտրանքը պետք է լուծել հոգուտ վերջինի: Ընտրությունը հիմնված է ոչ թե «ժողովրդավարության արժանիքների վրա, որոնք երբեմն նաև կասկածելի են, այլ դիկտատուրայի թերությունների վրա, որոնք կասկածելի չեն»:

Ժողովրդավարությունը նպաստում է առաջադիմությանը և զարգացմանը: Պատմությունը վկայում է, որ աշխարհը գնում է ժողովրդավարության զարգացման ճանապարհով: Ժողովրդավարությունն ամեն մի երկրի բարեկեցության և բարգավաճման անհրաժեշտ պայմանն է: Այն երաշխավորում է մարդու ազատությունը, ստեղծում է լավագույն պայմաններ տնտեսական և սոցիալական զարգացման համար: Ուստի անհրաժեշտ է ընդլայնել ու խորացնել ժողովրդավարությունը:

Ժողովրդավարությունը գործիք է մարդու և ժողովրդի ձեռքին: Գործիք, որի միջոցով մարդիկ և ժողովուրդը լուծում են հասարակական և պետական գործերը կամ մասնակցում են դրանց լուծմանը: Ժողովրդավարությունը ծա-

ռայում է անհատի, հասարակության օգտին, բացառում է, որ պետությունը գերակայի և բռնանա ժողովրդի ու մարդկանց վրա:

Ժողովրդավարությունը երաշխավորում է մարդու հիմնական ազատությունները, օրինակ՝ անձի, տեղաշարժման, խոսքի, մտքի և այլ ազատությունները: Իհարկե, ժողովրդավարությունը չի կարող երաշխավորել, որ դուք իրականում կլինեք երջանիկ, հաջողակ, հարուստ և այլն: Այն միայն հնարավորություններ է բացում ձեզ համար՝ սեփական ջանքերի գնով և համառ աշխատանքով ձեռք բերելու այդ բարիքները:

Ժողովրդավարությունն օգնում է մարդկանց պաշտպանվելու հասարակական ցնցումներից՝ հեղափոխությունից, քաոսից, տնտեսական աղետներից: Այն, քաղաքացիական հակամարտությունները տեղափոխելով օրինական հարթության վրա և դրանց տալով փոխզիջումային լուծումներ, կանխում է քաղաքական ցնցումների կորստաբեր հետևանքները, նպաստում է կայունությանը, ինչպես նաև իշխանափոխությանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

պետության ձև / իրավահավասարություն / փոքրամասնություն / հրապարակայնություն / թափանցիկություն / սոցիալական ձեռնաձուլություն / ժողովրդավարության պարադոքս / ընտրախալ:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ո՞րն է ժողովրդավարության բնորոշումը:
2. Որո՞նք են ժողովրդավարության սկզբունքները:
3. Ո՞րն է ընտրովի մարմինների և ժողովրդավարության միջև կապը:
4. Ո՞րն է փոքրամասնության կարծիքը հաշվի առնելու կարևորությունը:
6. Ինչո՞ւ է ժողովրդավարությունը վերածվել հավերժ իդեալի:
7. Ժողովրդավարության ի՞նչ դժվարություններ և թերություններ գիտեք:
8. Ինչո՞ւ է ժողովրդավարությունը համամարդկային արժեք:
9. Ժողովրդավարության ի՞նչ արժանիքներ կարող եք նշել:

Գործնական աշխատանք: Ծանոթացե՛ք «Դասարան-պետության Սահմանադրության օրինակելի նախագծին», մշակե՛ք ձեր առաջարկները, որպեսզի հաջորդ դասին ակտիվ մասնակցեք Սահմանադրության ընդունմանը: Այդ նախագիծը կարող եք գտնել այս դասագրքի 168-173-րդ էջերում:

ԴԱՍ 2. ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

*Այո՛, ծով է ժողովուրդը: Դա հոգու միասնություն է:
Ով չգիտի ու չի զգում այդ՝ թող հեռու մնա նրանից:*

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. ԺՈՂՈՎՐԴԱԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ՁԵՎԵՐԸ

Ժողովուրդն է իշխանության միակ աղբյուրը և տերը: «Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով» (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 2):

Իշխանության գերագույն կրողը ժողովուրդն է: Այսինքն՝ ժողովուրդը ոչ մեկի հետ չի կիսում իր իշխանությունը, իրականացնում է այն ինքնուրույն և օգտագործում է միայն իր սեփական շահերից ելնելով: Ոչ ոք առանց ժողովրդի համաձայնության չի կարող հավակնել իշխանության:

Ժողովրդաիշխանությունը ողջ իշխանության պատկանելությունն է ժողովրդին, ինչպես նաև ժողովրդի կողմից այդ իշխանության ազատ իրականացումը՝ իր ինքնիշխան կամքին և շահերին համապատասխան: Ժողովրդաիշխանության պայմաններում իշխանության իրականացումը հիմնագրվում, օրինականացվում և վերահսկվում է ժողովրդի կողմից:

Պետական իշխանությունն ածանցված է ժողովրդի իշխանությունից: Պետությունը կառուցվում ու գործում է ժողովրդաիշխանության սկզբունքի հիման վրա: Ժողովրդի կամքով ձևավորված իշխանության համակարգը պետք է լինի ժողովրդին հաշվետու: Պետությունն իշխանությունը ստանում է ժողովրդից, իրականացնում է ժողովրդով, հանուն ժողովրդի:

Ժողովրդի իշխանության յուրացումը հանցագործություն է: Իշխանության գալու միակ օրինական ձևն արդար ընտրություններն են: Այլ կերպ իշխանության նվաճումը և յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից համարվում է հանցանք: Ժողովուրդն իրավունք ունի ցուցաբերել անհնազանդություն բռնատիրական, ոչ օրինական իշխանության դեմ:

Ժողովրդի իշխանությունն իրականացվում է որոշակի ձևերով: Կախված ժողովրդի կամքի արտահայտման ձևից՝ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է ժողովրդաիշխանության անմիջական և ներկայացուցչական ձևերը:

2. ԺՈՂՈՎՐԴԱԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Ժողովրդաիշխանության անմիջական ձևը ենթադրում է, որ ժողովուրդն ուղղակիորեն արտահայտում է իր կամքը պետական կամ հասարակական կյանքի այս կամ այն հարցի վերաբերյալ: Եթե ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանության դեպքում որոշումներն ընդունում են հանրային մարմինները, ապա ուղղակի ժողովրդաիշխանության ձևերի դեպքում որոշում է կայացնում

ինքը՝ ժողովուրդը: Ժողովրդի կամքը՝ արտահայտված համապատասխան ձևերով, համարվում է հիմք պետության գործունեության համար:

Անմիջական ժողովրդաիշխանության ձևերը ժողովրդին հնարավորություն են տալիս իր ձեռքում պահել իշխանության ղեկը, ուղղորդել և վերահսկել պետության գործունեությունը: Այդ ձևերն ամրագրված են օրենքով, ինչը ժողովրդաիշխանության երաշխիք է: Առանց անմիջական ձևերի ժողովրդաիշխանությունը կմնա ուտոպիա:

Ինքնուրույն աշխատանք: Անմիջական ժողովրդաիշխանության ձևերն են՝ հանրաքվե, ընտրություններ, ժողովրդական օրենսդրական նախաձեռնություն, ընտրված ներկայացուցիչների հեղինակություն, ժողովրդական հարցում, ժողովրդական քննարկում, բռնապետությանը դիմադրելու և անհնազանդության իրավունք: Ուսուցչի բաշխմամբ՝ օգտվելով բառարաններից պատրաստեք համառոտ զեկուցում՝ նվիրված այդ ձևերին: 5 մեծահասակների շրջանում անցակացրեք հարցում, թե թվարկված ձևերից որին են նրանք մասնակցել: Արդյունքներն ամփոփեք և վերլուծեք դասարանում:

3. ԺՈՂՈՎՐԴԱԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ՁԵՎԸ

Ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանությունը ժողովրդի իշխանության իրականացումն է Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական (խորհրդարանի) և տեղական ինքնակառավարման մարմինների (համայնքի ավագանի և ղեկավար), պաշտոնատար անձանց (նախագահ) միջոցով:

Եթե անմիջականի դեպքում իշխանության կրողն ինքն է իրականացնում իր իշխանությունը, ապա ներկայացուցչականի դեպքում ժողովուրդն ընդամենը իշխանության աղբյուրն է: Ժողովուրդն այս դեպքում ընտրված ներկայացուցիչներին հանձնարարում է իր լիազորությունների իրականացումը՝ որոշակի ժամկետով: Ներկայացուցչական մարմիններն արտահայտում են ժողովրդի կամքը և շահերը:

Մտորումներ: Ինչ եք կարծում, հնարավոր է բոլոր հասարակական ու պետական գործերը, հարցերը լուծել անմիջական ժողովրդաիշխանության միջոցով: Միթե ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանությունն այդքան անհրաժեշտ է:

Ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանությունը ձեռնահաս, պատասխանատու և ժամկետային կառավարում է: Կառավարմամբ զբաղվում են հատուկ պատրաստված մարդիկ: Այդպիսով՝ ժողովուրդը՝ որպես ընտրող, որոշում է նպատակը, իսկ ընտրված արհեստավարժները որոշում են նպատակին հաս-

Հայաստանի երրորդ հանրապետության նախագահները

ներում ամենից հարմար միջոցները, կենսագործում նպատակը: Ներկայացուցչական կառավարման կարևորագույն գիծն ընտրության ժամկետն է:

Ընտրովի մարմինները հաշվետու են ժողովրդի առջև: Նախ՝ ընտրությունները պարբերական են. դա նշանակում է, որ ընտրվողները պարբերաբար հաշվետու են ընտրողների առջև: Սակայն միայն ընտրությունները բավարարչեն հաշվետու լինելու համար: Անհրաժեշտ են նաև հաշվետվության կոնկրետ ձևեր: Օրինակ՝ ընտրվածներին հետ կանչելու հնարավորությունը:

Ընտրովի մարմինների առջև պատասխանատու են գործադիր մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք: Ընտրովի մարմիններն ունենում են կենսական կարևոր նշանակության խնդիրների լուծման իրավունք: Օրինակ՝ խորհրդարանն ընդունում է օրենքներ: Մնացած պետական մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք ածանցված են ներկայացուցչական մարմիններից: Վերջինները վերահսկում են գործադիր իշխանության նշանակովի մարմիններին: Օրինակ՝ Հայաստանում և՛ Ազգային ժողովը, և՛ Նախագահն ունեն լուրջ լծակներ, որոնցով ազդում են գործադիր իշխանության մարմինների վրա:

Մտորումներ: «Ժողովրդից է ամեն հաղթանակ, անկարող ղեկավարից՝ ամեն պարություն» (Գ. Նժդեհ): Մտորեք մեծ հայրենասերի այս դպրողության շուրջ: Ո՞րն է դրա խորքային իմաստը:

Գ. Նժդեհ
(1886-1955)

4. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընտրությունների միջոցով ժողովուրդն ուղղակիորեն մասնակցում է պետության կառավարմանը՝ ընտրելով Ազգային ժողով, Հանրապետության նախագահ, տեղական ինքնակառավարման մարմիններ:

Ազատ և արդար ընտրություններն իրական ժողովրդավարության պարտադիր հատկությունն են և ապահովում են քաղաքացիների մշտական ու ակտիվ մասնակցությունը հասարակության կարևորագույն հարցերի լուծմանը:

Ընտրություններն ունեն քաղաքական և իրավական մեծ նշանակություն: Լինելով ժողովրդի կամքի անմիջական արտահայտություն՝ ընտրություններն ապահովում են ժողովրդի մասնակցությունը պետության գործերի կառավարմանը: Իրավական իմաստով ընտրությունները ժողովրդի կողմից իրեն պատկանող իշխանությունն իրականացնելու իրավունքն իր ներկայացուցիչներին հանձնելու ձև է: Ընտրությունները թույլ են տալիս քաղաքակիրթ կերպով, առանց ցնցումների ու հեղափոխության պայքարել իշխանության համար, օրինական ուղիով փոխել կառավարողներին, բարենորոգել իշխանությունը:

Ընտրություններն ունեն մեծ կարևորություն մեր կյանքում: Ընտրություններում մեր ակտիվ մասնակցությունից է կախված մեր երկրի ժողովրդավարական ապագան: Մասնակցությունը և ճիշտ ընտրությունը թույլ են տալիս վերահսկել ինչպես երկրի, այնպես էլ ձեր սեփական ճակատագիրը:

Արդար, ճիշտ կատարված ընտրությունների միջոցով պետք է կայանա

իրավական, սոցիալական, ժողովրդավարական պետությունը Հայաստանում, առանց որի անհնար է հայրենիքի հզորացումը, ժողովրդի բարգավաճումը: Այդպիսի Հայրենիքը բոլորիս երջանկության նախադրյալն է:

Ընտրություններում մի՛ եղեք անտարբեր, որովհետև անտարբերությունը հասարակական չարիք է: Ազատ ընտրությունները միակ լծակն են ժողովրդի և Ձեր ձեռքին, որի միջոցով ժողովուրդը և Դուք կարող եք ազդել պետության վրա, այն դարձնել իրականում ժողովրդի շահերի արտահայտիչ:

Մի՛ հավատացեք ասեկոսներին, թե իբր ընտրություններում արդեն ամեն ինչ որոշված է: Դրանց հիմնական նպատակն է վիատեցնել ու հուսախաբ անել ժողովրդին. պատգամավորին, քաղաքապետին, գյուղապետին ոչ թե նշանակում են, այլ ընտրում:

Ընտրական գործընթացներում հնարավոր են նաև զանազան ճնշումներ, բայց հիշեք՝ քվեարկությունը գաղտնի է, ուստի ազատություն տվեք Ձեր կամքին և ընտրեք թեկնածուի, որ չզղջաք, այլ հպարտանաք, որովհետև նա ընդունակ է արտահայտելու ժողովրդի պահանջները, ցավերը, շահերը:

Թույլ մի՛ տվեք, որ խաբեն Ձեզ: «Եթե մարդուն մի անգամ են խաբում, ամոթը խաբողինն է, իսկ եթե երկրորդ անգամ են խաբում, ամոթը խաբվողինն է»: Հետևաբար, մի՛ շտապեք ձեր ձայնը խոստանալ ում պատահի, կուլ մի՛ գնացեք այսրոպեական օգուտներին, սին խոստումներին: Կշռադատված, հաշվի չնստելով ոչ մի ճնշիչ հանգամանքի հետ, հիշելով, որ քվեարկությունը գաղտնի է՝ ազատություն տվեք ձեր կամքին, խղճին, և որպես ազատ քաղաքացի կատարեք ճիշտ ընտրություն:

Հաշվի առեք թեկնածուի կենսագրությունը, սոցիալական կապերն ու շրջապատը, պատրաստվածությունը, կուսակցական պատկանելությունը: Ահա այն գործոնները, որոնք պետք է ընտրություններում չափանիշ լինեն ձեզ համար: Այդ գործոնները պայմանավորում են ընտրվելիք թեկնածուի ապագա անկախությունը, նրա ընդունակությունը՝ արտահայտելու ժողովրդի հոգսերն ու պահանջները: Հիշեք իմաստուն ասացվածքը. «Ինչ ցանցիդ, այն էլ կինձես»:

5. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ցանկացած երկրում մանրամասն կարգավորվում է ընտրությունների գործընթացը: Այդ կարգավորումը երաշխիք է ազատ, արդար ընտրությունների կայացման համար: Արդի աշխարհում ընտրությունները կարգավորվում և անցկացվում են համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքներին համապատասխան: Այդ սկզբունքներն ընկած են ՀՀ ընտրական օրենսգրքի հիմքում:

Համընդհանուր ընտրություններ: ՀՀ 18 տարին լրացած քաղաքացին ունի ընտրելու (ակտիվ ընտրական իրավունք) և Սահմանադրությամբ սահմանված տարիքին հասնելու դեպքում՝ խորհրդարանի պատգամավոր, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ընտրվելու իրավունք (պասիվ ընտրական իրավունք):

Ընտրելու և ընտրվելու իրավունքը սահմանափակված է միայն դատարանի վճռով անգործունակ ճանաչված, ինչպես նաև դիտավորությամբ կատարված ծանր հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազա-

տազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձանց համար: Ընտրվելու իրավունք չունեն հանցանքների համար դատապարտված և պատիժը կրող անձինք: Օրենքն արգելում է նաև զինծառայողների մասնակցությունը տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու Ազգային ժողովի մեծամասնական ընտրակարգով ընտրություններին: Այլ հատկանիշներով, օրինակ՝ գույքային և այլն, ընտրական իրավունքների սահմանափակումն արգելվում է:

Ինտերնետային այցելություն: Այցելեք ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի www.elections.am կայքը և ծանոթացե՛ք նրա գործունեությանը: Փորձե՛ք կայքում գեյտեղված ընտրողների ցուցակում գրնե՛լ ձեր հարազատների տվյալները և ստուգե՛ք դրանց ճշգրտությունը:

Հավասար ընտրական իրավունք: Ժողովրդավարության սկզբունքային հիմքերից մեկը բոլոր քաղաքացիների քաղաքական հավասարությունն է՝ «մեկ մարդ՝ մեկ ձայն» սկզբունքով: Դա նշանակում է, որ բոլոր քաղաքացիներն ընտրություններին մասնակցում են հավասար հիմունքներով, և յուրաքանչյուր ընտրողի ձայնն ունի նույն կշիռը: Նույն անձը կարող է ընդգրկվել միայն մեկ համայնքի ընտրողների ցուցակում և միայն մեկ անգամ:

Ուղղակի ընտրություններ: Ընտրողներն ընտրում են անմիջապես, այլ ոչ թե ընտրիչների միջոցով: Օրինակ՝ անցյալ դարի 20-ական թթ. Հայաստանում ընտրություններն անուղղակի էին: Բնակիչներն ընտրում էին իրենց բնակավայրի խորհուրդները, սրանք իրենց կազմից՝ գավառային խորհուրդների պատգամավորներին, իսկ վերջիններս՝ խորհուրդների համահայկական համագումարը: Արգելվում է նաև լիազորությամբ քվեարկությունը:

Գաղտնի քվեարկություն: Քվեարկությունը կազմակերպվում է այնպես, որ ընտրողների կամքը մնա գաղտնի, որ նրանք առանց որևէ մեկի տեղյակության և վերահսկողության կատարեն իրենց ընտրությունը: Ընտրողի համար քվեարկության գաղտնիությունը ոչ միայն իրավունք է, այլև պարտականություն: Քվեարկողի ազատ կամքի նկատմամբ վերահսկողությունը հետապնդվում է օրենքով:

Ազատ, մրցակցային և կամավոր ընտրություններ: Ընտրողն ազատ է կատարել ինքնուրույն ընտրություն՝ ելնելով թեկնածուների անձից, իր համակրանքից կամ հակակրանքից, իր քաղաքական և տնտեսական շահերից: Պետությունը պետք է խթանի, որպեսզի ընտրությունները լինեն մրցակցային և այլընտրանքային: Առանց դրանց ընտրություններն իմաստազրկվում են:

Հայաստանում մասնակցությունն ընտրություններին կամավոր է: Ոչ ոք իրավունք չունի ընտրողին պարտադրելու կամ արգելելու մասնակցել ընտրություններին: Ինքը՝ ընտրողն է ընդունում այդ որոշումը՝ որպես իր քաղաքացիական դիրքորոշման արտահայտություն: Չէ՞ որ ընտրություններին չմասնակցելը ևս քաղաքական դիրքորոշում է:

Անտրումներ: Ընտրություններին չմասնակցելը կարող է պայմանավորված լինել անտարբերությամբ, ընտրական գործընթացների խճճվածությամբ, որը մարդկանց զրկում է հնարավորությունից կատարելու մրաժված ընտրություն: Շատ երկրներում ընտրություններին մասնակցելը պարտականություն է: Այս դեպքում, որպես կանոն, առկա է «բոլորին դեմ» քվեարկելու տարբերակը: Չմասնակցելու դեպքում ընտրող-

ները ենթարկվում են փուլանքի: Արդյոք ճիշդ չէր լինի Հայաստանում ևս ներմուծել համապարտադիր մասնակցություն: Ինչո՞վ դա կնպաստի ընտրությունների արդարությանը: Բաժանվե՞ք խմբերի և քննարկե՛ք:

Ընտրությունների պարտադիրությունը և պարբերականությունը: Բոլոր տեսակի ընտրությունները պարտադիր են և պետք է անցկացվեն համապատասխան պարբերականությամբ: Օրինակ՝ խորհրդարանի ընտրությունները կազմակերպվում են 5 տարին մեկ: Պարբերականությունը ներկայացուցչական մարմինների նորացման միջոց է, ժողովրդի տրամադրությունների հաշվառման երաշխիք: Դա նաև արգելք է իշխանության յուրացման համար:

Ընտրությունների համամասնական և մեծամասնական եղանակները: Համամասնական եղանակի դեպքում ընտրողները քվեարկում են կուսակցությունների օգտին: Ամեն կուսակցություն ներկայացնում է թեկնածուների իր ցուցակը: Կուսակցության ստացած ձայների քանակով որոշվում է նրա պատգամավորական տեղերը խորհրդարանում: **Մեծամասնական ընտրությունների** դեպքում առաջադրվում են անհատ թեկնածուներ՝ որոշակի ընտրատարածքներում: Ընտրված է համարվում նա, ով ստանում է ձայների մեծամասնությունը: Հայաստանում մինչև 2015 թ. կիրառվում էր **ընտրությունների խառը համակարգը**, երբ պատգամավորների մի մասն ընտրվում էր համամասնական, մյուս մասը՝ մեծամասնական կարգով: Ներկայումս կիրառվում է միայն համամասնական կարգը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

իշխանության յուրացում / ձեռնահաս կառավարում / համընդհանուր ընտրություններ / հավասար ընտրական իրավունք / ուղղակի ընտրություն / գաղտնի քվեարկություն / մրցակցային ընտրություն:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ի՞նչ է ժողովրդաիշխանությունը:
2. Ո՞վ է իշխանության աղբյուրը և փերը:
3. Ո՞րն է անմիջական ժողովրդաիշխանության ձևերի նշանակությունը:
4. Ո՞րն է ներկայացուցչական և անմիջական ժողովրդաիշխանության փարբերությունը:
5. Որո՞նք են ներկայացուցչական կառավարման առանձնահատկությունները:
6. Ի՞նչ են ընտրությունները, և ո՞րն է դրանց նշանակությունը:
7. Ի՞նչ է նշանակում ընտրությունների ազատություն և կամավորություն:
8. Ի՞նչ են համամասնական և մեծամասնական ընտրանեղանակները:

Գործնական աշխատանք: Ուսուցչի կողմից սահմանված կանոնակարգով կազմակերպե՛ք «Դասարանի Սահմանադրության» նախագծի քննարկման և ընդունման ժողովրդավարական գործընթաց: Սահմանադրությունն ընդունելուց հետո կարող եք առաջադրել Ձեր թեկնածությունը՝ դրանով նախապեսված դասարանական պաշտոնների ընտրություններին:

ԴԱՍ 3. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

*Արդարությունն առանց ուժի անօգնական է.
ուժն առանց արդարության՝ բռնակալ:*

Պասկալ (1623-1662)

1. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԻ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ժողովրդավարության երաշխիքները պայմաններ, միջոցներ են՝ ուղղված դրա կենսագործմանը: Կարևոր է ոչ միայն ժողովրդավարության հռչակումը, այլև դրա փաստական կենսագործումը: Ժողովրդավարությունը պետք է լինի երաշխավորված: Առանց երաշխիքների ժողովրդավարությունը կմնա բարի ցանկություն, պատվիրան և չի կարող կատարել իր առաքելությունը: Օրինակ՝ Խորհրդային Միությունում ձևականորեն ամրագրված էր ժողովրդաիշխանության սկզբունքը: Բայց իրականում չկային դրա կենսագործման ձևերը: Երկրի կառավարման գործում ամեն ինչ որոշում էր կոմկուսը:

Ժողովրդավարության կարևոր երաշխիքը քաղաքացիական հասարակությունն է: Ինչքան էլ որ ուժեղ լինեն մեր ցանկությունները մեր իրավունքների և ժողովրդավարության հարցում, մենք չենք կարող դրանք կենսագործել, եթե հասարակական միջավայրը չի նպաստում դրան: Այդպիսի իրական հնարավորություն մեզ համար ստեղծում է քաղաքացիական հասարակությունը: Դրանում անհատի կենսագործունեության բոլոր ձևերը կառուցված են ազատ կամավորության վրա: Կայացած քաղաքացիական հասարակությունը ստեղծում է իրական երաշխիքներ և պայմաններ, որոնք նպաստում են ժողովրդավարությունն իդեալից իրականության վերածելուն: Բռնապետության կամ համատարած ապօրինությունների պարագայում ժողովրդավարությունը և մարդու իրավունքները մնում են անիրագործելի:

Փաստեր: Եթե երկրի տնտեսությունն ավափափրակյալ է, դրանում հողի հիմնական սեփականատերերն ազնվականներն են, կա ճորտություն, ապա ժողովրդավարության մասին խոսք գնալ չի կարող: Ուրեմն, երկրի տնտեսության վիճակը, մարդու տնտեսական ազատությունը պայմաններ են, առանց որոնց ժողովրդավարություն չկա: Բացի այդ հնարավոր է, որ, օրինակ՝ օրենքն ամրագրում է սեփականության և բնակարանի իրավունքները, սակայն տվյալ երկրում սեփականության իրավունքը երաշխավորված չէ կամ չկան աշխատատեղեր: Արդյունքում մարդը չունի այդ իրավունքից օգտվելու միջոցներ (դրամ), իսկ հասարակությունն էլ չի օգնում նրան այդ գործում (վարկ տալով, բնակարան տրամադրելով): Նման ժողովրդավարությունը ձևական է, տնտեսապես չերաշխավորված:

Ժողովրդավարության հիմնական երաշխիքը դրա օրենսդրական կարգավորումն է: Եթե ժողովրդավարության այլ երաշխիքներն ուղղված են բարենպաստ մթնոլորտի ստեղծմանը, կատարում են նախադրյալի դեր, ապա իրավական երաշխիքներն ազդեցիկ ու գործուն են: Ենթադրենք՝ Ձեր հայրը պարզում է, որ իրեն չեն ներառել ընտրացուցակում: Նա կարող է իրավական ընթացակարգով շտկել սխալը և ընտրել:

Մտորումներ: Այս առիթով շատ հեղաքրքիր միտք ունի մեծն Խրիմյան Հայրիկը. «Օրենք սիրե, ժողովուրդ, օրենք սիրե. սահմանադրության երեսից մի փախչիր, որ քեզ համար նոր ամրակապ մի լաստափայտ է... ապավինիր այդ օրինագիր լաստին, որ քո վերջին ապավենն է»: Ինչ էր ուզում ասել Խրիմյանը:

Ժողովրդավարության իրավական երաշխիքների թվում հիմնարար դեր է կատարում Սահմանադրությունը: Սահմանադրությունը հիմնական օրենքն է կամ «օրենքների օրենքը», որն ունի հիմնադիր, հիմնարար բնույթ, ընդունվում է ժողովրդի կողմից՝ հանրաքվեի միջոցով: Ուստի Սահմանադրությունը կարելի է համարել հասարակական պայմանագիր, որն արտահայտում է ժողովրդի բարձրագույն կամքը: ՀՀ Սահմանադրությունն ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ին՝ հանրաքվեի միջոցով և փոփոխությունների է ենթարկվել 2005 և 2015 թթ.: Այն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ:

Ժողովրդավարությունն իրական դարձնելու համար Սահմանադրությունն ամրագրում է՝

- հայաստանյան հասարակությունը քաղաքացիական հասարակություն է (*տես դաս 15-ը*),
- հայաստանյան պետականությունը սոցիալական և իրավական հանրապետություն է,
- մարդու (քաղաքացու) իրավունքները բարձրագույն արժեք են (*տես հաջորդ դասը*):

2. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ

Ժողովրդավարական պետականության սահմանադրական հիմնական բնութագրերը

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է հայոց պետության կառուցման և գործունեության հիմունքները, որոնք վերջին հաշվով կոչված են պետությունը դարձնելու իսկապես ժողովրդավարական, ժողովրդի կամքն ու շահերն արտահայտող, ժողովրդի կողմից ղեկավարվող իշխանություն:

Հանրապետական կառավարման ձև

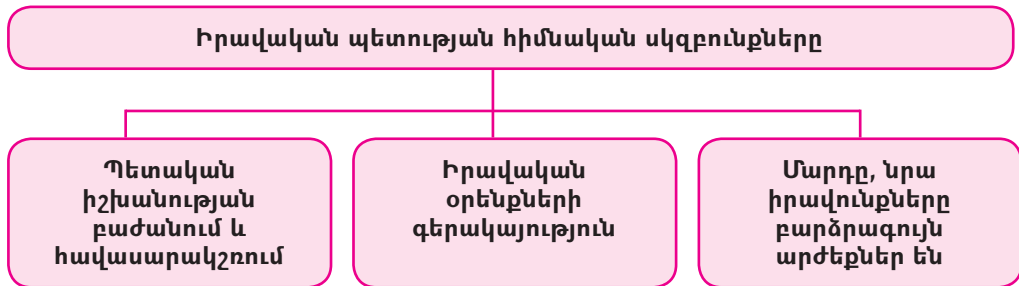
Իրավական պետություն

Սոցիալական պետություն

Հայաստանի պետական կառավարման ձևը հանրապետությունն է: Ժողովուրդն իրեն պատկանող իշխանությունն իրականացնում է ոչ միայն անմիջապես, այլ նաև ընտրովի-ներկայացուցչական մարմինների միջոցով: Ժողովուրդը որոշակի ժամկետով ընտրում է իր ներկայացուցիչներին՝ երկիրը ժողովրդի շահերից ելնելով կառավարելու համար:

Հայաստանի Հանրապետությունն իրավական պետություն է: Իրավական է այն պետությունը, որի իշխանությունը սահմանափակված է, որում պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավագոր են կատարելու միայն Սահմանադրությամբ և օրենքներով թույլատրված գործողություններ: Պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք պատասխանատու են

հասարակության առջև: Իրավական պետությունը ոչ իրավականից տարբերվում է իր կազմակերպման և գործունեության երեք հիմնական սկզբունքներով, որոնք ամրագրված են մեր Սահմանադրությամբ:

Հարցում շրջապատին: Ձեր շրջապատի 5 մարդկանց ենթարկե՛ք հարցման հետևյալ հարցերի շուրջ. «Ժողովրդավարական է արդյոք Հայաստանի Հանրապետությունը», «Սոցիալական է արդյոք Հայաստանի Հանրապետությունը»: Արդյունքներն ամփոփե՛ք դասարանում և վերլուծե՛ք:

Իրավական օրենքների գերակայության սկզբունքը: Իրավական օրենքների գերակայությունն ունի երկակի իմաստ.

Առաջին՝ պետությունը պետք է երաշխավորի Սահմանադրության և օրենքների գերակայությունը: Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ: Օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը: Այլ իրավական ակտերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը և օրենքներին:

Երկրորդ՝ օրենքներն իրենց բովանդակությամբ պետք է բխեն իրավահավասարությունից, ազատությունից, լինեն արդարացի: Հակառակ դեպքում դրանք **ոչ իրավական օրենքներ** են: Իրավական պետությունում կան ընթացակարգեր, որոնք երաշխիք են իրավական օրենքներ ունենալու համար: Օրինակ՝ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը, Սահմանադրական դատարանի գիմելու իրավունքը: Անհատը և հասարակական միավորումները կարող են դիմել ոչ իրավական օրենքներն անվավեր ճանաչելու պահանջով:

Կազմակերպե՛ք դադախաղ: Խաղի մասնակիցներ են սահմանադրական դատարանի կազմը (նախագահ և 4 անդամներ), դիմող քաղաքացին և նրա ներկայացուցիչը, կառավարության երկու ներկայացուցիչները: Դիմողը հիմնավորում է, որ իր գործով կայացված դատարանի վերջնական ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթները հակասահմանադրական են: Կառավարության ներկայացուցիչները հիմնավորում են հակառակ տեսակետը: Դատարանը լուծում է վեճը: Վիճարկվող օրենքի դրույթներն են. «Պետական կազմակերպությունների աշխատողներն իրավունք չունեն ստեղծել կուսակցություններ, անդամագրվել դրանց: Այս արգելքը խախտած աշխատողները հեռացվում են աշխատանքից»: Խնդրի լուծման իրավական աղբյուրը ՀՀ Սահմանադրության 46-րդ հոդվածն է:

Իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքը: Այդ սկզբունքի նպատակն է բացառել իշխանության կենտրոնացումը մեկ մարմնի

ծեռքում և կանխել չարաշահումները: Այդ նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ է կենսագործել երկու պահանջ:

1) **Միասնական պետական իշխանության բաժանումը երեք ճյուղերի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական:** Երեք իշխանություններից յուրաքանչյուրն իրականացվում է պետական առանձին կառույցների միջոցով, որոնք միմյանցից հարաբերականորեն անկախ են: Յուրաքանչյուրն ունի իր լիազորությունները, որոնք իրականացնում է ինքնուրույն:

Օրենսդիր իշխանություն	Մարմնավորում է ժողովրդի կողմից ընտրվող ներկայացուցչական մարմինը, որը կոչված է որոշելու հասարակության և պետության զարգացման ռազմավարությունն օրենքներ ընդունելու միջոցով:
Գործադիր իշխանություն	Գործադիր մարմինը նշանակվում է ներկայացուցչական մարմնի կողմից և զբաղվում է օրենքների կենսագործմամբ, ընթացիկ կառավարմամբ:
Դատական իշխանություն	Մարմնավորում են անկախ մարմինները՝ դատարանները, որոնք զբաղվում են իրավունքի խախտումների վերաբերյալ վեճերի լուծմամբ, արդարադատության իրականացմամբ:

2) **Հավասարակշռել իշխանության ճյուղերը «հակակշիռների և զսպիչների» համակարգի միջոցով,** որպեսզի մեկը մյուսի նկատմամբ չունենա առավելություն, ինչը կարող է հանգեցնել պետական իշխանության չարաշահման: Իշխանության երեք ճյուղերի հավասարակշռությունն ապահովվում է «հակակշիռների և զսպիչների» միջոցով: Իմաստն այն է, որ ամեն մեկն ունի նաև այնպիսի լիազորություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս հսկելու և ազդելու միմյանց վրա, համագործակցելու միմյանց հետ պետական կարևորագույն հարցերը վճռելիս: Օրինակ՝ մեր Սահմանադրությամբ ամրագրված են «հակակշիռների և զսպիչների» հետևյալ կառուցակարգերը.

- Նախագահի իրավունքը՝ դիմել Սահմանադրական դատարան Ազգային ժողովի օրենքների Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցով,
- Ազգային ժողովի իրավունքը՝ պաշտոնանկ անել Հանրապետության նախագահին Սահմանադրությամբ սահմանված հիմքերով ու կարգով:

Արդրումներ: Պետական իշխանության սահմանափակման գործում գլխավոր դերակատարը հասարակությունն է, որը հակակշռում է պետությանը: Հասարակությունը պետք է ընտրի և վերահսկի պետական իշխանությանը: Մեկնաբանեք «Ինչպիսին ժողովուրդն է, այնպիսին էլ նրա կառավարությունը», «Եթե պետությունն ուժեղ է, ապա ճնշում է մեզ, իսկ եթե թույլ է, մենք զոհվում ենք» ասույթները:

Հայաստանի Հանրապետությունը սոցիալական պետություն է: Պատմական փորձը վկայում է, որ շուկայական տնտեսությունն ինքնաբերաբար չի ապահովում նյութական բարիքների այնպիսի բաշխում, որը կբավարարի բոլորին: Մարդկանց մի մասն աշխատունակ չէ (ծերեր, հաշմանդամներ, անչափահասներ), մի մասն էլ գործազուրկ է: Երբեմն էլ աշխատավարձերը կա-

րող են շատ ցածր լինել: Այս պայմաններում պետությունն անխուսափելիորեն «գիշերային պահակից», այսինքն՝ միայն հսկիչի դեր կատարողից վերածվեց սոցիալական պետության: Այն սկսեց կարգավորել շուկան, սահմանել աշխատավարձի նվազագույն չափեր, իրականացնել սոցիալական նպաստների բաշխում, մշակել և իրագործել տարբեր բնույթի լայն հասարակական ծրագրեր:

Սոցիալական պետությունը ձգտում է իր բնակչության համար ապահովել արժանապատիվ և անվտանգ գոյության պայմաններ, աշխատանք, բարենպաստ շրջակա միջավայր, բոլորի համար մոտավորապես միատեսակ կենսական հնարավորություններ:

3. ՄԱՐԴՈՒ ՈՐԱԿՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ

Ժողովրդավարությունը՝ որպես կառավարման ձև, հնարավորություն և խոստում է: Խոստում այն մասին, որ մենք՝ իրավահավասար քաղաքացիներս, համատեղ գործունեության ընթացքում կարող ենք կառավարել և կառավարվել այնպես, որ կբավարարվեն ազատության, արդարության, երջանկության մեր անձնական ձգտումները: Ժողովրդավարությունը՝ որպես խոստում, իհարկե, օդի դատարկ հնչյուն չէ, «ձայն բարբառո հանապատի» խրատ, այլ Սահմանադրությամբ ամրագրված պարտադիր սկզբունքների ամբողջություն: Սակայն ժողովրդավարության ամենակարևոր երաշխիքը մարդիկ են, մենք՝ հասարակության անդամներս, մեր առօրյա կյանքով ու դրանում մեր կատարած արարքներով: **Այդպիսով՝ ժողովրդավարությունն ինքնին ոչինչ չի երաշխավորում:** Այն հնարավորություն է տալիս բոլորին հավասար մասնակցել հասարակական կյանքին և, իհարկե, հասնել հաջողության կամ էլ պարտվել:

Ժողովրդավարությունը մարտահրավեր է՝ նետված մեզանից ամեն մեկին՝ մտածել, լինել, կամավոր ապրել ու գործել ժողովրդավարորեն: Այստեղից էլ ժողովրդավարության ամենակարևոր երաշխիքը մենք ենք, որովհետև ամեն մի հասարակական գործի հաջողությունը, ժողովրդավարության հաղթարշավը կախված է մեր կամավոր, ազատ, պատասխանատու վերաբերմունքից:

Ժողովրդավարությունը գոյություն ունի, եթե մարդիկ հավատում են դրան, կամավոր հետևում են դրա գաղափարներին: Եթե եսասիրությունից, վախից, անձնական այսրոպեական շահից ելնելով դուք դավաճանում եք ժողովրդավարությանը, ստանալով ինչ-որ օգուտ, ունենալով ինչ-որ շահ, ապա, այնուհանդերձ, դուք պարտված եք, որովհետև օրերից մի օր դուք կամ ձեր մերձավորները կհայտնվեք ձեր իսկ փորած փոսի մեջ, օրերից մի օր բռնությունը և կամայականությունը կզցնեն ձեզ իրենց ճիրանները:

Ժողովրդավարությունն առաջին հերթին աշխարհայացք է՝ հիմնված ազատության, իրավահավասարության, մարդու իրավունքների արժեքների վրա: Անշուշտ, ժողովրդավարությունը, լինելով մտածելակերպ, անպայմանորեն ենթադրում է նաև ժողովրդավար գործելակերպ: **«Լավագույն օրենքները ի զորու չեն օգնել, եթե մարդիկ ոչնչի պիտանի չեն»:** Սահմանադրական ժողովրդավարական նորմերը կարող են արդյունավետ գործել, եթե մեր բոլորիս գիտակցությունն ունի ժողովրդավարական բնույթ, եթե հասարակությունը և նրա անդամները ժողովրդավարությունն ըմբռնում են որպես արժեք և կամա-

վոր գործում են դրա ճշմարիտ պահանջներին ու սկզբունքներին համապատասխան: Գյոթեի խոսքերով ասած՝ «Միայն նա է արժանի երջանկության և ազատության, ով ամեն օր դրանց համար գնում է մարտի»:

Մտորումներ: Շատ մրաժոռներ շեշտադրում են «ժողովրդավարություն սովորելու» անհրաժեշտությունը: Կարող են անտեղյակներն իրականացնել և պաշտպանել իրենց իրավունքները: Խորհե՛ք և փորձե՛ք հասկանալ Վ. Ներսեսյանցի հետևյալ միտքը. «Իրավունքը ոչ թե վայրի ծառի մշակության պտուղ է, այլ մշակութացված ծառի պտուղ: Այդ պարճառով այդպիսի պտուղը համբուսելու ցանկություն ունեցող մարդկանց և ժողովուրդներին անհրաժեշտ է աշխատանքով և փանջանքով, համառորեն, գիտակցված և համբերաբար մշակել իրենցում, իրենց համար և իրենց մոտ, իրենց իրավական մշակույթի այգին, աճեցնել իրենց ազատության ծառը: Օտար պտուղներով այսպես կուշտ չես լինի»:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

իրավական երաշխիք / Սահմանադրություն / իրավական օրենք / «հակակշիռների և զսպիչների» կառուցակարգեր / «գիշերային պահակ» պետություն:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ի՞նչ պարճառով է, որ ժողովրդավարությունն ունի երաշխիքների կարիք:
2. Ո՞ր պետական կառավարումն է համարվում ժողովրդավարական:
3. Որո՞նք են մեր պետության սահմանադրական բնութագրերը:
4. Որո՞նք են իրավական պետության հիմնական սկզբունքները:
5. Որո՞նք են իշխանությունների բաժանման սկզբունքի պահանջները:
6. Ի՞նչ է սոցիալական պետությունը:
7. Ո՞րն է մարդկանց որակների նշանակությունը ժողովրդավարության համար:

Գործնական աշխատանք: Դասարանի սահմանադրությանը համապատասխան կազմակերպե՛ք դասարան-խորհրդարանի նախագահի և ընտրական հանձնաժողովի ընտրության գործընթաց: Ընտրական հանձնաժողովի կազմավորումից անմիջապես հետո նա պետք է նախապարաստի դասարանի նախագահի ընտրության գործընթացը՝ հիմք ընդունելով դասարանի սահմանադրությունը և օգտագործելով դաս 5-ի նյութերը: Կարդացե՛ք այդ լրացուցիչ նյութերը և նախապարաստվե՛ք դասարանի նախագահի ընտրություններին:

ԴԱՍ 4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԵՆԱՍՅՈՒՆ

*Բժշկություն իմացողը բժիշկ է,
արդարություն իմացողը միշտ չէ, որ արդար է:*

Գ. Տաթևացի (1623-1662)

1. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պետությունը պարտավոր է ճանաչել մարդու իրավունքները: Նա պետք է ընդունի բնական իրավունքից բխող մարդու անօտարելի իրավունքները և դրանք համապարտադիր դարձնելու նպատակով ամրագրի Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Այս գործում մեծ է խորհրդարանի դերը: Նրա ընդունած օրենքները կոնկրետացնում են ժողովրդավարության և իրավունքների իրականացման կարգը, սահմանում են լրացուցիչ երաշխիքներ դրանց համար:

Ուսումնասիրեք ՀՀ Սահմանադրության 75, 80-81 հոդվածները, որոնցում ամրագրված են մարդու իրավունքներին վերաբերվող նոր սահմանադրական երաշխիքները: Փորձեք ինքնուրույն հասկանալ և մեկնաբանել դրանց նշանակությունը:

Պետությունը պարտավոր է պահպանել մարդու իրավունքները: Պետությունը պարտավոր է ձեռնպահ մնալ գործողությունների կատարումից, որոնք կարող են խախտել մարդու ազատությունը: Քանի որ իրավունքները տրված են մարդուն ի ծնե, ապա դրանք չեն կարող օտարվել մարդուց: Օրինակ՝ պետությունը, ճանաչելով կյանքի իրավունքը, միաժամանակ պարտավոր է վերացնել մահապատիժ՝ որպես քրեական պատժատեսակ:

Պետությունը պարտավոր է ապահովել մարդու իրավունքները: Օրինակ՝ կյանքի իրավունքի ապահովման համար պետությունը պարտավոր է պայքարել անձի կյանքի դեմ ուղղված հանցանքների դեմ, միջոցներ ձեռնարկել դրանք կանխելու համար: Այս պարտականության կատարման գործում մեծ է կառավարության դերը, որի կոչումն օրենքները գործադրելն է:

Կադրեր ստալինյան «գուլագ»-ներից

Պետությունը պարտավոր է պաշտպանել մարդու իրավունքները: Պետությունն իրականացնում է գործունեություն մարդու խախտված իրավունքները վերականգնելու, այդ խախտումները կասեցնելու, խախտողներին պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ: Օրինակ՝ հայտնաբերել մարդու դեմ ուղղված հանցանք կատարած անձին, ենթարկել նրան պատասխանատվության և հարկադրել հատուցել պատճառված վնասները:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Հանրապետության Նախագահը մարդու իրավունքների երաշխավորն է: Նա հետևում է մարդու իրավունքների բարձրագույն իրավական երաշխիքի՝ Սահմանադրության պահպանմանը: Այդ խնդիրն իրագործելու համար նա ունի համապատասխան լիազորություններ: Օրինակ՝ կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան՝ վիճարկելով օրենքների, համապատասխանությունը Սահմանադրությանը՝ նաև ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների տեսանկյունից:

Յուրաքանչյուր ոք ունի մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը ստանալու իրավունք: Մարդու իրավունքների պաշտպանն անկախ պաշտոնատար անձ է, որն իրականացնում է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև կազմակերպությունների կողմից մարդու խախտված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը:

Պաշտպանին ուղղված բողոքներն իրավունքների խախտման վերաբերյալ կարող են լինել բանավոր կամ գրավոր:

Այցելություն: Դասերից հեյդո կազմակերպե՛ք այց Մարդու իրավունքների պաշտպանի նստավայր կամ Սահմանադրական դատարան և ծանոթացե՛ք նրանց գործունեությանը: Եթե դա անհնար է, ապա այցելե՛ք համապատասխան ինֆորմերային կայքեր (www.concourt.am և www.ombuds.am) ու ծանոթացե՛ք նրանց գործունեությանը:

Յուրաքանչյուր ոք ունի պատշաճ վարչարարության իրավունք: Մարդիկ իրենց բազմազան խնդիրներով դիմում են հանրային իշխանության մարմիններին: Այդ մարմինների մի մասը հիմնականում գործադիր իշխանության համակարգում կենտրոնացված վարչական մարմիններն են: Այդ կապակցությամբ Սահմանադրությունն ամրագրում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի վարչական մարմինների կողմից իրեն առնչվող գործերի **անաչառ, արդարացի, ողջամիտ ժամկետում** քննության իրավունք: Այդ ընթացքում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք պարտավոր են մինչև անձի վերաբերյալ ակտ ընդունելը լսել նրան:

Վարչական վարույթի ընթացքում ամեն ոք ունի իրեն վերաբերող փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունք: Այդ իրավունքը չի տարածվում այն փաստաթղթերի վրա, որոնք պարունակում են օրենքով պահպանվող գաղտնիքներ, օրինակ՝ պետական, որդեգրման, բժշկական և այլն:

3. ԴԱՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Ամեն ոք իր իրավունքների խախտման դեպքում կարող է դիմել դատական մարմինների օգնությանը: Դատարանը հատուկ պետական մարմին է, որի առաքելությունը մարդու իրավունքների պաշտպանությունն է: Դրա պատշաճ կատարման երաշխիքը հետևյալ երեք իրավունքներն են.

1) **Անկախ դատարանի իրավունք:** Ամեն ոք ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված ձեռնահաս, անկախ ու անկողմնակալ դատարանի կողմից իր գոր-

ծի քննության իրավունք: Դատարանի լիազորությունների յուրացումը որևէ մեկի կողմից պատժվում է օրենքով:

2) Հավասարության պայմաններում և արդար դատավարության իրավունք: Ոչ միայն դատարանը, այլև դատարանում գործի քննության կարգը պետք է լինեն արդարացի: Այդ իսկ պատճառով դատարանի գործունեությունն անվանում են արդարադատություն: Դատական ընթացակարգի առանցքը կազմում է մրցակցության սկզբունքը: Անկախ և անկողմնակալ դատարանի առջև, որը գործը լուծողն է, կանգնած են մեղադրող կողմը (տուժող, դատախազ) և պաշտպանության կողմը (ամբաստանյալ, նրա պաշտպան): Երկու կողմերի իրավունքները հավասար են:

3) Գործի՝ ողջամիտ ժամկետում և հրապարակային քննության իրավունք: Դատական նիստին կարող է ներկա գտնվել 16 տարին լրացած ամեն անձ: Օրենքով սահմանված դեպքերում մասնակցությունը դատական քննությանը կամ դրա մի մասին կարող է արգելվել: Օրինակ, եթե դժնբաց նիստը սպառնում է ընտանեկան գաղտնիքի հրապարակմանը, ապա դատավարության կողմի միջնորդությամբ դատարանը կարող է անցկացնել դժնբաց նիստ: Սակայն վերջնական որոշումները բոլոր դեպքերում հայտարարվում են հրապարակայնորեն:

Արդյունք: Հանրաճանաչ է, որ դատական նիստերն ունեն դաստիարակչական նշանակություն: Ինչպես և ղում նկատմամբ է հրապարակայնությունը կատարում դաստիարակչական ներգործություն: Երբևիցե մասնակցե՞լ եք դատական նիստի, և ինչպիսի՞ն է Ձեր տպավորությունը:

4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Առանձնահատուկ դեպքերում, երբ ոտնահարված է մարդու որևէ իրավունք, և նա ձգտում է հասնել դրա պաշտպանությանը, կամ երբ մարդը կասկածվում կամ մեղադրվում է հանցանք կատարելու մեջ, նրան անհրաժեշտ են լրացուցիչ երաշխիքներ իր իրավունքների պաշտպանության համար: Նման երաշխիքներն անվանում են մարդու **իրավունքների հատուկ երաշխիքներ**, որոնք ևս ամրագրված են Սահմանադրությամբ:

Հատուկ իրավիճակը պատկերացնելու համար կարդացե՛ք Հ. Քոչարի «Կարոտ» պատմվածքը կամ դիտե՛ք դրա հիման վրա նկարահանված համանուն ֆիլմը: Առաքել բիժու վիճակն առանձնահատուկ էր: Նրան մեղադրում էին մի քանի հանցանքների՝ ապօրինաբար պետական սահմանը հատելու, լրտեսության կատարման մեջ:

Անշուշտ, օրինախախտումների դեմ պայքարը պետության պարտականությունն է: Բայց նա մեղավորներին պատասխանատվության պետք է ենթարկի օրենքով՝ հարգելով մարդու իրավունքները: Առանձնահատուկ իրավիճակում հայտնված Առաքել բիժան պետք է ունենար լրացուցիչ իրավունքներ չինովնիկների կամայականությունից իրեն պաշտպանելու համար:

Ամեն ոք ունի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունք: Քանի որ իրավական հարցերում ամեն ոք չէ, որ կարող է կողմնորոշվել, որովհետև դա իմացության հատուկ համակարգ է, մարդը պետք է հնարավորություն ունենա ստանալու իրավաբանական օգնություն: Նա կարող է դիմել համապատասխան մասնագետի՝ փաստաբանին՝ իրավական խորհրդատվության համար: Այդ իրավունքի երաշխիքը պետությունից անկախ գործող **փաստաբանական ծառայությունն է:** Օրենքով նշված դեպքերում իրավաբանական օգնությունը ցույց է տրվում պետական միջոցների հաշվին:

Մեղադրանքից պաշտպանվելու իրավունք: Հանցագործության համար մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի՝

1. ներկայացված մեղադրանքի մասին՝ իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրավունք,

2. անձամբ կամ իր ընտրած փաստաբանի (պաշտպանի) միջոցով պաշտպանվելու իրավունք,

3. իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու և իր ընտրած փաստաբանի հետ հաղորդակցվելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություններ ունենալու իրավունք,

4. իր դեմ ցուցմունք տվող անձանց հարցման ենթարկվելու իրավունք, կամ որ այդ անձինք ենթարկվեն հարցման, ինչպես նաև, որ իր օգտին ցուցմունք տվող անձինք կանչվեն և հարցաքննվեն նույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված անձինք,

5. թարգմանչի անվճար ծառայություններից օգտվելու իրավունք, եթե նա չի տիրապետում հայերենին:

Պաշտպանը այն փաստաբանն է, ով քրեական գործով վարույթում ներկայացնում է կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական շահերը և նրանց ցույց է տալիս իրավաբանական օգնություն՝ օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով: Կան դեպքեր, երբ պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է, իսկ մնացածում պաշտպան հրավիրելը մեղադրյալի իրավունքն է: Եթե ուշադրություն եք դարձրել, Առաքել բիժան չունեի պաշտպան, որովհետև նրա ժամանակների օրենքները պաշտպանին թույլատրում էին մասնակցել միայն դատական նիստին, այն էլ՝ ոչ բոլոր դեպքերում:

Հրավեր: Դասարան հրավիրեք փաստաբանի՝ փաստաբանական աշխատանքը ներկայացնելու համար:

Անմեղության կանխավարկածի իրավունք: Մարդուն կարող են կասկածել կամ մեղադրել հանցանքի կատարման մեջ, սակայն անմեղության կանխավարկածի իրավունքից բխում է երեք սկզբունք.

Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Միայն դատարանն իրավունք ունի հանցագործության կատարման մեջ անձին մեղավոր ճանաչել և նրա նկատմամբ պատիժ կիրառել:

Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը: Առաքել բիժան՝ որպես մեղադրյալ, ունի իրավունք ապացուցելու իր անմեղությունը, օրի-

Նակ՝ ցուցմունք տալ, վկաներ հրավիրել, բայց ոչ պարտականություն: Մեղադրանքի ապացուցման պարտականությունը կրում է մեղադրող կողմը՝ քննիչը, դատախազը:

Չփարատված կասկածները մեկնաբանվում են հոգուտ մեղադրյալի: Անարդարացի է մարդուն հանցագործ ճանաչել կասկածելի տվյալների հիման վրա: «Կարոտ» ֆիլմում քննիչների՝ լրտեսության մեջ մեղադրանքը լրիվ ենթադրություն էր, չունեի որևէ հիմնավոր և հավաստի ապացույց: Ուրեմն այդ մեղադրանքը պետք է դիտարկվեր «չփարատված կասկած», մեկնաբանվեր հոգուտ Առաքելի:

Արդյունքներ: Անցյալում գործել է անմեղության կանխավարկածին հակառակ՝ մեղավորության կանխավարկածի սկզբունքը: Բնչ է այն: Ներկայումս որոշ ծայրահեղականներ, ելնելով այն հանգամանքից, որ հանցավորությունն ահռելի չափերի է հասել, առաջարկում են դատավարական գործունեության համար հիմք ընդունել այդ սկզբունքը:

Ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելու իրավունք: Ոչ ոք պարտավոր չէ վկայել (ցուցմունք տալ) իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների դեմ: Այս իրավունքն ունի բարոյական հիմքեր: Անձը, ում քրեական գործը քննող մարմինն առաջարկում է հայտնել կամ տրամադրել հանցանք գործելու մեջ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների մեղավորությունը հիմնավորող տեղեկություններ կամ նյութեր, իրավունք ունի հրաժարվել նման տեղեկությունների հայտնելուց և նյութեր տրամադրելուց:

Արդյունքներ: Ինչքանով է բարոյական ծնողի դեմ ցուցմունք տալը, որ պարտականություն էր խորհրդային ժամանակներում: Կարող են իրար հակասել օրենքը և բարոյականությունը: Եթե այո՝ ապա ո՞ր դեպքերում: Մեկնաբանեք «Օրենքները պետք է արմատավորեն բարոյականություն և արմատախիլ անեն արարները» բանաձևը:

Մերձավոր ազգականների շրջանակի մեջ մտնում են ծնողները, զավակները, որդեգրողները, որդեգրվածները, հարազատ և ոչ հարազատ (համահայր կամ համամայր) եղբայրները և քույրերը, պապը, տատը, թոռները, ամուսնու ծնողները: Եթե քննիչը ցուցմունք տալու կանչեր Առաքելի որդուն, նա չէր կարող հրաժարվել վկայություն տալուց: Այն ժամանակ ցուցմունք տալը համարվում էր բոլորի պարտականությունը, իսկ որդու կողմից հոր դեմ ցուցմունք տալը խրախուսվում էր:

Արգելվում է մարդու հիմնական իրավունքների խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը: Ամեն մի գործի, այդ թվում՝ քրեական, կապակցությամբ իրականացվող վարույթի ընթացքում թույլատրվում է օգտագործել միայն այն փաստական տվյալները, որոնք ձեռք են բերվել օրենքով սահմանված պահանջների պահպանմամբ: Այնինչ Առաքել բիժուն առաջադրված մեղադրանքի հիմքում դրվել և որպես ապացույց օգտագործվում էին բռնությամբ, սպառնալիքով, խաբեությամբ ձեռք բերված ցուցմունքները:

Չկա հանցանք առանց օրենքի և պատիժ՝ առանց հանցանքի: Մարդուն չի կարելի հանցագործության համար մեղավոր ճանաչել, եթե արարքի կատարման պահին գործող օրենքով այն հանցագործություն չի համարվել: Թե ո՞ր

արարքներն են համարվում հանցագործություն, ուղղակիորեն պետք է նախատեսված լինի օրենքով՝ քրեական օրենսգրքով: Հակառակ դեպքում արարքը հանցանք չէ և չի կարող հանգեցնել պատժի: Ստալինյան օրենքները թույլատրում էին դատարանին հանրության համար վտանգավոր արարքները, որոնք ուղղակիորեն նախատեսված չէին օրենքով, համարել հանցանք և մարդկանց պատժել, ինչը հանգեցնում էր օրենքի բազմաթիվ խախտումների:

Մարդու նկատմամբ չի կարող կիրառվել քրեական պատիժ, եթե նա չի կատարել հանցանք: **Ուրեմն՝ չկա պատիժ առանց հանցանքի:** Արգելվում է նշանակել ավելի ծանր պատիժ, քան կարող էր կիրառվել հանցագործության պահին գործող օրենքով:

Մտորումներ: Գիտե՞ք որևէ մեկին, որ դադարել է՝ անմեղ լինելով: Ինչո՞ւ են հնարավոր նման դեպքերը: Հնարավոր է, որ պետությունը միշտ գործի անսխալ:

Վնասի հատուցման իրավունք: Մարդու իրավունքների խախտումները հաճախ զուգակցվում են մարդուն գույքային վնաս պատճառելով: Այդ դեպքում, բացի խախտված իրավունքը վերականգնելուց, պետք է հատուցվի պատճառված վնասը: Խոսքը նաև դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնման մասին է: Երբեմն օրենքով նախատեսված հարկադրանքի միջոցները կիրառվում են նաև անմեղ անձանց նկատմամբ՝ նրանց պատճառելով բարոյական, ֆիզիկական և գույքային վնաս: Եթե արդյունքում մարդն արդարացվում է, ապա նա իրավունք ունի պահանջել անօրինական գործողությունների հետևանքով պատճառված գույքային վնասի հատուցում: Այդ վնասը հատուցում է պետությունը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

մրցակցության սկզբունք / մեղադրանք / մերձավոր ազգական / պաշտպան / չփարատված կասկած / ցուցմունք փալ / ապացույց:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Որո՞նք են մարդու իրավունքներից բխող պետության պարտականությունները:
2. Ո՞վ է մարդու իրավունքների պաշտպանը:
3. Ինչո՞ւ դատարանը պետք է լինի անկախ և անաչառ:
4. Ի՞նչ են մարդու իրավունքների սահմանադրական հատուկ երաշխիքները:
5. Ի՞նչ է մեղադրանքից պաշտպանվելու իրավունքը:
6. Ո՞ր պահից է հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում մեղավոր:
7. Ո՞վ է կրում մեղադրանքի ապացուցման պարտականությունը:
8. Ովքե՞ր և ինչո՞ւ են ազատվում ցուցմունք փալու պարտականությունից:

Գործնական աշխատանք: Ձեր դասարանի ընդունած սահմանադրության հիման վրա և ընտրական հանձնաժողովի հաստատված կարգով նախապարաստվե՛ք դասարանի նախագահի ընտրություններին:

ԴԱՍ 5. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ

Սիրելի՛ աշակերտներ, դուք արդեն ընդունել եք ձեր դասարանի Սահմանադրությունը, ընտրել եք դասարան-խորհրդարանի նախագահին, ընտրական հանձնաժողովի անդամներին: Երրորդ դասից սկսած՝ դուք պետք է նախապատրաստվեք դասարանի նախագահի ընտրություններին: Այդ աշխատանքը պետք է կատարեք ինքնուրույն: Որպես օժանդակող նյութ ստորև ներկայացված են ընտրությունների փուլերը՝ ըստ ընտրական օրենսգրքի, ընտրական քարտզարշավին վերաբերող օրենսդրական պահանջները, ինչպես նաև ընտրարշավի հնարքներն ու միջոցները: Օգտագործելով այդ նյութերը՝ դասարանի ընտրական հանձնաժողովը պետք է կազմի դասարանի նախագահի ընտրության օրացույցը՝ ըստ փուլերի, այն հաշվով, որ հինգերորդ դասին արդեն տեղի ունենան դասարանի նախագահի ընտրությունները:

Քարտզարշավին վերաբերող դասանյութը կողմնորոշող նշանակություն ունի խորհրդարանական խմբակցությունների, ինչպես նաև դասարանի նախագահի թեկնածուների համար, ովքեր դրան համապատասխան, ըստ ընտրական հանձնաժողովի ընտրական օրացույցի, պետք է կազմակերպեն իրենց քարտզարշավը:

1. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԵՎ ԴՐԱ ՓՈՒԼԵՐԸ

Ընտրական գործընթացը կազմված է օրենքով ամրագրված, փոխկապված, հերթական փուլերից: Պետությունը, լիազորված մարմինները և պաշտոնատար անձինք պատասխանատու են ընտրությունների նախապատրաստման, կազմակերպման և անցկացման օրինականության համար:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԸՆՏՐԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԳԻՐՔ

Ընտրական գործընթացի փուլերը		
1. Ընտրությունների նշանակում	2. Ընտրողների ցուցակների կազմում	3. Ընտրական հանձնաժողովների, ընտրատարածքների և տեղամասերի ձևավորում
4. Թեկնածուների առաջադրում և գրանցում	5. Նախընտրական քարտզարշավ	6. Քվեարկություն և ընտրությունների արդյունքների հաշվառում

Ընտրությունների նշանակումը: Օրինակ՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունները նշանակում է մարզպետը՝ համայնքի ղեկավար-

րի լիազորությունների ժամկետը լրանալուց ոչ ուշ, քան 90 օր առաջ: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների հերթական ընտրություններն անցկացվում են ոչ ուշ, քան տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորություններն ավարտից 30 օր առաջ:

Ընտրողների ցուցակների կազմումը: Այս փուլում կազմվում են ընտրողների ցուցակները, այնուհետև դրանք դրվում են համընդհանուր ծանոթացման համար:

Ընտրողների ցուցակը մշտապես վարվող փաստաթուղթ է: Ընտրողների ցուցակը կազմվում և վարվում է ըստ մարզերի և համայնքների՝ որպես մեկ միասնական ցուցակ, այն է՝ ընտրողների ազգային գրանցամատյան: Այն կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի ինտերնետային կայքի մշտական և անբաժանելի մասն է:

Քվեարկությունից 40 օր առաջ ընտրողների ցուցակը փակցվում է տեղամասային կենտրոնում՝ բոլորի համար տեսանելի տեղում: Սխալների հայտնաբերման դեպքում դրանք կարող են լրացուցիչ ճշգրտվել: Անճշտությունների վերաբերյալ վեճերը կարող են բողոքարկվել դատարան:

Ընտրական հանձնաժողովների, տեղամասերի և ընտրատարածքների ձևավորումը: Հայաստանում կազմակերպվում է ընտրական հանձնաժողովների եռաստիճան համակարգ՝ կենտրոնական, ընտրատարածքային և տեղամասային:

Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը գործում է մշտական հիմունքներով: Նա իրականացնում է այլ հանձնաժողովների աշխատանքի ղեկավարությունը, տնօրինում է պետական բյուջեից հատկացվող միջոցները, մշակում է ընտրություններին վերաբերող հրահանգներ և մեկնաբանություններ, ինչպես նաև կատարում է ընտրությունների կազմակերպման ու անցկացման հետ կապված այլ գործառնություններ:

Թեկնածուների առաջադրում և գրանցում: Թեկնածուների առաջադրման իրավունք ունեն ընտրողների խմբերը (նախաձեռնողների խմբերը) և քաղաքական կուսակցությունները: Թեկնածուների գրանցումը կամ ցուցակների գրանցումը կատարում են ընտրական հանձնաժողովները: Գրանցման պահանջները և կարգը սահմանված են օրենքով: Թեկնածուների գրանցումը նրանց իրավունք է տալիս մասնակցելու հետագա ընտրական գործընթացին և ընդգրկվելու ընտրական քվեաթերթիկի մեջ:

Ազգային ժողովի ընտրություններում քաղաքացին կարող է առաջադրվել միայն մեկ ցուցակով:

Նախընտրական քարոզարշավ: Նախընտրական քարոզչությունը քաղաքացիների և քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությունն է՝ ուղղված ընտրողներին՝ նրանց համոզելու և դրդելու ընտրել իրենց թեկնածուին կամ կուսակցությանը: Քարոզչությունն ընտրական գործընթացի կարևորագույն փուլն է, քանի որ այն վճռական ներգործություն է թողնում ընտրությունների արդյունքների վրա: Քարոզչության արդյունավետությունից է կախված ընտրություններում թեկնածուի կամ կուսակցության հավաքած ձայների քանակը:

Քվեարկություն և ընտրությունների արդյունքների հաշվում: Քվեարկության օրը ոչ աշխատանքային օր է: Քվեարկությունն անցկացվում է տեղամասային կենտրոններում՝ ժամը 8.00-ից մինչև 20.00-ն: Ընտրողները քվեարկում են քվեաթերթիկներով: Քվեարկության խցիկը պետք է ապահովի թերթիկի լրացման գաղտնիությունը: Արգելվում է քվեարկության օրը տեղամասային կենտրոնին հարող տարածքում մինչև 50 մետր շառավղով խմբերով հավաքվել:

Քվեարկության համար սահմանվում է ընտրողների ներկայության որոշակի տոկոս, որի դեպքում ընտրությունները ճանաչվում են կայացած:

Ձայների հաշվումը կատարվում է ընտրական տեղամասում՝ տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի կողմից: Քվեարկության արդյունքներն անցկացվում են արձանագրության մեջ, որը փոխանցվում է ընտրատարածքային հանձնաժողով: Ընտրությունների վերջնական արդյունքները որոշվում են՝ կախված ընտրության տեսակից: Քվեարկության արդյունքների ամփոփման գործընթացը վստահված անձանց, դիտորդների, ԶԼՄ-ների ներկայացուցիչների կողմից կարող է անարգել տեսանկարահանվել:

2. ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈՋԱՐՇԱՎԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԳԵԼՔՆԵՐԸ

Նախընտրական քարոզչությունը և դրա սկզբունքները: Քանի որ նախընտրական քարոզչությունից է կախված ընտրություններում թեկնածուի կամ կուսակցության հավաքած ձայների քանակը, ապա թեկնածուները և կուսակցությունները մշակում և կենսագործում են ընտրարշավի իրենց ռազմավարությունը և մարտավարությունը: **Ընտրարշավը** թեկնածուի կամ կուսակցության գործողությունների համակարգն է՝ ուղղված ընտրություններում իրենց նպատակների իրագործմանը:

Քարոզչության դերը նկատի ունենալով՝ ընտրական օրենսգիրքը կարգավորում է քարոզչության գործընթացը և կարգը: Այդ կարգավորումը խարսխված է հետևյալ սկզբունքների վրա:

Ընտրություններին մասնակցող թեկնածուների և կուսակցությունների իրավահավասարության ապահովում: Դա երաշխավորված է ընտրությունների ֆինանսավորման կարգով, ԶԼՄ-ներից օգտվելու հավասար իրավունքով:

Նախընտրական քարոզչության ազատություն: Յուրաքանչյուր քաղաքացի և հասարակական միավորում կարող է օրինական կարգով և թույլատրված

ձևերով ազատորեն մասնակցել քարոզչությանը: Այս իրավունքը քաղաքական ազատության հիմնաքարն է: Քարոզչության ազատ իրականացումն ապահովում է պետությունը:

Նախընտրական քարոզչության չեզոքություն (լոյալություն): Թեկնածուները և կուսակցությունները պարտավոր են լոյալ վերաբերվել իրենց հակառակորդներին, թույլ չտալ վիրավորանք, արժանապատվության նսեմացում, «սև քարոզչություն», կեղծարարություն և այլն:

Պետության չեզոքություն: Պետական ապարատը, մարմինները, ծառայողները նախընտրական քարոզչության ընթացքում պետք է լինեն չեզոք, չմիջամտեն նախընտրական պայքարին, չզբաղվեն քարոզչությամբ: Ակնհայտ է, որ պետական մարմինները կարող են իրենց հնարավորություններն օգտագործել ընտրությունների արդյունքների որոշման համար: Այդ հնարավորությունն ընդունված է անվանել «վարչական ռեսուրս»: Օրենքն արգելում է նախընտրական քարոզչություն կատարել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, դրանց աշխատակիցներին:

Նախընտրական քարոզչության ժամկետները և չարաշահման արգելքները: Նախընտրական քարոզչությունը սկսվում է թեկնածուների և կուսակցությունների գրանցման համար նախատեսված վերջին օրվան հաջորդող օրը և վերջանում է քվեարկությունից մեկ օր առաջ: Քվեարկության և նրան նախորդող օրը նախընտրական քարոզչությունն արգելվում է:

Արգելվում է նաև նախընտրական քարոզչություն և ցանկացած բնույթի քարոզչական նյութ տարածել բարեգործական կազմակերպություններին, օտարերկրյա քաղաքացիներին և կազմակերպություններին:

Արգելվում է սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ռասայական, ազգային, կրոնական գերակայության քարոզումը, ռասայական, ազգային կամ կրոնական թշնամանք առաջացնող նյութերի հրապարակումն ու տարածումը:

Թեկնածուներին և կուսակցություններին արգելվում է անձամբ կամ որևէ այլ կերպ քաղաքացիներին անհատույց կամ արտոնյալ պայմաններով տալ (խոստանալ) դրամ, սննդամթերք, արժեթղթեր, ապրանքներ կամ մատուցել (խոստանալ) ծառայություններ:

3. ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՔԱՐՈԶՉՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Նախընտրական քարոզչությունը կարող է անցկացվել ՁԼՄ-ներով, հրապարակային միջոցառումների ձևով (ժողովներ, հանդիպումներ ընտրողների հետ, հրապարակային քննարկումներ, բանավեճեր, հանրահավաքներ, երթեր, ցույցեր կազմակերպելու միջոցով), տպագիր նյութեր հրապարակելու, ձայնագրված և նկարահանված նյութեր տարածելու միջոցով: Հեռուստատեսությամբ և ռադիոյով, լրատվության այլ միջոցներով քարոզչությունն իրականացվում է հրապարակային բանավեճերի, կլոր սեղանների, մամուլի ասուլիսների, հարցազրույցների, քաղաքական գովազդի և օրենքով չարգելված այլ ձևերով:

Անվճար և վճարովի զանգվածային լրատվամիջոցներ: Պետությունը, ըստ կենտրոնական հանձնաժողովի սահմանած ժամանակացույցի, թեկնածուներ-

րին երաշխավորում է հավասար պայմաններ՝ անվճար օգտվելու հանրային ռադիոյից և հեռուստատեսությունից, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների լրատվամիջոցներից: Նախընտրական քարոզչությանը վերաբերող հաղորդումները եթեր հեռարձակվելիս ձայնագրվում ու տեսագրվում են և պահպանվում առնվազն վեց ամիս:

Թեկնածուներն ավելի լայն ճանաչում ձեռք բերելու նպատակով կարող են օգտվել նաև ԶԼՄ-ների վճարովի ծառայություններից: Ցավոք, սրանք շատ թանկ արժեն, և ոչ բոլոր թեկնածուները կարող են օգտվել դրանից: Ընտրական հանձնաժողովը որոշում է վճարովի գովազդի սակագները և ծավալը: Թույլատրվում է նաև ուղիղ եթեր դուրս գալը:

Հրապարակային հանդիպումներ: Հրապարակային բանավեճերը, կլոր սեղանները, մամուլի ասուլիսները, հարցազրույցները և այլ հավաքները քարոզարշավների տարածված եղանակներ են: Հանրային մարմինները հավասար հիմունքներով և անվճար տրամադրում են անհրաժեշտ տարածքներ նախընտրական քարոզչության նպատակով կազմակերպվող հանդիպումների, հանրահավաքների, ժողովների համար: Արգելվում է պատմամշակութային շինությունները և դրանց հարող տարածքները վերոհիշյալ նպատակներով տրամադրելը:

Հեռախոսային և այլ կապի միջոցներ: Շատ հարմար միջոց է նաև հեռախոսի միջոցով քարոզարշավը, երբ ընտրողի հետ կարող ես կապվել արագ, անմիջականորեն և զրուցել հանգիստ պայմաններում: Հեռախոսազանգերը կատարում են կամավորները, տվյալ կուսակցության անդամները կամ թեկնածուի համակիրները: Ի տարբերություն քարոզարշավի այլ միջոցների՝ հեռախոսազանգերն անմիջական կապ են ապահովում հենց թեկնածուի ընտրատարածքի ընտրողների հետ:

Քարոզարշավներում նկատելի դեր ունեն համացանցը և էլեկտրոնային փոստը: Հայաստանում դրանք դեռևս լայն տարածում չեն գտել: Ընտրողների զգալի մասը կամ չունի համակարգիչ, կամ էլ չի կարող օգտվել այդ ծառայությունից:

Այցելություն-հանդիպումներ ընտրողների հետ: Հանդիպումները նպատակ ունեն նպաստել թեկնածուի ճանաչմանը, ընդգծել ընտրողների կարևորությունը, այսինքն՝ թեկնածուն, արժևորելով նրանց դերը, անձամբ այցելել է իրենց: Հանդիպումները, մանավանդ մարզերում, լինում են կարճ և նախատեսվում են մեկը մյուսի հետևից: Մեկ օրում թեկնածուն կարող է այցելել մի քանի բնակավայր:

Պաստառներ, տեղեկատվական թերթիկներ: Թերևս քարոզարշավի ամենատարածված միջոցը տեղեկատվական թերթիկների, պաստառների տպագրումն ու տարածումն է, որովհետև դրանք ավելի էժան արժեն, իսկ տարածումն իրականացնում են կամավորները: Կուսակցությունները և թեկնածուներն իրավունք ունեն հավասար հիմունքներով, անարգել հրապարակել, տարածել պաստառներ, թերթիկներ և քարոզչական այլ տպագիր նյութեր: Համայնքի ղեկավարը պարտավոր է համայնքի տարածքում առանձնացնել հատուկ տեղեր քարոզչական պաստառները փակցնելու համար: Արգելվում է քարոզչա-

կան պաստառի վրա ՀՀ զինանշանը կամ դրոշը պատկերելը: Արգելվում է անանուն քարոզչական տպագիր նյութեր տարածելը:

Ժամանակակից ընտրություններում լայնորեն օգտագործվում են քաղաքական քարոզչական գովազդները: Նախընտրական քարոզչության ժամանակ դիմում են նույն ռազմավարությանն ու մոտեցումներին, ինչ օգտագործվում են առևտրային գովազդներում: Եթե առևտրային գովազդում

առաջարկվում են ապրանքներ և ծառայություններ, ապա քաղաքական քարոզարշավում ընտրողին կոչ է արվում «գնել» այն գաղափարախոսությունը, արժեքները, որոնք ներկայացնում է տվյալ թեկնածուն կամ կուսակցությունը: Քարոզչության գովազդային հնարքները բազմաթիվ են՝ կարգախոսներ, տրամաբանական, ինչպես նաև զգացմունքային կոչեր:

Քաղաքական և նախընտրական քարոզչական կարգախոսներ

«Ազատություն, հավասարություն, եղբայրություն»

«Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք»

«Հին ընկերները չեն դավաճանում»

«Կառուցենք և պաշտպանենք»

«Իմ կուսակցությունը իմ ժողովուրդն է»

«Առաջ, Հայաստան»

Ինչ գիտեք այս կարգախոսների մասին: Ե՞րբ և որտե՞ղ են դրանք առաջ քաշվել:

Մտորումներ: Եթե մտաբերեք կամ ուշադրություն դարձնեք քաղաքական գովազդներին, անպայման կարող եք մատնանշել, թե ո՞ր հնարքն է օգտագործվում տվյալ գովազդում: Սակայն ուշադրություն դարձրեք, որ մենք հաճախ ենք գովազդներում լսում կարգախոսներ, որոնք իրականում ոչ մի կապ չունեն առաջարկվող ապրանքի հետ: Այդպիսին կարող է լինել նաև քաղաքական գովազդը: Հանդիպել եք այդպիսի քաղաքական գովազդի: Եթե այո՛, ապա վերհիշեք այն: Մտորե՛ք վրաց գրող Չաբուա Էջիբիի հետևյալ դատողության շուրջ. «Արդեն վաղուց նկատվում է, որ պետությունը կառավարելուն իրենց արժանի ու կոչված են համարում ավելի չար միջակ և ոգով ցածր մարդիկ»:

ԴԱՍ 6. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

«Բոլոր մարդիկ ծնվում են ազատ և հավասար՝ իրենց իրավունքներով և արժանապատվությամբ»:

Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր

1. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների պատմությունը սկզբնավորվեց երկրագնդի առաջին սահմանադրական ակտերի ընդունմամբ: Այնուհետև՝ մինչև XX դ. սկիզբը, տեղի ունեցավ դրանց համընդհանրացում, այսինքն՝ տարածում աշխարհի այլ երկրներում: Պետությունների սերտ համագործակցությունը նպաստեց, որ առանձին երկրներ ընդօրինակեն մյուսների՝ ժողովրդավարությանը և մարդու իրավունքներին վերաբերող փորձը: XX դ. առաջին կեսերից սկսվեց մարդու իրավունքների միջազգայնացումը, այսինքն՝ մարդու իրավունքների ամրագրումը պետությունների կնքած միջազգային պայմանագրերում: Դրա պատճառներից էին երկրորդ աշխարհամարտի մարդկային աղետը, գաղութային համակարգի քայքայումը, որոնք նպաստեցին միջազգային համագործակցության ընդլայնմանը, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի ստեղծմանը:

1945 թ. հոկտեմբերի 24-ին ուժի մեջ մտավ ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը: Այդ օրը նշվում է որպես **Միավորված ազգերի կազմակերպության օր**: Հիմնադիր պետությունները ՄԱԿ-ի ստեղծման շարժառիթներ են համարել ապագա սերունդներին պատերազմներից զերծ պահելը, մարդու իրավունքների, մարդկային անհատի արժանապատվության նկատմամբ հավատի հաստատումը, իրավահավասարությունը, ազգերի հավասարությունը և այլն:

Մտորումներ: Որոշ պետություններ չեն ճանաչում մարդու իրավունքները կամ բարեխիղճ չեն իրենց պարտավորությունները կատարելու հարցում: Աշխարհի շատ մասերում անպրեդասելի են մարդու իրավունքներից: Երկրագնդի բնակչության 7 տոկոսը միայն գիտի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի մասին: Չնայած հաջողություններին՝ մարդու իրավունքների կայացման վիճակը գոհացուցիչ և իդեալական չէ: Իդեալական չէ նաև արդի աշխարհը: Ինչո՞ւ: Կատարյալ չէ՞ ինքը՝ մարդը: Աշխարհի անկադարության ուրիշ է՞լ ինչ պարճառներ կարող եք նշել:

Ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների բազում խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ է միջազգային հանրության սերտ համագործակցությունը, իսկ մարդու իրավունքներն ունեն միջազգային լուրջ երաշխիքների և պաշտպանության կարիք:

Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների միջազգային երաշխիքները միջազգային իրավունքով հիմնադրված, մարդու իրավունքների պահ-

պանության և պաշտպանության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող միջպետական կազմակերպություններն ու կառուցակարգերն են:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՂՔՈՒՐՆԵՐԸ

Միջազգային պայմանագրերի կնքումով մարդու իրավունքները դարձան համաշխարհային պարտադիր իրավական չափանիշներ, ինչին պետք է ձգտեն բոլոր պետությունները:

1948 թ. դեկտեմբերի 10-ին ընդունվեց ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը: Այդ օրը նշվում է որպես **Մարդու իրավունքների օր**: Հռչակագրի ելակետային դրույթներից մեկն այն է, որ մարդու իրավունքները համարվում են ազատության, արդարության, համընդհանուր խաղաղության հիմքը: Հռչակագիրն առաջին միջազգային փաստաթուղթն էր, որը պարունակում է մարդու իրավունքների համընդգրկուն շրջանակը: Հռչակագիրը պարտադիր չէր այն կնքած պետությունների համար, այլ նրանց ներկայացված խորհրդատվական, բարոյական պահանջ էր:

1966 թ. ընդունվեց Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը: Վերջինս ունի երկու լրացուցիչ արձանագրություն. 1) 1966 թ. արձանագրությունը, որը կարգավորում է Մարդու իրավունքների կոմիտեի կողմից գանգատների քննարկման կարգը, 2) 1989 թ. արձանագրությունը, որն ուղղված է մահապատժի վերացմանը:

Դաշնագրերը, ի տարբերություն Հռչակագրի, պարտադիր են այն կնքած պետությունների համար: Վերջինները պարտավոր են իրենց օրենքները համապատասխանեցնել դաշնագրերի պահանջներին: Այն անձինք, որոնց քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքները խախտվել են, իրավունք ունեն դիմել իրավական պաշտպանության միջազգային կառույցներին:

3. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԻ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ՄԱԿ-ը համընդհանուր միջկառավարական միջազգային կազմակերպություն է, որն ապահովում է պետությունների միջև վեճերի կամ խնդիրների, ինչպես նաև մարդկությանը հուզող ցանկացած հարցի լուծման միջազգային կառուցակարգը:

ՄԱԿ-ի մարմինները լինում են կանոնադրական (այսինքն՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ հիմնադրված) և պայմանագրային:

ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների կանոնադրական մարմինները: Գլխավոր ասամբլեայում (ԳԱ) ներկայացված են ՄԱԿ-ի անդամ բոլոր պետությունները՝ մեկ ձայնով: Այն՝ որպես հիմնական խորհրդակցական մարմին, կարող է քննել ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ վերապահված ցանկացած հարց և ընդունել համաշխարհային կարծիքի կշիռ ունեցող խորհրդատվական որոշումներ:

Անվտանգության խորհուրդը (ԱԽ) աշխարհի խաղաղության և անվտանգության համար պատասխանատու մարմին է՝ կազմված 15 անդամից:

Նրանցից 5-ը վետոյի իրավունք ունեցող մշտական անդամներն են, իսկ 10-ը՝ ընտրվում են ԳԱ-ում՝ 2 տարի ժամկետով: Մարդու իրավունքները ոտնահարող պետության նկատմամբ ԱԽ-ն կիրառում է տնտեսական սանկցիաներ, դիվանագիտական կապերի խզում, ՄԱԿ-ի զինված ուժերի օգտագործում, բեռնարգելք (էմբարգո) և այլն:

Մտորումներ: Գիտե՞ք, թե որ երկրներն են ԱԽ-ի մշտական անդամները: Ինչո՞ւ հենց նրանք և այն էլ՝ վետոյի իրավունքով: Ճի՞շտ եք համարում դա:

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարը համակարգում և ղեկավարում է ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքներով զբաղվող բոլոր մարմինների աշխատանքները: Հաշվետու է ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին և ԳԱ-ին:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը կազմված է 15 անկախ դատավորներից: Նստավայրը Հաագան է: Դատարան կարող են դիմել միայն պետությունները՝ նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցերով: Օրինակ՝ դատարանը քննում է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների՝ ցեղասպանության, ապարտհեյդի դեպքերը: Դատարան են դիմում նաև ԳԱ-ն կամ ԱԽ-ն՝ խորհրդապետություն ստանալու նպատակով: Օրինակ՝ որևէ միջազգային պայմանագրի մեկնաբանման հարցով:

4. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐ

Հայաստանը ներգրավված է մարդու իրավունքների ապահովման և պաշտպանության մի քանի համակարգերում, որոնցից առաջինը ՄԱԿ-ի համընդհանուր համակարգն է: Մնացածները տարածաշրջանային համակարգեր են:

Մարդու իրավունքների եվրոպայի խորհրդի համակարգը: Այս համակարգը հիմնված է 1950 թ. Մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի (ՄԻԵԿ) վրա:

ՄԻԵԿ-ով ամրագրված իրավունքների պաշտպանության համար հիմնադրվել է **Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը** (այսուհետ՝ Դատարան): Դատարանը մշտական գործող է՝ տեղակայված Ստրասբուրգում: Դատավորների քանակը հավասար է եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) անդամների քանակին: Դատավորներն ընտրվում են ԵԽ-ի խորհրդարանական համաժողովի կողմից՝ 6 տարի ժամկետով: *Դատարանի մասին տե՛ս www.echr.coe.int* ինտերնետային կայքում:

Անհատը կարող է դիմում ներկայացնել Դատարան, եթե համարում է, որ տուժել է ՄԻԵԿ-ում ամրագրված իրավունքների ոտնահարումից (պետք է հստակ նշվի հոդվածը, որը, ըստ դիմողի, խախտվել է): Մինչև դիմումը ներկայացնելն անհրաժեշտ է նախապես սպառել ներքին պաշտպանության միջոցները տվյալ պետությունում: Պետք է պահպանել վաղեմության ժամկետը՝ պետության կայացրած վերջին որոշման օրից պետք է անցած լինի 6 ամսից ոչ ավելի:

Դատարանը ոչ թե վերացնում է ազգային մարմինների ակտերը, այլ որոշում հատկացնել արդար դրամական փոխհատուցում:

Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն (ԵԱՀԿ): ԵԱՀԿ-ի բազմակողմ գործունեությունը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ արդի աշխարհում խաղաղության և անվտանգության պայմանը մարդու իրավունքների, արժանապատվության համընդհանուր հարգանքն է: Նրա կազմի մեջ մտնում են Եվրոպայի բոլոր պետությունները, Կանադան, ԱՄՆ-ն:

Այս համակարգի հիմնադիր փաստաթուղթը **Հելսինկյան եզրափակիչ ակտն է (1975 թ.):** ԵԱՀԿ-ի բոլոր փաստաթղթերն անդամների համար խորհրդատվական են, բայց ստանձնած պարտավորության ոտնահարումը խախտող պետության համար կարող է ունենալ անբարենպաստ քաղաքական հետևանքներ: Հիմնական մարմինը Մշտական խորհուրդն է (Վիեննա):

Կա նաև մարդու իրավունքների **Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) համակարգ**, որում գործում են մի քանի համաձայնագրեր:

5. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Մարդկությունն ավելի շատ պատերազմել է, քան թե կառուցել ու բարգավաճել: Միջազգային իրավունքը պատերազմը չի արգելում, սակայն չի խրախուսում: Եթե իրավունքը չի կարողացել կանխել պատերազմը, ուրեմն ի՞նչ իրավացի էր Ցիցերոնը՝ ասելով, թե «Օրենքները լուռն են, երբ զենքերն են շաչում»: Անշուշտ, ո՛չ, գործում է մարդասիրական իրավունքը:

Մարդասիրական իրավունքը միջազգային իրավունքի ճյուղ է, որը պաշտպանում է անհատին ռազմական իրավիճակներում, թերթացնում է ռազմական գործողությունների պատճառած տառապանքները և զրկանքները:

Մարդասիրական իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են Գործող բանակներում վիրավորների և հիվանդների վիճակի բարելավման մասին (1949 թ.), Ռազմագերիների հետ վարվելակերպի մասին (1949.), Պատերազմի ժամանակ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանության մասին (1949 թ.), Միջազգային զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանության մասին (1977 թ.), Միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանության մասին (1977 թ.) համաձայնագրերը:

Մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքը պաշտպանում է բոլոր մարդկանց իրավունքները՝ մշտապես և ամենուրեք: Իսկ միջազգային մարդասիրական իրավունքը ձգտում է մեղմել պատերազմի հետևանքները. **առաջին՝** սահմանափակելով պատերազմելու

ձևերի և մեթոդների ընտրությունը, **երկրորդ՝** պատերազմող կողմերին պարտավորեցնելով խնայել ռազմական գործողություններին չմասնակցած կամ այլևս չմասնակցող (շարքից դուրս եկած զինվորականներ) անձանց:

Արդյունքներ: XX դարը պատերազմների մասշտաբներով աննախադեպ էր: XXI դարը մեզ դրել է երկրնորանքի առաջ. կամ խաղաղություն, կամ մարդկության կործանում: Ինչո՞ւ: Արդյո՞ք անխուսափելի են պատերազմները: Մենք ևս պատերազմում էինք հանուն Ղարաբաղի: Լինո՞ւմ են արդյոք պատերազմներն արդարացի և անարդարացի:

Մարդասիրական իրավունքի հիմնական նորմերը

● Մարտի ընթացքում շարքից դուրս եկած, ռազմական գործողություններին անմիջական մասնակցություն չունեցող անձինք ունեն կյանքի, ֆիզիկական և բարոյական անձեռնմխելիության իրավունք: Նրանք պետք է արժանանան պաշտպանության և մարդասիրական վերաբերմունքի:

● Արգելվում է սպանել կամ հաշմություն պատճառել գերի հանձնված և ռազմական գործողություններին այլևս չմասնակցող հակառակորդին:

● Վիրավորներին, հիվանդներին պետք է վերցնել և օգնել: Պաշտպանված են նաև բուժանձնակազմը, բժշկական հաստատությունները, փոխադրամիջոցները և գույքը: Կարմիր խաչի (Կարմիր մահիկի) խորհրդանիշը պաշտպանության տարբերանշանն է և պետք է հարգվի:

● Գերված մարտիկները և հակառակորդի իշխանության ներքո գտնվող քաղաքացիական անձինք ունեն կյանքի, արժանապատվության, անձնական իրավունքների և համոզմունքների հարգանքի, իրենց ընտանիքների հետ նամակագրության, օգնություն ստանալու իրավունք:

● Յուրաքանչյուր ոք ունի հիմնական դատական երաշխիքների իրավունք: Ոչ ոք պատասխանատու չէ ուրիշի գործողությունների համար: Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի ֆիզիկական կամ հոգեբանական խոշտանգումների, մարմնական պատիժների, դաժան կամ նվաստացուցիչ վերաբերմունքի:

● Արգելվում է ավելորդ ավերածություններ և չափից մեծ տառապանքներ պատճառող զենքերի կամ պատերազմելու եղանակների կիրառումը:

● Պատերազմող կողմերը մշտապես պետք է տարբերակեն մարտիկներին քաղաքացիական բնակչությունից, որպեսզի խնայեն նրան: Քաղաքացիական անձինք հարձակման չպետք է ենթարկվեն: Հարձակումը պետք է ուղղվի միայն ռազմական օբյեկտների վրա:

Հարցում շրջապատին: 5 փղամարդու, ովքեր ծառայել են բանակում, ենթարկե՞ք հարցման միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմնական նորմերի իմացության հարցի շուրջ (փեղյակ են, մասնակի փեղյակ են, անփեղյակ են): Ստացված արդյունքները քննարկե՞ք դասարանում:

Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն (ԿԽՄԿ) անկողմնակալ, չեզոք, անկախ ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որն իրականացնում է պատերազմի և ներպետական զինված բախումների ընթացքում տուժածների կյանքի և արժանապատվության պաշտպանությունը և նրանց օգնության ձեռք մեկնելու առաքելությունը: Հիմնադրվել է 1803 թ. Ժնևի 5 քաղաքացիների կողմից և հիմք է դրել Կարմիր խաչի և Կարմիր մահիկի միջազգային շարժմանը: ԿԽՄԿ-ի գոր-

ծունեությունը հիմնված է ժնկյան համաձայնագրերի վրա:

ԿԽՄԿ-ի գործունեության ուղղություններն են.

- վիրավոր, հիվանդ, նավաբեկյալ, գերության մեջ գտնվող զինվորների պաշտպանություն: ԿԽՄԿ-ի պատվիրակները այցելում ու պարզում են գերիների ապրելու պայմանները, նրանց հետ վարվելակերպը և, եթե անհրաժեշտ է, միջնորդում են պետությանը՝ բարելավելու նրանց վիճակը,
- քաղաքացիական բնակչության, այդ թվում՝ օկուպացված, պաշտպանություն,
- անհայտ կորածների որոնում, ռազմական բախման հետևանքով բաժանված ընտանիքների միավորում, նամակագրության հանձնում,
- պատերազմի հետևանքով տուժած բնակչության օգնություն՝ նրանց սնունդ, դեղորայք և այլ օգնություն հասցնելով,
- մեկնաբանում, հստակեցնում, զարգացնում ու տարածում է միջազգային մարդասիրական իրավունքը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

լրացուցիչ արձանագրություն / պայմանագրային մարմին / տնտեսական սանկցիա / էմբարգո / վաղեմության ժամկետ / Կարմիր մահիկ / ԿԽՄԿ:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ինչո՞ւ են անհրաժեշտ մարդու իրավունքների միջազգային երաշխիքները:
2. Ինչպե՞ս են պաշտպանում մարդու իրավունքները ՄԱԿ-ի ԳԱ-ն և ԱԽ-ն:
3. Ո՞վ է Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարը:
4. Ի՞նչ է ԵԱՀԿ-ն, և ինչպե՞ս է նա առնչվում մարդու իրավունքների հետ:
5. Ի՞նչ է միջազգային մարդասիրական իրավունքը:
6. Միջազգային մարդասիրական իրավունքի ի՞նչ նորմեր գիտեք:

Գործնական աշխատանք: Դասարանի Սահմանադրությամբ սահմանված կարգով անցկացրե՛ք ձեր դասարան-պետության դատարանի անդամների, դասարանի դատախազի և մարդու իրավունքների պաշտպանի ընտրությունները:

Հրավեր կամ այցելություն: Ըստ հնարավորության՝ դասարան հրավիրե՛ք որևէ միջազգային կազմակերպության աշխատակցի կամ կազմակերպե՛ք այցելություն նրա գրասենյակ ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների ոլորտում նրա գործունեությանը ծանոթանալու համար: Եթե դա հնարավոր չէ, այցելե՛ք հեղինակ ինտերնետային կայքերը. Եվրոպայի խորհուրդ՝ <http://www.coe.int>, <http://www.coe.fr/youth/home.htm>, <http://www.humanrights.coe.int>, Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի եվրոպական հանձնաժողով՝ <http://www.ecri.coe.int>, Կտրանքների կանխարգելման եվրոպական հանձնաժողով՝ <http://www.cpt.coe.int>, և այլ կայքեր:

ԳԼՈՒԽ 2.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԴԱՍ 7. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

*Եթե ուզեն, կամքով արի ու աշխարհի հրով վառված, ինչք
միայն չեն կապարի ամբոխները խելագարված...*

Ե. Չարենց (1897-1937)

1. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Քաղաքականություն» բառը ծագել է հունարեն polis (քաղաք) կամ politike (պետական և հասարակական գործեր) բառերից: «Քաղաքականություն» հասկացության ամենաին և պարզ մեկնաբանումը նշանակում է պետության կառավարման արվեստ, այսինքն՝ պետության ներքին և արտաքին նպատակների իրականացման եղանակ: Ինչպես տեսնում ենք, սկզբնապես քաղաքականությունը հանգում էր պետության՝ որպես կազմակերպության գործունեությանը, որն իրականացնում էր իր տարածքի մենաշնորհային օրինական կառավարումը: Պետությունը, որպես իշխանության կրող, բաշխում էր արժեքները և պաշարները: Սակայն արդի քաղաքացիական հասարակության մեջ քաղաքականությունը պետության մենաշնորհը չէ:

Հասարակության մեջ և՛ համերկային, և՛ տեղական մակարդակներում առաջանում են բազում խնդիրներ, որոնք լուծման կարիք ունեն: Այդ խնդիրների մի մասը վերաբերում է մեզանից յուրաքանչյուրի սեփական, մասնավոր կյանքին: Օրինակ՝ գնել մեքենա, թե բնակարան: Այդ խնդիրը լուծում եք դուք՝ ձեր ցանկությանը և հնարավորությանը համապատասխան: Այդ պատճառով այն համարվում է մասնավոր գործ: Սակայն կան խնդիրներ, որոնք ունեն ընդհանուր նշանակություն, ազդում են բոլորիս կյանքի և բարեկեցության վրա: Այդպիսի խնդիրների լուծումն իրականացնում են մեր կողմից ընտրված հանրային մարմինները: Օրինակ՝ ինչ-որ համայնքում չի կատարվում աղբահեռացման աշխատանքը կամ խորհրդարանի նախորդ ընտրություններին ընտրողների բավականին մեծ զանգված չի մասնակցել: Ընտրական հարաբերությունները կարգավորվում են օրենքով, այսինքն՝ խնդրի կարգավորումն իրականացնում է պետությունը: Սակայն մինչև պետության կողմից վերջնական իրավական լուծումները՝ խնդիրը գիտակցվում է մարդկանց և նրանց կազմակերպությունների կողմից: Այնուհետև այդ խնդիրները դառնում են հանրային քննարկման առարկա, ընդ որում՝ այդ քննարկումների ընթացքում մարդկանց և նրանց խմբերի կարծիքները կարող են բախվել:

Լուծումներից մեկն այն է, որ ընտրություններին մասնակցելն օրենքով դարձվի պարտադիր: Հետևաբար, հարցի լուծողը պետության օրենսդիր մարմինն է, որն այդ քաղաքական որոշմանը կարող է տալ օրինական ձև: Սակայն օրենսդիր մարմինը նման որոշում ընդունում է՝ մարդկանց և հասարակական խմբերի, կազմակերպությունների, կուսակցությունների կարծիքները հաշվի առնելով կամ նրանց մասնակցությամբ: Այս ամբողջ գործընթացը, սկսած հիմնախնդրի գիտակցումից, բարձրաձայնելուց մինչև դրա իրավական լուծումը պետության միջոցով՝ համարվում է հանրային քաղաքականություն:

Հանրային քաղաքականությունը գործունեություն է՝ ուղղված հասարակական կյանքի կառավարմանը և կարգավորմանը՝ բարեկեցության, ազատության և սահմանադրական կարգերի հաստատման նպատակով:

2. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Հանրային քաղաքականությունն իրականացվում է քաղաքական համակարգի միջոցով: Քաղաքական համակարգը գործող կառուցակարգ է, որի միջոցով լուծվում են քաղաքական կառավարման խնդիրներ, ընդունվում են քաղաքական որոշումներ:

Հասարակական կյանքը բազմակողմ և բազմաբնույթ է: Այն կազմված է տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր, իրավական և այլ ոլորտներից, որոնց միջև տեղի է ունենում մշտական փոխգործողություն: Այդ փոխգործողության ընթացքում քաղաքականությունը ներխուժում է հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտներ: Շատ դեպքերում քաղաքականությունից է կախված այդ ոլորտներում մարդկանց սպասելիքների իրականացումը: Այդ պատճառով, հասարակության զարգացմանը զուգընթաց, մարդկանց հետաքրքրությունը քաղաքականության նկատմամբ աճում է: Մարդիկ իրենց ճակատագրով կապվում են քաղաքականության հետ, քանի որ նրանց կյանքի ընթացքը կախված է քաղաքական գործիչներից և նրանց ընդունած որոշումներից:

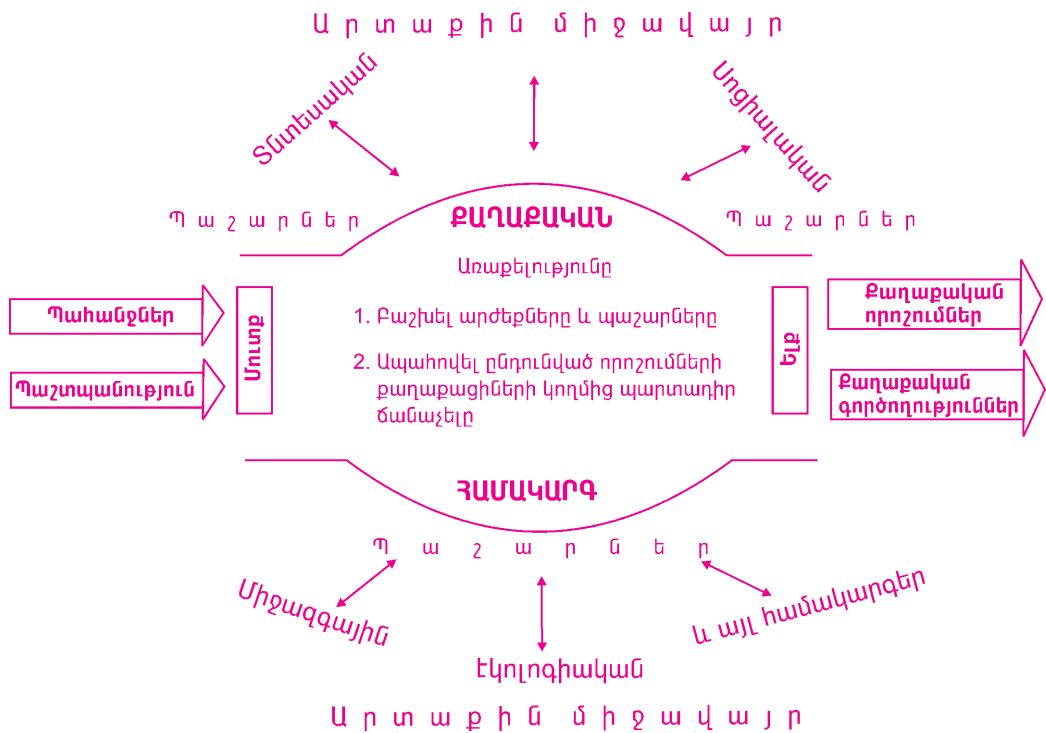
Արդյունքներ: Շարժարածված է «ես քաղաքականությամբ չեմ զբաղվում» արտահայտությունը: Դրան երբեմն պատասխանում են «Եթե դու չես զբաղվում քաղաքականությամբ, ապա քաղաքականությունն է զբաղվում քեզանով» ասացվածքով: Ո՞րն է դրանցից յուրաքանչյուրի խորը իմաստը, և ի՞նչ եք ճիշտ համարում:

Հանրային քաղաքականության մասնակիցները: Հանրային քաղաքականության իրականացման համակարգն ունի որոշակի կազմակերպական կառուցվածք: Այդ կազմակերպական կառուցվածքը քաղաքական կազմակերպությունների ամբողջություն է, որոնք իրավունքի (օրենքի) շրջանակներում և պետության միջոցով իրականացնում են քաղաքական իշխանությունը կամ պայքարում են դրա իրականացման համար: Քաղաքական համակարգի մասնակիցներ են համարվում պետությունը և քաղաքական կազմակերպությունները (կուսակցություն, շարժում), ԶԼՄ-ները, անհատները և նրանց խմբերը:

Քաղաքական համակարգի մասնակիցների մեջ կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում պետությունը: Այն համընդհանուր հանրային իշխանություն է՝ օժտված գերակայությամբ և ինքնիշխանությամբ: Քաղաքական համակարգի ոչ մի այլ մասնակից նման հատկություններ չունի:

Անհատները, այդ թվում նաև Դուք քաղաքական համակարգում հանդես եք գալիս կամ գալու եք որպես քաղաքական իրավունքներով օժտված քաղաքացի: Օրինակ՝ քաղաքական գործիչ, ընտրող, որևէ կուսակցության անդամ, պատգամավորության թեկնածու, պատգամավոր, պաշտոնյա և այլն:

Քաղաքական համակարգի գործողությունը կարգավորվում է իրավական, քաղաքական, բարոյական նորմերով: Քաղաքական համակարգի սուբյեկտները չեն գործում ամենաթողության պայմաններում: Օրենքները պարտադիր են քաղաքական կյանքի բոլոր մասնակիցների համար՝ լինի դա պետություն, կուսակցություն, քաղաքականությամբ զբաղվող քաղաքացի: Կուսակցության քաղաքական ծրագիրը, որի կենսագործմանը ձգտում է նա, կարող է իրականացվել միայն օրինական կարգով՝ ընտրությունների միջոցով իշխանության անցնելով (կառավարող կուսակցություն դառնալով) և այնուհետև իրավական ընթացակարգով որոշումներ ընդունելով:

Քաղաքական համակարգն ըստ Դ. Խաթունի

Քաղաքական համակարգը հասարակական այլ ոլորտների հետ գործում է «մուտք - ելք» սկզբունքով: Մուտքը քաղաքական համակարգի վրա շրջակա միջավայրի ազդեցությունն է: Քաղաքական գործընթացներով անցնելուց հետո մուտք եղած տեղեկույթը կարող է վերածվել պաշտոնական որոշման:

Արտաքին միջավայրից տեղեկույթը մուտք է գործում քաղաքական համակարգ, և թափ է առնում քաղաքական քննարկումների կամ օրինաստեղծագործության գործընթացը: Հասարակական խնդիրների վերաբերյալ հանրության

արձագանքները և, հետևաբար, քաղաքական համակարգին ուղղված տեղեկությո՜ւնը կարող է լինել երկակի՝ **պահանջներ և պաշտպանություն**:

Մուտքային տեղեկությո՜ւրը կարող է լինել պահանջ: Եթե մարդիկ և կազմակերպությունները դիմում են իշխանություններին հասարակական բարիքների ցանկալի կամ անցանկալի բաշխման կապակցությամբ, արտահայտում են փոփոխությունների իրականացման ցանկություն, ապա դա պահանջ է՝ ուղղված հանրային իշխանությանը: Օրինակ՝ ուժեղացնել բնապահպանությունը և բարելավել շրջակա միջավայրը, բարձրագույն կրթությունը դարձնել անվճար, թեթևացնել հարկերը և այլն: Եթե պահանջները շատ են, ապա դրանք կարող են թուլացնել քաղաքական համակարգը, ապակայունացնել այն:

1987-1988 թթ. ժողովրդավարական շարժումը սկսվեց բնապահպանական ցույցերից

Քաղաքական համակարգի մուտքային տեղեկությո՜ւրը կարող է լինել դրան պաշտպանող: Դրանով մարդիկ և կազմակերպություններն ընտրում են վարքագիծ, որով հավանություն են տալիս քաղաքական համակարգի գործողությանը: Եթե պահանջները թուլացնում են քաղաքական համակարգը, ապա պաշտպանությունը, ընդհակառակը՝ կոչված է ուժեղացնել այն: Քաղաքական համակարգն ամրապնդող այդպիսի վարքագծի տարբերակներն են, օրինակ՝ հարկերի պարտաճանաչ մուծումը, զինվորական պարտքի կատարումը, պետական կառույցների և խորհրդանիշների հարգանքը, կառավարողների պաշտպանությանն ուղղված հանրահավաքի անցկացումը:

Արտաքին միջավայրից ստացած տեղեկությո՜ւնը քաղաքական համակարգը պատասխանում է քաղաքական որոշումներով ու գործողություններով: **Քաղաքական որոշումները** կարող են ունենալ նոր օրենքի ձև, լինել հայտարարություն, ֆինանսական հատկացում և այլն: Որոշումների կատարումն ապահովվում է իրավունքի ուժով: **Քաղաքական գործողությունները** հանրային հրատապ խնդիրների լուծման, կարգավորման գործնական կազմակերպական միջոցառումներն են:

Հանրային քաղաքականությունը գործընթաց է, որում քաղաքական համակարգը, փոխգործակցելով արտաքին միջավայրի հետ, ստացված մուտքային տեղեկությո՜ւրը ելքում վերածում է համապատասխան որոշումների ու գործողությունների՝ լուծելով հանրային հրատապ խնդիրները: Եթե քաղաքական համակարգն ընդունակ չէ դրան, ապա այն երկար չի գոյատևի:

3. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԸ ԿՈՆԿՐԵՏ ՕՐԻՆԱԿՈՎ

Քաղաքական համակարգի գործողության համար շատ մեծ նշանակություն ունեն քաղաքական պահանջմունքները և դրանցով պայմանավորված շահերը: Դրանք վերածվում են քաղաքական համակարգին ուղղված պահանջների կամ դրա պաշտպանության: Հասարակական գիտակցության կողմից շահերի իմաստավորումն ունի մեծ նշանակություն: Օրինակ՝ որևէ երկրում հանրությանը հուզող հարցերից է ընտրողների ընտրություններին չներկայանալը: Խորհրդարանի վերջին երկու ընտրություններում ներկայացել է միայն ընտրական ծայնի իրավունք ունեցողների 35 տոկոսը: Հարցը բարձրացվում է ՋԼՄ-ների կողմից: Քաղաքացիները սկսում են բաժանվել տարբեր տեսակետի կողմնակիցների. առաջին՝ ընտրություններին ներկայանալն ընտրողի իրավունքն է, երկրորդ՝ ընտրություններին ներկայանալը դարձնել պարտադիր և չներկայացողներին տուգանել: Ակնհայտ է, որ քաղաքական համակարգի անհրաժեշտ բաղադրատարր է դառնում հասարակության անդամների քաղաքական-իրավական գիտակցությունը, որը տեղեկութավորված է ընտրական իրավունքի հարցերում և կարող է գնահատել այդ քաղաքական խնդիրը:

Խնդրի քննարկումն անհատներից անցնում է քաղաքական ուժերին: Նրանք այդ ընտրական հարցին տալիս են նաև գաղափարական երանգ: Արտահայտելով իրենց տեսակետը՝ կուսակցությունները կողմնորոշվում են՝ իրենց գաղափարական, քաղաքական, մարտավարական շահերից ելնելով: Օրինակ՝ կուսակցություններից մեկը, որի կողմնակիցները նախորդ ընտրություններում եղել են բավականին ակտիվ, գտնում է, որ ընտրություններին մասնակցելը պետք է մնա որպես իրավունք, որովհետև նա վստահ չէ, որ չմասնակցողները մասնակցության դեպքում ծայնը կտան իրեն: Այս դիրքորոշումն ունի մարտավարական հիմնավորում: Մյուս կուսակցությունները պնդում են, որ ընտրություններին մասնակցելը պետք է դարձնել պարտադիր:

Այսպիսով, ընտրություններին մասնակցելու խնդիրը հասունանալով վերածվում է ներքին քաղաքական հիմնահարցի: Հիմնահարցի սրումը պայմանավորված էր հասարակության անդամների և քաղաքական կազմակերպությունների շահերով: Ելնելով իրենց շահերից՝ կուսակցությունները սկսում են քաղաքական քարոզչությունը՝ դրան տալով գաղափարական երանգավորում: Քարոզչությունն ուղղված է ապագա հանրաքվեում կամ խորհրդարանի քվեարկությունում իրենց դիրքորոշման հաղթանակի ապահովմանը:

Այդ ամենը կատարվում է քաղաքական համակարգում, որի միջուկը պետությունն է: Կուսակցությունների խնդիրն է, օրինակ՝ հանրաքվեով ընդունվելիք օրենքով ամրագրել իրենց համար նախընտրելի կարգը: Այդ ամրագրումը կատարվում է պետության միջոցով, որովհետև հարցը լուծվելու է պետության կողմից նշանակվող հանրաքվեով, իսկ որոշելու է Ժողովուրդը՝ ձայների մեծամասնությամբ: Հանրաքվեի արդյունքում ընդունված քաղաքական որոշումն ունի օրենքի ուժ, այսինքն՝ օրենքը համապարտադիր և բարձրագույն ակտ է: Փաստորեն, քաղաքական համակարգի միջուկը պետությունն է, որի շուրջ պտտվում են քաղաքական կազմակերպություններն ու մարդկանց խմբերը՝

իրենց քաղաքական գաղափարախոսություններով, և փորձում են անցնել պետական իշխանության գլուխ կամ մասնակցել դրա իրականացմանը:

Այս ամբողջ գործընթացում կարևոր նշանակություն ունեն նաև բնակչության և քաղաքական ուժերի քաղաքական-իրավական գիտակցությունն ու վարքագծային մշակույթը: Դրա հասունության աստիճանը, ակտիվությունը մեծ նշանակություն ունեն հանրային քաղաքական համակարգի արդյունավետ գործողության համար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

քաղաքական ծրագիր / մասնավոր կյանք / հանրային կյանք / ռազմավարական շահ / մարտավարական շահ / իրավունքի ուժ:

Պարասխանե՞ք հարցերին.

1. Ի՞նչ է քաղաքականությունը:
2. Ո՞ր համակարգի միջոցով և ինչպե՞ս է իրականացվում քաղաքականությունը:
3. Ի՞նչ են քաղաքական համակարգին ներկայացվող պահանջները:
4. Ի՞նչ է քաղաքական համակարգի պաշտպանությունը:
5. Ովքե՞ր են հանրային քաղաքականության մասնակիցները:
6. Ի՞նչ տեղ է զբաղեցնում պետությունը քաղաքական համակարգում:
7. Ո՞վ է վերջնական լուծում տալիս քաղաքական խնդիրներին:
8. Ի՞նչ են քաղաքական որոշումները:
9. Ի՞նչ են քաղաքական գործողությունները:

Ինքնուրույն պարտադիր աշխատանք: Սիրելի աշակերտներ, հաջորդ 4 դասերին դուք կադրելու եք «Ակտիվ քաղաքացի» հեղափոխական գործնական աշխատանք: Այդ աշխատանքի կարևոր նախադրյալը համապետական կամ ձեր համայնքին հուզող կարևոր խնդիրների վերհանումն է, որոնցից մեկը դուք պետք է դարձնեք հեղափոխական առարկա և մշակեք դրա լուծման ծրագիր: Ելնելով ձեր կյանքի և բնակավայրի առանձնահատկություններից՝ մտածե՛ք այն մասին, թե ինչ հանրային խնդիրներ կան, որոնք, ձեր կարծիքով, ունեն լուծման կարիք: Կողմնորոշող օրինակներ. բարձրագույն կրթության վճարովիությունը, հասարակական փոխադրամիջոցների վաթ աշխատանքը և այլն: Կարող եք խորհրդակցել ձեր ծնողների կամ այլ մարդկանց հետ: Միգուցե հեղափոխական առարկա դարձնեք ձեր բնակավայրի էկոլոգիական վիճակը:

ԴԱՍ 8-11. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ. «ԱԿՏԻՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻ»

Չկա ավելի վաղ կենդանի, քան մարդը, որ չի հեղուկում օրենքներին:

Դ. Սավոնարոլա (1452-1498)

Սիրելի՛ աշակերտներ, դուք արդեն սովորել եք, թե ինչ է ժողովրդավարությունը, գիտեք, թե ինչ է քաղաքականությունը: Հերթական՝ 4 դասերին ոչ թե կսերտեք նորանոր տեղեկույթ, այլ կխորացնեք հասարակական կյանքին պատասխանատու մասնակցության վերաբերյալ ձեր գիտելիքները և ձեռք կբերեք ակտիվ քաղաքացի լինելու գործնական հմտություններ: Այս դասերը պետական կրթական չափորոշիչ են ներառվել ամերիկյան «Քաղաքացիական կրթություն» կենտրոնի ուսումնական ծրագրից, որին համապատասխան և կառուցված են ձեզ ուղղված հանձնարարականները:

«Ակտիվ քաղաքացի» դասերի գլխավոր նպատակն է օգնել աշակերտներին դեռ դպրոցից մասնակցել հանրային կառավարմանը և քաղաքականությանը: Հանրային քաղաքականությունն իրականացվում է երեք մակարդակներում՝ համապետական, մարզային, տեղական (քաղաքային և գյուղական համայնքներ):

Կարող ենք օրինակ բերել փողոցային երթևեկությունը: Փողոցային երթևեկության նկատմամբ կարգի պահպանությունն իրականացնում է պետությունը՝ իրավական կարգավորման միջոցով: Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության տեսչությունն ապահովում է սահմանված կարգի կատարումը: Հետիոտները և ավտովարորդները, պահպանելով սահմանված կանոնները, խուսափում են հնարավոր պատահարներից: Այսպիսով՝ հանրային իշխանության և քաղաքացիների համաձայնեցված գործողությունները թույլ են տալիս լուծել ճանապարհային անվտանգության խնդիրը:

Հանրային քաղաքականության ձևավորումը սկսվում է, երբ մարդիկ գիտակցում են հասարակության մեջ որոշակի խնդրի առկայությունը: Այդ խնդիրը լուծելու համար ձեռնարկվում են հետևյալ քայլերը. տվյալների հավաքում, դրանց վերլուծություն, հնարավոր հետևանքների գնահատում, այս կամ այն որոշման օգտին պաշտպանության կազմակերպում:

«Ակտիվ քաղաքացի» նախագծի իրականացման ընթացքում դուք ևս պետք է ձեռնարկեք նույն քայլերը: Դուք պետք է աշխատեք ձեր դասարանցիների հետ համատեղ, սակայն կարող եք դիմել նաև ուսուցիչների,

ծնողների կամ այլ անձանց օգնությանը: Ստորև տրված են այն հանձնարարությունները, որոնք դուք պետք է կատարեք:

1. Հետազոտման խնդրի որոշում: Դուք պետք է վեր հանեք ձեր բնակավայրում առկա և ձեր կարծիքով կարևոր խնդիրները: Կարող եք ընտրել նաև համապետական խնդիրներ:

2. Տեղեկույթի հավաքում: Դասարանի կողմից հետազոտվող խնդրի որոշումից հետո դուք պետք է հավաքեք և վերլուծեք այդ խնդրի վերաբերյալ տարբեր աղբյուրներից ձեռք բերված տեղեկույթը:

3. Խնդրի լուծման ճանապարհների հետազոտում: Այս փուլում դուք պետք է հետազոտեք և վերլուծեք այն հանրային քաղաքականությունը, որը տվյալ պահին իրականացնում են հանրային մարմինները ձեզ հետաքրքրող հարցով: Միաժամանակ դուք պետք է գնահատեք այլ անձանց և կազմակերպությունների առաջարկած քաղաքականությունը:

4. Խնդրի լուծման ձեր սեփական հանրային քաղաքականության մշակում: Այս փուլում մտածում եք հանրային խնդրի լուծման սեփական ծրագիրը, որը պետք է, ձեր կարծիքով, ընդունեն և իրականացնեն հանրային կառավարման մարմինները:

5. Գործողությունների պլանի մշակում: Այս փուլում մշակում եք գործողությունների պլան, որով համոզում եք իշխանության մարմիններին ընդունել ձեր ծրագիրը:

Հանձնարարության կատարման ընթացքում հավաքված նյութերը ձեր կողմից պետք է օգտագործվեն դասարանի թղթապանակը կազմելու համար:

Թղթապանակը հատուկ ընտրված նյութերի ժողովածու է, որում ներառվում են ձեր կողմից հավաքված տեղեկությունները՝ գրավոր հաշվետվությունները, աղյուսակները, նկարները, գծապատկերները և այլն:

«Ակտիվ քաղաքացի» հետազոտական աշխատանքի հաջորդ կարևոր քայլը թղթապանակի բանավոր շնորհանդեսն է այլ դասարանցիների կամ հասարակական կազմակերպությունների համար: Կարելի է կազմակերպել «Դպրոցի լավագույն թղթապանակ» մրցույթը:

Նախագծի վրա աշխատանքի ընթացքում ձեռք բերված գիտելիքները և փորձը կօգնեն ձեզ զարգացնել հանրային քաղաքականությանը և կառավարմանը մասնակցելու հմտություններ: Այս ամենի համար հատկացվում է 4 դաս:

8-րդ դասին դուք պետք է վեր հանեք ձեզ հետաքրքրող հանրային խնդիրը, իսկ որպես տնային աշխատանք՝ հավաքեք և վերլուծեք այդ խնդիրների վերաբերյալ տեղեկույթը:

9-րդ դասին դուք պետք է վեր հանված խնդիրներից ընտրեք մեկը, դրա վերաբերյալ հավաքեք լրացուցիչ տեղեկույթ, փաստաթղթավորեք այն դասարանի թղթապանակի մեջ ներառելու համար: Դասարանը պետք է բաժանված լինի 4 խմբի (*խմբերի մասին տես 10-րդ դասը*), որոնցից յուրաքանչյուրը պատասխանատու է թղթապանակի 4 մասերից մեկի պատրաստման համար:

10-րդ դասին, ըստ հրահանգների, դասարանը կազմում է հանրային հիմնախնդրի թղթապանակը և նախապատրաստվում է դրա ներկայացմանը:

11-րդ դասին, ըստ հրահանգների, դասարանը լսարանին է ներկայացնում

իր պատրաստած թղթապանակը: Ավարտելուց հետո կատարվում է ձեռք բերված փորձի, հմտությունների ամփոփում:

Ամեն մի դասի համար անհրաժեշտ ձևաթղթերը նախապես վերածեք համակարգչային շարվածքով փաստաթղթերի, որպեսզի դրանք օգտագործեք ըստ պատշաճի:

ԴԱՍ 8. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՈՒՄ: ՊԱՀԱՆՋՈՂ ԽՆԴՐԻ ՎԵՐՀԱՆՈՒՄ

Այս փուլում դուք պետք է ծանոթանաք ձեր բնակավայրում առկա որոշ խնդիրների հետ: Բնակավայրում առկա խնդիրները կարող են լինել բազմաբնույթ: Օրինակ՝ դպրոցական (միասնական համազգեստի անհրաժեշտությունը), բնապահպանական (դպրոցի տարածքի կամ բնակավայրի աղտոտվածությունը, անտառահատումները), հանրային բարքերի, մարդու իրավունքների ու ազատությունների և այլ խնդիրներ:

Դրա համար ձեզ նախորդ դասանյութի վերջում հանձնարարված էր մտածել այն մասին, թե ի՞նչ հանրային խնդիրներ կան, որոնք, ձեր կարծիքով, ունեն լուծման կարիք: Հիմա դուք պետք է՝

- դասարանում քննարկեք, թե ինչ գիտեք կամ ինչ եք լսել այդ խնդիրների մասին, ինչպես պետք է դրանք լուծվեն.
- անցկացնեք հարցազրույց ձեր ծնողների կամ այլ մարդկանց հետ, որպեսզի իմանաք և գրառեք այն, թե ինչ են նրանք մտածում այդ խնդիրների մասին և ինչպես են վերաբերում դրանց:

Այս փուլի նպատակն է վեր հանել, բացահայտել ու քննարկել ձեր բնակավայրի համար կարևոր խնդիրները, իսկ այնուհետև դրանցից ընտրել ամենակարևորը, ինչը և կհետազոտվի ձեր դասարանի կողմից:

8-ՐԴ ԴԱՍԻ ԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Ձեր բնակավայրում առկա խնդրի քննարկում: Այս հանձնարարության կատարման համար դասարանով կատարեք հետևյալը.

ա) քննարկեք ձեր բնակավայրին բնութագրական խնդիրը.

բ) բաժանվեք փոքր խմբերի՝ կազմված 3-4 աշակերտներից: Ցուրաքանչյուր խումբ պետք է քննարկի մեկ խնդիր: Այնուհետև յուրաքանչյուր խումբ պետք է պատասխանի քննարկվող խնդրի վերաբերյալ հարցերին, որոնք առաջադրված են «Խնդրի բացահայտման և վերլուծության ձևում».

գ) այնուհետև յուրաքանչյուր խումբ պետք է քննարկի իր պատասխաններն ամբողջ դասարանի հետ.

դ) խմբերը պետք է պահեն իրենց լրացրած ձևաթղթերը, որպեսզի դրանք հետագայում օգտագործվեն:

8-ՐԴ ԴԱՍԻ ՏՆԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Ստորև թվարկված երեք հանձնարարությունները կօգնեն ձեզ ավելի շատ բան իմանալ ձեր բնակավայրի խնդիրների և դրանց լուծման ուղղությամբ իրականացվող քաղաքականության մասին: Օգտագործեք դասագրքում եղած ձևաթղթերը ստացվող տեղեկությունները գրառելու համար: Պահպանե՛ք ամբողջ տեղեկույթը: Այն հետագայում կարող եք ներառել դասարանի թղթապանակի մեջ:

1. Հարցազրույց անցկացնելու հանձնարարություն: Ընտրե՛ք որևէ խնդիր, որը ձեր դասարանը համարում է կարևոր, քննարկե՛ք այն ծնողների, ընկերների, հարևանների կամ այլ մարդկանց հետ: Պարզե՛ք, թե ինչ գիտեն և ինչ են նրանք մտածում այդ մասին: Օգտագործե՛ք «Հարցազրույցի ձևը»՝ ստացված տեղեկությունները գրառելու համար:

2. Հանձնարարություն տպագիր աղբյուրների հետ աշխատելու համար: Ուսումնասիրե՛ք թերթերը և այլ տպագիր աղբյուրները, որպեսզի պարզեք ընտրված խնդրի կարևորությունը ձեր բնակավայրի համար և որոշե՛ք դրա լուծման ուղիները: Ուսումնասիրված թերթից վերցված տվյալները գրառե՛ք ստորև բերված համապատասխան ձևաթղթում:

3. Հանձնարարություն ռադիո- և հեռուստատեսային հաղորդումների համար: Լսե՛ք և դիտե՛ք հաղորդումներ, որոնք վերաբերում են ձեր կողմից հետազոտվող խնդիրներին և դրանց լուծման ուղիներին: Գրառե՛ք այդ տեղեկույթը և քննարկե՛ք այն դասարանում: Օգտագործե՛ք ստորև բերված համապատասխան ձևաթուղթը տեղեկույթը գրառելու համար:

ԽՆԴՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ԵՎ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎ

Խմբի անդամների ազգանունները

Օր, ամիս, տարի

Խնդիր

1. Համարում եք դուք և այլ մարդիկ, որ այդ խնդիրը կարևոր է: Ինչո՞ւ:

.....

2. Կառավարման դժվարություններն են պատասխանատու այդ խնդրի լուծման համար:

.....

3. Կառավարման այդ մարմինն իրականացնում է արդյոք ինչ-որ քաղաքականություն այդ խնդրի լուծման համար:

.....

Եթե այդպիսի քաղաքականություն կա, ապա պատասխանե՞ք հետևյալ հարցերին.

● Որո՞նք են դրա առավելությունները և թերությունները:

.....

● Ինչպե՞ս կարելի է բարելավել այդ քաղաքականությունը:

.....

.....

● Ինչպե՞ս է հնարավոր փոխել այդ քաղաքականությունը: Ինչո՞ւ:

.....

.....

● Ի՞նչ տարածայնություններ կան այդ քաղաքականության վերաբերյալ ձեր քաղաքում կամ գյուղում:.....

.....

.....

4. Որտե՞ղ կարելի է գտնել տեղեկատվություն այդ խնդրի վերաբերյալ:.....

.....

5. Կա՞ն արդյոք այլ խնդիրներ ձեր քաղաքում կամ գյուղում, որոնք հնարավոր է լուծել դասարանում: Ի՞նչ խնդիրներ են դրանք:

.....

.....

.....

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑԻ ՁԵՎ

Ձեր ազգանունը, անունը

Օր, ամիս, տարի

Խնդիր

1. Հարցազրույց տվողի ազգանունը

զբաղմունքի տեսակը (դերը հասարակության մեջ)

Եթե հարցվողը չի ցանկանում նշել իր ազգանունը, հարգե՞ք նրա ցանկությունը և նշե՞ք միայն զբաղմունքը:

2. Պատմե՞ք հարցազրույց տվողին, թե ինչ խնդիր եք դուք ուսումնասիրում: Այնուհետև խնդրե՞ք նրան պատասխանել հետևյալ հարցերին: Գրառե՞ք պատասխանները:

ա) Համարո՞ւմ եք դուք այդ խնդիրը կարևոր և ինչո՞ւ:

.....

բ) Կարծո՞ւմ եք դուք, որ այլ մարդիկ ևս համարում են այդ խնդիրը կարևոր:

.....

գ) Այդ խնդրի լուծման համար հանրային իշխանության մարմիններն ի՞նչ քաղաքականություն են ներկայումս իրականացնում:

.....

3. Եթե այդպիսի քաղաքականություն իրականացվում է, ապա պատասխանե՞ք հետևյալ հարցերին:

• Որո՞նք են դրա առավելությունները և թերությունները:

.....

• Ինչպե՞ս կարելի է բարելավել այդ քաղաքականությունը:

.....

• Ինչպե՞ս է հնարավոր փոխել այդ քաղաքականությունը: Ինչո՞ւ:

.....

• Ի՞նչ տարաձայնություններ կան ձեր քաղաքում կամ գյուղում այդ քաղաքականության վերաբերյալ:

.....

4. Որտե՞ղ կարելի է գտնել տեղեկատվություն այդ խնդրի և դրա կապակցությամբ տարբեր մարդկանց ու խմբերի դիրքորոշման վերաբերյալ:

.....

5. Կա՞ն արդյոք այլ խնդիրներ ձեր քաղաքում կամ գյուղում, որոնք կարելի կլինե՞ր լուծել դասարանում: Ի՞նչ խնդիրներ են դրանք:

.....

ՏՊԱԳԻՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻՑ ՏԵՂԵԿՈՒՅԹԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎ

- Ձեր ազգանունը.....
- Օր, ամիս, տարի.....
- Խնդիր.....
- Հրատարակության (թերթ, ամսագիր և այլն) անվանումը, հրատարակման ամիս, ամսաթիվ, տարի
- Հոդվածի վերնագիրը
1. Հոդվածագրի դիրքորոշումը խնդրի վերաբերյալ:.....
-
-
2. Այդ դիրքորոշման հիմնական կետերը:
-
-
3. Ըստ հոդվածագրի՝ հանրային իշխանության մարմինների կողմից ինչ քաղաքականություն է իրականացվում խնդրի լուծման համար:.....
-
-
- Եթե այդպիսի քաղաքականություն իրականացվում է, ապա պատասխանե՞ք հետևյալ հարցերին:
- Որո՞նք են դրա առավելությունները և թերությունները:
 -
 -
 - Ինչպե՞ս կարելի է բարելավել այդ քաղաքականությունը:
 -
 -
 - Ինչպե՞ս է հնարավոր փոխել այդ քաղաքականությունը: Ինչո՞ւ:
 -
 -
 - Ի՞նչ տարաձայնություններ կան ձեր քաղաքում կամ գյուղում այդ քաղաքականության վերաբերյալ:
 -
 -

ՈԱԴԻՈ- ԵՎ ՀԵՌՈՒՍՏԱՏԵՍԱՑԻՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐԻ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎ

Ձեր ազգանունը.....

Օր, ամիս, տարի

Խնդիր

1. Տեղեկույթի աղբյուրը (նորություններ, վավերագրական ֆիլմեր և այլն):

Հաղորդումը դիտելու և լսելու ընթացքում քննարկե՞ք հետևյալ հարցերը.

2. Համարվում է արդյո՞ք այդ խնդիրը կարևոր և ինչո՞ւ:

.....

3. Հանրային իշխանության մարմինների կողմից ի՞նչ քաղաքականություն է իրականացվում խնդրի լուծման համար:

.....

• Որո՞նք են այդ քաղաքականության առավելությունները:

.....

• Որո՞նք են այդ քաղաքականության թերությունները:

.....

• Ինչպե՞ս է հնարավոր բարելավել այդ քաղաքականությունը:

.....

• Պահանջում է արդյո՞ք այդ քաղաքականությունը փոփոխություն: Ինչո՞ւ:

.....

• Ի՞նչ տարածայնություններ կան ձեր քաղաքում կամ գյուղում այդ քաղաքականության վերաբերյալ:

.....

.....

ԴԱՍ 9. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՆԴՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՏԵՂԵԿՈՒՅԹԻ ՀԱՎԱՔՈՒՄ

ՓՈՒԼ 1. ԴԱՍԱՐԱՆՈՒՄ ՔՆՆԱՐԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԽՆԴՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Այս փուլում դուք պետք է դասարանով քննարկեք, թե ինչ իմացաք ձեր բնակավայրի խնդիրների մասին, պարզեք, թե արդյոք ձեր ունեցած տեղեկությունները բավարար են, որպեսզի այդ խնդիրն ընտրվի որպես դասարանի աշխատանքի առարկա: Դրա համար դասարանում կազմակերպեք քննարկում, որի արդյունքում պետք է ընդունեք որոշում այն մասին, թե արդյոք բավարար են խնդրի վերաբերյալ տեղեկությունները, որպեսզի այն ընտրվի հետազոտման համար: Կատարեք հետևյալ քայլերը դասարանի կողմից հետազոտվող խնդրի ընտրության համար.

1. Եթե դասարանը համարում է, որ առկա է բավարար տեղեկություն որոշում ընդունելու համար, ապա դուք պետք է քվեարկությամբ որոշեք հետազոտվող խնդիրը: Համոզվեք, որ ընտրել եք ձեր բնակավայրի համար կարևոր խնդիր: Միաժամանակ համոզվեք, որ կարող եք հավաքել բավարար տեղեկությո՜ւյն այդ խնդրի վերաբերյալ, որպեսզի պատրաստեք լավ թղթապանակ:

2. Եթե դասարանը որոշի, որ խնդրի վերաբերյալ անհրաժեշտ է հավաքել լրացուցիչ տվյալներ, ապա խմբերին հանձնարարեք, որպեսզի ավելի շատ տեղեկություններ հավաքեն առաջադրվող խնդիրների վերաբերյալ:

ՓՈՒԼ 2. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՀԵՏԱԶՈՏՎՈՂ ԽՆԴՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՏԵՂԵԿՈՒՅԹԻ ՀԱՎԱՔՈՒՄ

Այն բանից հետո, երբ ձեր դասարանն ընտրել է խնդիրը, դուք պետք է որոշեք, թե որտեղից գտնել լրացուցիչ տեղեկություններ: Այդ ընթացքում կպարզվի, որ որոշ մարդիկ ավելի շատ գիտեն խնդրի մասին: Այդ պատճառով դուք պետք է կարողանաք տեղեկության աղբյուրի ճիշտ ընտրություն կատարել:

9-ՐԴ ԴԱՍԻ ԴԱՍԱՐԱՆԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Տեղեկությունների աղբյուրի որոշում: Տեղեկությունների հնարավոր աղբյուրներից են գրադարանները, թերթերի խմբագրությունները և թղթակիցները, բուհերի, քոլեջների դասախոսները և գիտական աշխատողները, իրավաբանները, հասարակական կազմակերպությունները, խմբերը և ակտիվիստները, հանրային իշխանության մարմինները (օրենսդիր, գործադիր, տեղական ինքնակառավարման): Այս շրջանակն օրինակելի է, և դրանցից որևէ մեկն ընտրելը կախված է ձեր խնդրի բնույթից:

Պարզե՛ք, թե այդ աղբյուրներից ո՛րը կա ձեր բնակավայրում և ինչպես հաղորդակցվել նրանց հետ: Այնուհետև բաժանվե՛ք հետազոտական խմբերի: Յուրաքանչյուր խումբ պետք է հավաքի տեղեկությո՛ւն՝ ընտրված կոնկրետ աղբյուրից: Ստացված տեղեկությունները գրառե՛ք ստորև բերված փաստաթղթային ձևերում:

Ուսուցիչները և ծնողները կարող են օգնել ձեզ տեղեկությունները հավաքելիս, սակայն չպետք է ձեր փոխարեն անեն դա: Դուք կարող եք հրավիրել նաև մասնագետների, այդ թվում՝ ծնողներից, ովքեր կարող են կիսել իրենց գիտելիքները հետազոտվող խնդրի վերաբերյալ:

Տեղեկության աղբյուրների հետ կապ հաստատելու համար օգտագործե՛ք հեռախոսային տեղեկատուները, ծնող-

ներին, նրանց ծանոթությունները և կապերը: Օրինակ՝ նրանցից որևէ մեկը կարող է լինել իրավաբան, քաղաքական գործիչ, թղթակից և հանդիսանալ տեղեկության աղբյուր:

Եթե տեղեկության աղբյուրը դուրս է ձեր բնակավայրից, ապա դիմե՛ք նրան նամակով, հեռախոսազանգով, համացանցով, փորձե՛ք հրավիրել դպրոց: Հեռախոսային հաղորդակցման դեպքում ըստ ձևի կատարե՛ք գրառումներ: Հավաքված ամբողջ տեղեկությունը պահպանե՛ք հետագայում դասարանի թղթապանակը կազմելու համար:

9-ՐԴ ԴԱՍԻ ՏՆԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Խնդրի հետազոտման անցկացում:

Այն բանից հետո, երբ կորոշե՛ք, թե որ աղբյուրներն եք օգտագործելու ձեր աշխատանքում, դասարանը պետք է բաժանվի հետազոտական խմբերի: Ամեն մի խումբ պատասխանատու է որոշակի աղբյուրից տեղեկություններ հավաքելու կամ ստանալու համար: Աղբյուրի հետ հաղորդակցվելիս նախ ներկայացե՛ք, բացատրե՛ք ձեր նպատակները, խնդրե՛ք օգնություն կամ խորհուրդ՝ թե ում դիմել:

ՏՊԱԳԻՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՏԵՂԵԿՈՒՅԹԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԱՅԻՆ ՁԵՎ

Հետազոտող խմբի անդամի ազգանունը

Օր, ամիս, տարի

Գրադարանի, կազմակերպության, գործակալության, համացանցի
էլեկտրոնային կայքի անվանումը

Հետազոտվող խնդիրը

1. Տեղեկության աղբյուրը.

ա) հրատարակության անվանումը.....

բ) հեղինակը

գ) հրատարակության ժամանակը

2. Գրառե՞ք հրատարակության տեղեկատվությունը. դա ձեզ կօգնի
պատասխանելու խնդրի վերաբերյալ հետևյալ հարցերին.

ա) Որքանո՞վ է կարևոր այդ խնդիրը ձեր գյուղի կամ քաղաքի համար:.....

բ) Որքանո՞վ է կարևոր այդ խնդիրը մեր հանրապետության համար:

գ) Ներքոբերյալներից դրն ե՞ք համարում իրականությանը համա-
պատասխանող.

- Այդ խնդրի լուծման համար կա, թե չկա համապատասխան օրենք և քաղաքականություն: Այո..... Ոչ.....

- Այդ խնդրի լուծման համար գոյություն ունեցող օրենքն անբավարար է: Այո Ոչ

- Գոյություն ունեցող օրենքը բավարար է խնդիրը լուծելու համար, սակայն չի կիրառվում: Այո Ոչ

դ) Ի՞նչ տարաձայնություններ կան ձեր քաղաքում կամ գյուղում այդ քաղաքականության վերաբերյալ:

ե) Բնակչության ինչ շերտեր, խմբեր կամ կազմակերպություններ են շահագրգռված տվյալ խնդրով:

• Ինչո՞ւ են նրանք շահագրգռված տվյալ խնդրով:

• Ինչ դիրք են նրանք գրավել:

• Որո՞նք են նրանց դիրքորոշման առավելությունները և թերությունները:

• Ինչպե՞ս են նրանք փորձում ազդել հանրային իշխանության մարմինների վրա հիմնախնդրի լուծման իրենց դիրքորոշումն ընդունելու համար:

զ) Ինչպե՞ս ես և իմ ընկերները կարող ենք ձեռք բերել ավելի շատ տեղեկություններ այդ դիրքորոշումների վերաբերյալ:

ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ԵՎ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻՑ ՍՏԱՑՎԱԾ ՏԵՂԵԿՈՒՅԹԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԱՑԻՆ ԶԵՎ

Հետազոտող խմբի անդամների ազգանունը, անունը

Օր, ամիս, տարի

Հետազոտվող խնդիր

1. Տեղեկության աղբյուրը (գրե՛ք տեղեկությո՞ւն տվող մարդու ազգանունը: Եթե հնարավոր է, նշե՛ք՝ թե որտեղ և ինչ է նա աշխատում)

Ազգանունը

Կազմակերպության անվանումը

Հասցեն, հեռախոսը

2. Խնդրի վերաբերյալ տեղեկության ստացումը: Կոնկրետ անձի հետ հեռախոսային կամ գրավոր հաղորդակցումից հետո խնդրե՛ք նրան պատասխանել հետևյալ հարցերին.

ա) Որքանո՞վ է կարևոր այդ խնդիրը գյուղում կամ քաղաքում:

բ) Որքանո՞վ է կարևոր այդ խնդիրը երկրի համար:

գ) Ինչո՞ւ պետք է այդ խնդիրը քննարկվի հանրային իշխանության մարմինների կողմից: Ուրիշ է՞լ ով պետք է կրի պատասխանատվություն այդ հարցի լուծման համար և ինչո՞ւ:

.....

դ) Ներքոբերյալներից ո՞րն եք համարում իրականությանը համապատասխանող.

- Այդ խնդրի լուծման համար կա, թե չկա համապատասխան օրենք և քաղաքականություն: Այո Ոչ

- Այդ խնդրի լուծման համար գոյություն ունեցող օրենքն անբավարար է: Այո..... Ոչ

- Գոյություն ունեցող օրենքը բավարար է խնդիրը լուծելու համար, սակայն չի կիրառվում. Այո Ոչ

ե) Այդ խնդրի լուծման համար հանրային իշխանության ո՞ր մարմիններն են պատասխանատու: Ի՞նչ են նրանք անում խնդրի լուծման ուղղությամբ:

.....

զ) Ի՞նչ տարածայնություններ կան ձեր քաղաքում կամ գյուղում այդ քաղաքականության վերաբերյալ:

.....

է) Բնակչության ի՞նչ շերտեր, խմբեր կամ կազմակերպություններ են շահագրգռված տվյալ խնդրով:

.....

- Ինչո՞ւ են նրանք շահագրգռված տվյալ խնդրով:

.....

- Ի՞նչ դիրք են նրանք գրավել:

.....

- Որո՞նք են նրանց դիրքորոշման առավելությունները և թերությունները:

.....

- Ինչպե՞ս են նրանք փորձում ազդել հանրային իշխանության մարմինների վրա հիմնախնդրի լուծման իրենց դիրքորոշումն ընդունելու համար:

.....

ը) Եթե ձեր դասարանը մշակում է այդ խնդրի լուծման քաղաքականություն, ապա ինչպե՞ս դուք կարող եք ազդել իշխանության մարմինների վրա այդ քաղաքականությունն ընդունելու համար:

.....

ԴԱՍ 10. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԻ ԵՎ ԴՐԱ ՆԵՐԿԱՅԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ

Հիմա, երբ արդեն ավարտել եք խնդրի հետազոտությունը, կարող եք սկսել կազմել ձեր դասարանի թղթապանակը: Դասարանը պետք է բաժանվի չորս խմբի: Յուրաքանչյուր խումբ պատասխանատու է թղթապանակի առանձին մասի պատրաստման համար: Թղթապանակում պետք է ներառել ամենից լավ փաստաթղթային նյութերը, որ հավաքել է ձեր դասարանը խնդիրը հետազոտելիս: Դրանում պետք է ներառվեն նաև դասարանի հավաքած կամ պատրաստած նկարները, գրավոր նյութերը:

1. ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԸ ԿԱԶՄԵԼՈՒ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԸ

Դասարանի թղթապանակը համարվում է չորս խմբի աշխատանքի արդյունք: Ամեն մի խմբի աշխատանքը կազմված է լինելու երկու բաժիններից՝ ցուցադրական և փաստաթղթային:

1. Ցուցադրական բաժին: Այս բաժինը կազմված է 4 պաստառային թերթերից (մինչև 80 սմ լայնությամբ և մինչև 1 մ բարձրությամբ): Ցուրաքանչյուր խմբի աշխատանքը պետք է տեղավորվի 4 թերթանոց ցուցանակի (ստենդի) մեկ էջին:

Ցուցանակը պետք է պատրաստել այնպես, որ այն հնարավոր լինի դնել սեղանին կամ կախել պատից: Ցուցադրված նյութերը կարող են ներառել գրավոր հաղորդագրություններ, աղբյուրների ցուցակ, գծապատկերներ, աղյուսակներ, լուսանկարներ:

2. Փաստաթղթային բաժին: Ցուրաքանչյուր խումբ հավաքված ողջ տեղեկություններից պետք է ընտրի կատարված հետազոտությունը լավագույն կերպով ներկայացնող նյութերը: Կարիք չկա այս բաժնում ներառել հավաքված բոլոր նյութերը: Ձեր ընտրած նյութերը պետք է հաստատեն ձեր հետազոտության ամենից կարևոր արդյունքները:

Փաստաթղթային մասում կարող են ներառվել թերթերի և ամսագրերի հոդվածներ, հավաքված հարցազրույցների և այլ աղբյուրների վերլուծության արդյունքները, հեռուստատեսության և ռադիոհաղորդումների գրանցված բովանդակությունը, հասարակական խմբերի հետ աշխատանքի ընթացքում ձեռք բերված տեղեկույթը, պետական մարմինների հրատարակած նյութերից արված քաղվածքները, համացանցից վերցված նյութեր, խնդրին նվիրված գրքերը: Եթե գրքերը ծավալով մեծ են, ապա կարող եք կազմել գրքի մեկ էջանոց ամփոփագիր:

Այդ նյութերն ամրացրե՞ք արագակարում: Նախագծի չորս մասերից ամեն մեկն անհրաժեշտ է բաժանել գունավոր թերթիկներով: Ողջ նյութը պետք է ունենա ամբողջ նախագծի ընդհանուր և ամեն մի մասի վերնագրեր:

2. ՀԱՆՁՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԸ ԿԱԶՄՈՂ ԽՄԲԵՐԻՆ

Ամեն խումբ դասարանի հավաքած ողջ հետազոտական նյութից պետք է ընտրի միայն նրանք, որոնք կնպաստեն ստորև թվարկած խնդիրների լուծմանը: Խմբերը պետք է գործեն ստորև բերվող հրահանգներին համապատասխան:

1-ին խումբ. «Խնդրի բացատրությունը»: Այս խումբը պատասխանատու է դասարանի ընտրած խնդրի բացատրության համար: Խումբը պետք է բացատրի, թե ինչու է այդ խնդիրը կարևոր, և ինչու պետք է այն լուծվի պետական մակարդակով: Ինչպես ամբողջ թղթապանակը, այնպես էլ այս խմբի աշխատանքի արդյունքը պետք է կազմված լինի երկու մասից՝ խնդրի համառոտ գրավոր շարադրանքից և ցուցադրական:

Գրավոր մասն իրենից ներկայացնում է նախորդ դասերի հետազոտական խմբերի հավաքած նյութերի վերլուծություն: Այդ վերլուծության մեջ պետք է պատասխան ստանան հետևյալ հարցերը՝

- ինչքանո՞վ է կարևոր խնդիրը Ձեր քաղաքի կամ գյուղի համար,
- ինչքանո՞վ է խնդիրը բնորոշ Ձեր մարզին, ամբողջ հանրապետությանը,
- ինչո՞ւ պետք է հարցը լուծվի պետական մակարդակով,
- ինչպիսի՞ն է խնդրի իրավական վիճակը (խնդիրը կարգավորված չէ օրենքով կամ օրենքով կարգավորված է, սակայն ոչ արդյունավետ կերպով, կամ օրենքը լավն է, սակայն չի կիրառվում),
- կա՞ն Ձեր բնակավայրում տարածայնություններ այդ խնդրի վերաբերյալ,
- բնակչության ո՞ր խմբերը կամ կազմակերպություններն են շահագրգռված խնդրի լուծման գործում (շահագրգռվածության պատճառը, նրանց դիրքորոշումը, այդ դիրքորոշման դրական և բացասական կողմերը),
- ի՞նչ կերպ են նրանք փորձում ազդել իշխանության մարմինների վրա,
- հանրային ո՞ր մարմիններն են պատասխանատու այդ խնդրի լուծման համար, ի՞նչ են անում նրանք այդ խնդրի լուծման ուղղությամբ:

Խումբը խնդրի բացատրության համար կարող է օգտագործել աղյուսակներ, նկարներ, վիճակագրական նյութեր և այլ ցուցադրական միջոցներ: Դրանք կարող եք պատրաստել ինքնուրույն, պատճենահանել այլ աղբյուրներից: Ցուցադրական ամեն մի միջոց պետք է ունենա իր վերտառությունը: Խումբն առանձին թերթի վրա պետք է արտացոլի այն աղբյուրները, որտեղից վերցրել է նյութերը:

Խմբի ողջ աշխատանքը պետք է փաստաթղթավորվի և ամրացվի արագակարում:

2-րդ խումբ. «Խնդրի լուծման այլընտրանքային ուղիների գնահատում»: Այս խումբը պատասխանատու է խնդրի լուծման վերաբերյալ հանրային մարմինների կամ հասարակական խմբերի կողմից առաջարկվող կամ արդեն իրականացվող լուծումների լուսաբանման և վերլուծության համար:

Խմբի աշխատանքի **ցուցադրական մասում** դուք պետք է գրավոր ներկայացնեք խնդրի լուծման առաջարկվող ուղիները՝ ամեն մի այլընտրանքային

ուղին 1 էջի վրա: Կարող եք ներկայացնել այդ պահին իրականացվող պաշտոնական քաղաքականությունը: Մեկ էջանոց թերթի վրա դուք պետք է շարադրեք, թե որն է խնդրի լուծումն առաջարկող մարդկանց կամ մասնագետների քաղաքականության էությունը, որոնք են այդ քաղաքականության առավելությունները և թերությունները:

Խումբը խնդրի բացատրության համար կարող է օգտագործել աղյուսակներ, նկարներ, վիճակագրական նյութեր և այլ ցուցադրական միջոցներ: Դրանք կարող եք պատրաստել ինքնուրույն, պատճենահանել այլ աղբյուրներից: Ցուցադրական ամեն մի միջոց պետք է ունենա իր վերտառությունը: Խումբն առանձին թերթի վրա պետք է արտացոլի այն աղբյուրները, որտեղից վերցրել է նյութերը:

Խմբի ողջ աշխատանքը պետք է փաստաթղթավորվի և ամրացվի արագակարում:

3-րդ խումբ. «Դասարանի կողմից առաջարկվող հանրային քաղաքականության մշակում»: Այս խումբը պատասխանատու է հետազոտված խնդրի լուծման ծրագրի մշակման և հիմնավորման համար: Նախորդ խմբի կատարած աշխատանքի հիման վրա Դուք ընտրում եք խնդրի լուծման որևէ ուղին: Խնդրի լուծման որևէ ուղի ընտրելուց հետո կարող եք բավարարվել նախորդ խմբի արածով կամ էլ կատարելագործել նրանց արածը՝ ավելի ուժեղացնելով հիմնավորումներով և առաջարկներով: Մշակված ծրագիրը պետք է հավանություն ստանա դասարանի կողմից: Կարող եք կազմակերպել դասարանի խորհրդարանի նիստ և քննարկել այն:

Խմբի աշխատանքի **ցուցադրական մասում** Դուք պետք է գրավոր ներկայացնեք խնդրի լուծման ընտրված ուղու բացատրությունը և հիմնավորումը: Մեկ էջանոց թերթի վրա Դուք պետք է շարադրեք, թե որն է խնդրի լուծման Ձեր առաջարկած քաղաքականության էությունը, որոնք են այդ քաղաքականության առավելությունները և թերությունները, որ հանրային մարմինն է պատասխանատու Ձեր առաջարկած քաղաքականության իրականացման համար:

Ինչպես և նախորդ խմբերը, այս խումբը ևս խնդրի բացատրության համար կարող է օգտագործել ցուցադրական միջոցներ:

Խմբի ողջ աշխատանքը պետք է փաստաթղթավորվի և ամրացվի արագակարում:

4-րդ խումբ. «Գործողությունների պլանի մշակում»: Այս խումբը պատասխանատու է դասարանի կողմից առաջարկվող ծրագրի իրականացման գործողությունների պլանի համար: Դուք պետք է հասնեք նրան, որ Ձեր ծրագիրը ճանաչվի և կենսագործվի:

Խմբի աշխատանքի ցուցադրական մասը կազմված է լինելու երկու մասից:

Առաջին մասում Դուք պետք է գրավոր բացատրեք, թե ինչ կերպ Ձեր դասարանը կկարողանար հասնել առաջարկվող ծրագրի պաշտպանության առանձին մարդկանց կամ էլ հասարակական խմբերի կողմից: Տեքստում ներկայացրեք Ձեր ծրագրի հիմնական բովանդակությունը, այնուհետև վեր հանեք Ձեր բնակավայրի այն ազդեցիկ մարդկանց կամ խմբերին, ովքեր կարող են պաշտպանել Ձեր ծրագիրը, օգնել այն կենսագործել: Համառոտ գրեք, թե ինչպես Դուք կարող եք ստանալ նրանց օգնությունը: Միաժամանակ Դուք պետք է վեր հանեք այն մարդկանց և խմբերին, ովքեր կարող են դեմ լինել Ձեր ծրագրին: Բացատրեք, թե ինչպես Դուք կարող եք նրանց համոզել, որ համաձայնվեն Ձեզ հետ:

Երկրորդ մասում Դուք պետք է գրավոր բացատրեք, թե ինչ կերպ Ձեր դասարանը կկարողանար հասնել առաջարկվող ծրագրի պաշտպանության հանրային մարմինների կողմից: Որպեսզի հիմնավորեք դա, վեր հանեք այն ազդեցիկ պետական գործիչներին և հանրային մարմիններին, ովքեր կարող են պաշտպանել Ձեր ծրագիրը: Գրեք, թե ինչպես Դուք կարող եք ստանալ նրանց օգնությունը: Միաժամանակ վեր հանեք այն իշխանավորներին, ովքեր կարող են դեմ լինել Ձեր ծրագրին: Բացատրեք, թե ինչպես Դուք կարող եք նրանց համոզել, որ համաձայնվեն Ձեզ հետ:

Ինչպես և նախորդ խմբերը, այս խումբը ևս խնդրի բացատրության համար կարող է օգտագործել ցուցադրական միջոցներ: Խմբի ողջ աշխատանքը պետք է փաստաթղթավորվի և ամրացվի արագակարում:

Շատ կարևոր է, որ խմբերը համագործակցեն միմյանց հետ և գաղափարները քննարկեն համատեղ: Միաժամանակ նրանք դասարանին պետք է տեղեկացնեն արվածի մասին և համատեղ քննարկեն աշխատանքի ընթացքը և արդյունքները: Դա կօգնի դասարանին լավագույնս մշակել թղթապանակը: Խմբերը պետք է որոշեն, թե որ տեղեկությունը ներառել ցուցադրական մասում և որը՝ փաստաթղթային մասում: Այդպիսի համագործակցությունը կկանխի տեղեկությունների կրկնությունը և կապահովի ամենից լավ ապացույցների ու նյութերի ներառումը թղթապանակ:

3. ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԻ ՊԱՏՐԱՍՏ ԼԻՆԵԼՈՒ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐ

Թղթապանակի ամեն մի բաժնի գնահատման չափանիշներ

1. Ավարտվածություն.

- Ամեն բաժին ներառում է վերևում խորհուրդ տրվող նյութերը:
- Օգտագործված են բոլոր նյութերը, որոնք Դուք ուզում էիք ներառել:

2. Պարզություն (հստակություն).

- Դուք լավ եք պատրաստել թղթապանակի Ձեր բաժնի ցուցադրումը:
- Թղթապանակի Ձեր բաժինը գրված է հասկանալի, վերացված են բոլոր լեզվական և քերականական սխալները:
- Բոլորին հասկանալի են Ձեր հիմնական փաստարկները և դատողությունները:

3. Տեղեկութավորվածություն.

- Թղթապանակի տեղեկությո՜ւնը ճիշտ է:
- Ներկայացված տեղեկություն ներառված են բոլոր փաստերը և ամենից կարևոր հասկացությունները:
- Տեղեկությունը, որ Դուք ներառել եք բաժնում, կարևոր է Ձեր թեմայի հասկացման համար:

4. Հիմնավորվածություն.

- Բաժնում ներկայացված են հիմնական պահերը և գաղափարները բացատրող կամ հաստատող օրինակներ:
- Ներկայացված են բաժնում քննարկվող կարևոր պահերը հիմնավորող փաստարկներ:

5. Գծապատկերային ձևավորումը.

- Գծապատկերային ձևավորումը համապատասխանում է Ձեր բաժնի բովանդակությանը:
- Ներկայացված գծապատկերները և աղյուսակները կրում են բաժնի հիմնական բովանդակային բեռը:
- Գծապատկերները և աղյուսակները վերնագրված են, ունեն գրառումներ:
- Գծապատկերային ձևավորումը թույլ է տալիս հասկանալ, թե ինչ եք ցանկացել արտացոլել ցուցադրական բաժնում:

6. Փաստաթղթավորում.

- Ձեր բաժնի հիմնական հարցերով ունեք փաստաթղթային նյութեր:
- Օգտագործել եք տեղեկությունների հուսալի, հավաստի և տարատեսակ աղբյուրներ:
- Նկատվում է փոխկապվածություն փաստաթղթային և ցուցադրական բաժինների նյութերի միջև:
- Ձեր կողմից օգտագործվել են ամենից լավ և ամենից կարևոր տեղեկատվության աղբյուրներ:

7. Սահմանադրականություն.

- Փաստարկում եք, որ Ձեր կողմից առաջարկվող հանրային քաղաքականությունը չի հակասում գործող Սահմանադրությանը (վերաբերում է միայն երրորդ խմբին):

ԱՄԲՈՂՋ ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐ

1. Համոզականություն.

- Ձեր թղթապանակում ներկայացված են ընտրված խնդրի կարևորությունը հաստատող բավարար ապացույցներ:
- Առաջարկվող հանրային քաղաքականությունը համապատասխանում է տվյալ խնդրի լուծմանը:
- Թղթապանակում կան բացատրություններ այն մասին, թե ինչպես կարող եք ստանալ հանրության օգնությունը և հովանավորությունն առաջարկվող քաղաքականության համար:

2. Գործնական ուղղվածություն.

- Ձեր կողմից առաջարկվող քաղաքականությունը համարվում է գործնական և իրատեսական:
- Հանրության պաշտպանությունը ստանալու Ձեր պլանը համարվում է իրատեսական:

3. Կոորդինացիա.

- Թղթապանակի բոլոր մասերը կապված են միմյանց հետ և չեն կրկնում տեղեկույթը:
- Թղթապանակի փաստաթղթային մասի նյութերը ներկայացնում են թղթապանակի ցուցադրական մասը հաստատող ապացույցներ և փաստեր:

4. Վերլուծություն և գնահատում (արդյունքների ամփոփում).

- Փաստաթղթային բաժնի վերջին մասում ներկայացված են Ձեր դասարանի սովորողների կողմից ձեռք բերված փորձի վերլուծությունը և գնահատումը:
- Դուք նշում եք, թե թղթապանակի կազմման ընթացքում ինչ եք սովորել:

ԴԱՍ 11. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ԵՎ ՁԵՌՔ ԲԵՐՎԱԾ ՓՈՐՁԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ՓՈԻԼ 1. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ԹՂԹԱՊԱՆԱԿԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ

Թղթապանակը պատրաստելուց հետո դասարանն այն կարող է ներկայացնել լսարանին: Կարող եք հրավիրել ծնողներին, ուսուցիչներին, հանրային իշխանության մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների, այդ թվում՝ նրանց, ումից կախված է Ձեր առաջարկած քաղաքականության լուծումը: Եթե կազմակերպվի միջդասարանային մրցույթ, ներկայացումը կարող է գնահատել ժյուրին՝ ըստ նախորդ դասում ներկայացվող չափանիշների: Այդ գործունեությունը Ձեզ կտա արժեքավոր փորձ՝ կարևոր գաղափարները մարդկանց ներկայացնելու և նրանց Ձեր դիրքերից համոզելու հարցում:

Հրահանգներ թղթապանակը ներկայացնող խմբերին

Բանավոր ներկայացման անցկացում: Ներկայացման առաջին մասում 4 խմբերից յուրաքանչյուրը 3-5 րոպեի ընթացքում բանավոր ներկայացնում է թղթապանակի իր մասի վերաբերյալ տեղեկությունները: Ամեն մի խումբ ներկայացնում է միայն թղթապանակի իր մասի նյութերը:

- Ելույթը պետք է կառուցվի ցուցադրական և փաստաթղթային բաժինների հիման վրա, սակայն չպետք է ընթերցվի ցուցադրապատաստառից:
- Օգտագործեք թղթապանակի գծապատկերները և աղյուսակները:
- Օգտագործեք միայն այն նյութերը, որոնք ներառված են թղթապանակի մեջ:

Հիմնական ելույթից հետո Ձեզ կարող են տալ հարցեր: Թղթապանակի ներկայացման այս մասում հյուրերը և ժյուրիի անդամները ներկայացված նյութի վերաբերյալ կարող են հարցեր տալ Ձեզ:

Թղթապանակի ներկայացմանը նախապատրաստվելը շատ կարևոր է: Մինչև բուն ներկայացումը կարող եք խնդրել ներկայացման փորձ ունեցող ծնողներին, ուսուցիչներին և այլ մարդկանց նախապատրաստել Ձեր խմբին:

Մինչ ելույթը կատարեք փորձարկում տանը, դասարանում և քննարկեք այն:

Թղթապանակի ներկայացման ընթացքում և հարցերի ժամանակ պետք է մասնակցեն ինչքան հնարավոր է շատ աշակերտներ, այլ ոչ թե մեկը կամ մի քանիսը: Ներկայացումը պետք է ցուցադրի, թե ինչ են բոլորը սովորել համատեղ աշխատանքում՝ թղթապանակը պատրաստելուց:

Անհրաժեշտ է ելույթի ժամանակ ընդհանրապես խուսափել ցուցադրական նյութերի ընթերցումից: Ընտրեք ամենից կարևոր տեղեկությունն ու փաստարկները և ներկայացրեք դրանք Ձեր խոսքերով: Կարող եք օգտագործել գրառումներ, բայց ոչ հարցերին պատասխանելուց:

ՓՈՒԼ 2. ՁԵՌՔ ԲԵՐՎԱԾ ՓՈՐՁԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Միշտ կարևոր է մտորել այն մասին, թե ինչ եք Դուք սովորել, և վերլուծել ինչ-որ աշխատանքի ընթացքում ձեռք բերված փորձը: Դա միակ եղանակն է, որով մարդը խուսափում է ապագա սխալներից և բարելավում է իր նվաճումները:

Այժմ, երբ ավարտել եք թղթապանակի վրա կատարված ողջ աշխատանքը, դրա փաստաթղթային բաժնում ավելացրեք վերլուծական կամ գնահատողական մասը: Ձեր թղթապանակի այդ մասում համառոտ պետք է նկարագրվի հետևյալը.

- Ի՞նչ եք սովորել և ինչպե՞ս:
- Ի՞նչն այլ կերպ կանեիք, եթե նորից պատրաստեիք թղթապանակ:

Վերլուծությունը պետք է իրականացնի ողջ դասարանը: Ուսուցիչը կօգնի ձեզ այդ աշխատանքում: Խորհուրդ ենք տալիս նախքան այս աշխատանքի կատարումն իրականացնել թղթապանակի նախնական ներկայացում, ինչը կօգնի Ձեզ ավելի լավ հասկանալու Ձեր ձեռքբերումները և բացթողումները: Կարող եք օգտագործել հետևյալ հարցերը Ձեր փորձն արտացոլելու համար.

- Ի՞նչ ես անձամբ սովորեցի դասարանի հետ նախագծի վրա աշխատելու ընթացքում:
- Ի՞նչ սովորեց մեր դասարանը հանրային քաղաքականությունը մշակելու և դասարանի թղթապանակը կազմելու ընթացքում:
- Ի՞նչ հմտություններ ես ձեռք բերեցի և ինչքանո՞վ դրանք զարգացրեցի:
- Ի՞նչ հմտություններ մենք ձեռք բերեցինք և ինչքանո՞վ դրանք զարգացրեցինք:
- Ո՞րն է թիմով աշխատելու առավելությունը:
- Ո՞րն է թիմով աշխատելու թերությունը:
- Ի՞նչն եմ ես արել լավ:
- Ի՞նչ ենք մենք արել լավ:
- Ինչպե՞ս ես կարող եմ բարելավել խնդրի լուծման իմ հմտությունը:
- Ինչպե՞ս մենք կարող ենք բարելավել խնդրի լուծման մեր հմտությունները:
- Ի՞նչը մենք կանեինք այլ կերպ, եթե մշակեինք թղթապանակ հանրային քաղաքականության այլ հարցով:

ԳԼՈՒԽ 3.

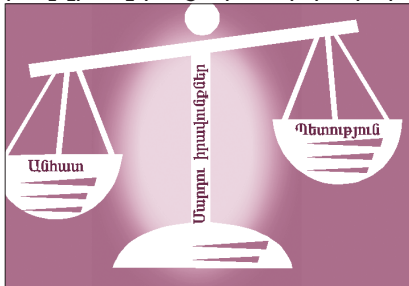
ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԴԱՍ 12. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

*Ժողովուրդն է մեր ժամանակների ասարվածությունը...
Ժողովուրդն ավելին է, քան իր պետությունը, իր իշխանությունը...*

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. ԱՆՀԱՏԸ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պետությունն ամբողջ հասարակության պաշտոնական ներկայացուցիչն է, ընդհանուր գործերի կառավարողը: Ցանկացած մարդ պետության տարածքում դառնում է նրա պարտադիր պահանջների հասցեատեր: Մարդուց պահանջվում է իրավական արգելքների պահպանում, պետության, այլ մարդկանց առջև իր պարտականությունների կատարում: Անհատի ազատությունը չի կարող լինել բացարձակ, իսկ պետության իշխանությունը՝ անսահման:

Վտանգավոր են և՛ անհատի ամենաթողությունը, և՛ պետական իշխանության կամայական բացարձակությունը: Ուստի հասարակության գլխավոր խնդիրներից է անհատի և պետության միջև ներդաշնակ հավասարակշռության հաստատումը: Այդ հավասարակշռության սկզբունքը, չափանիշը մարդու իրավունքներն են:

Փաստեր: Հասարակությունը մարդկային գոյության պայմանն է: Միաժամանակ մարդն ինքնավար անհատականություն է: Նա՝ լինելով անհատ, օժտված է ինքնագիտակցությամբ և ունի ինքնավարություն: Նրան բնորոշ է սեփական ես-ը, որը տարբերում է իրեն և ուրիշներին: Անհատը ծագում է ընդլայնել իր ազատության շրջանակները: Իրենց հերթին հասարակությունը և պետությունը մարդուն դնում են իրենց իշխանության տակ, համոզում և հարկադրում են նրան ենթարկվել: Ահա այս պայմաններում հասարակության մեջ առաջ են գալիս բախումներ՝ անհատ-անհատ (երկու ես-երի միջև), անհատ-պետություն:

Բնական իրավունքի տեսությունը պետությանը համարում է հասարակական դաշինքի հիման վրա ստեղծված կազմակերպություն, որը պետք է ծառայի մարդուն և հասարակությանը, հարգի մարդու իրավունքները: Պետությունն իր այդ պարտականությունը կատարելու համար ընդունում է օրենքներ՝ նվիրված մարդուն, նրա իրավունքներին ու ազատություններին, պարտականություններին: Արդյունքում անհատը պետության տարածքում ձեռք է բերում որոշակի իրավական կարգավիճակ, որի վրա ազդող գործոններից է

քաղաքացիությունը: Ցանկացած երկրում, ըստ քաղաքացիության առկայության կամ բացակայության չափանիշների, բնակչության կառուցվածքում գոյություն ունեն մարդկանց մի քանի իրավական կարգավիճակներ:

Պետության բնակչության կառուցվածքը	<p>Քաղաքացիներ: Ունեն Սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված բոլոր իրավունքներն ու ազատությունները: Միայն նրանց են վերապահվում քաղաքական և մի շարք այլ իրավունքներն ու ազատությունները: Քաղաքացուն չի կարելի հանձնել օտարերկրյա պետությանը, բացառությամբ միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի:</p>
	<p>Երկքաղաքացիներ: Միաժամանակ Հայաստանի և մեկ այլ պետության քաղաքացի: Ըստ Սահմանադրության՝ նրանց իրավունքները և պարտականությունները սահմանվում են օրենքով:</p>
	<p>Այլ պետության քաղաքացիներ: Ունեն այլ պետության քաղաքացիություն: Չեն օգտվում քաղաքական իրավունքներից: Ունեն դիվանագիտական պաշտպանության իրավունք: Ձերբակալելիս, կալանելիս, քրեական պատասխանատվության ենթարկելիս համապատասխան պաշտոնատար անձինք պարտավոր են 24 ժամվա ընթացքում այդ մասին տեղյակ պահել օտարերկրացու պետության ներկայացուցչությանը:</p>
	<p>Քաղաքացիություն չունեցողներ: Անձը կորցրել է իր պետության քաղաքացիությունը, սակայն ձեռք չի բերել մեկ այլ պետության քաղաքացիություն: Չեն օգտվում դիվանագիտական պաշտպանության իրավունքից: Սահմանադրությունը և օրենքները նրանց օժտել են միայն մարդուն բնորոշ իրավունքներով ու ազատություններով:</p>

2. «ՔԱՂԱՔԱՑԻ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԻՄԱՍՏՆԵՐԸ

Հին աշխարհում «քաղաքացի» նշանակում էր ազատ և պատասխանատու մարդ: Օրինակ՝ Հին Հռոմում քաղաքացիներ էին անվանում տվյալ պետության անդամ համարվող ազատ մարդկանց: Հետևաբար՝ «քաղաքացի» հասկացությունը դեռևս այս ժամանակներից ենթադրում էր անհատ, որին բնորոշ են ազատությունը, պատիվը և արժանապատվությունը: Ազատ քաղաքացիների համակցությունն անվանում են «քաղաքացիական հասարակություն», որում մարդու բնական ազատությունը վերածվում է քաղաքացիական ազատության: Ներկայումս «քաղաքացի» հասկացությունը երկիմաստ է:

Իրավական իմաստով «քաղաքացի» նշանակում է տվյալ պետության մշտական բնակիչ, որը կապված է պետության հետ փոխադարձ իրավունքներով ու պարտականություններով: Այս իմաստից ածանցված է «քաղաքացիություն» հասկացությունը, որը որոշում է մարդու իրավական կարգավիճակը:

Քաղաքացիությունն արտահայտում է պետության հետ մարդու քաղաքական և իրավական կապը, որը բնութագրվում է կայունությամբ ու կողմերի՝ միմյանց հանդեպ ունեցած իրավունքներով և պարտականություններով: Քաղաքացիությունը կայուն է, որովհետև այն, որպես կանոն, ծագում է մարդու ծննդյան պահից և պահպանվում է նրա ամբողջ կյանքի ընթացքում, անկախ նրանից, թե որտեղ է գտնվում քաղաքացին՝ պետության ներսում, թե նրա սահմաններից դուրս:

Սահմանադրությունը բոլոր իրավունքները, ինչպես նաև պարտականությունները վերապահում է միայն քաղաքացիներին: Ոչ քաղաքացիները սահմանադրական մի շարք իրավունքներ չունեն և որոշ պարտականություններ չեն կրում: Բոլորին վերաբերող իրավունքները կրողին նշելու համար գործածվում են «մարդը», «ամենքը», «յուրաքանչյուր ոք» հասկացությունները:

Գործնական աշխատանք: Կարդացե՛ք ՀՀ Սահմանադրության 40-րդ և 55-րդ հոդվածները, պարզե՛ք, թե ազատ տեղափոխվելու ոլորտում, արտաքսման կամ հանձնման արգելքի հարցում ինչ իրավունքներ ունեն քաղաքացիները և ոչ քաղաքացիները: Ո՞րն է նրանց միջև խտրականության պատճառը:

Բարոյական իմաստով «քաղաքացի» նշանակում է անհատ, որին հատուկ են պատասխանատվությունն իր երկրի ու քաղաքացիական պարտականությունների նկատմամբ, որն ունի իսկական քաղաքացիական դիրքորոշում: Անհատի այդպիսի որակն անվանում են **քաղաքացիականություն**, որը շատ կարևոր է հասարակության բարգավաճման համար (տե՛ս հաջորդ դասը):

Արդյունքներ: «Բանաստեղծ կարող ես չլինել, բայց քաղաքացի պարտավոր ես լինել»: Ի՞նչ էր ուզում ասել Ա. Ն. Նեկրասովը: Համաձայն ե՞ք նրա հետ:

3. ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ամեն ոք ունի քաղաքացիության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող կամայականորեն զրկվել քաղաքացիությունից կամ իր քաղաքացիությունը փոխելու իրավունքից: Միջազգային իրավական այս դրույթներին համապատասխան ամեն մի պետություն սահմանում է, թե ով է համարվում իր քաղաքացին:

Քաղաքացիության հարցը լուծելիս պետությունները ելնում են կամ «**արյան սկզբունքից**» (ազգային սկզբունք), կամ էլ «**հողի սկզբունքից**» (տարածքային սկզբունք): «Արյան սկզբունքի» հիման վրա նորածնի քաղաքացիությունը որոշվում է ծնողների քաղաքացիությամբ և կախված չէ նրա ծննդյան վայրից: Մեր Սահմանադրությամբ սահմանված է արյան սկզբունքը: «Հողի սկզբունքի» դեպքում երեխայի քաղաքացիությունը որոշվում է նրա ծննդյան վայրով և կախված չէ ծնողների քաղաքացիությունից: Օրինակ՝ Բրազիլիայի քաղաքացի է նրա տարածքում ծնված ամեն երեխա, իսկ երկրից դուրս ծնված բրազիլական քաղաքացիների երեխան չի համարվում Բրազիլիայի քաղաքացի:

Քաղաքացիության իրավական կարգավորման հիմունքները Հայաստանում

- Հայաստանի քաղաքացիներից ծնված երեխան Հայաստանի քաղաքացի է՝ անկախ ծնվելու վայրից:
- Հայաստանի քաղաքացին միաժամանակ կարող է լինել այլ պետության քաղաքացի:
- Յուրաքանչյուր ոք կարող է դիմել ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու համար: ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող 18 տարին լրացած անձը կարող է դիմել քաղաքացիություն ստանալու համար, եթե նա, օրենքով սահմանված կարգով, վերջին երեք տարիներին մշտապես բնակվել է Հայաստանում, բացատրվում է հայերենով և ծանոթ է մեր Սահմանադրությանը: Քաղաքացիու-

թյուն ստացող անձը կարողում է երդում հայերեն տեքստով և ստորագրում է այն: ՀՀ քաղաքացիություն ստանալու դիմումը մերժվում է, եթե տվյալ անձն իր գործունեությամբ վնասում է պետական և հասարակական անվտանգությունը, հասարակական կարգը, հանրության առողջությունն ու բարքերը, այլոց իրավունքներն ու ազատությունները, պատիվն ու համբավը:

● **Ազգությամբ հայերը ՀՀ քաղաքացիություն են ձեռք բերում պարզեցված կարգով:** Ելնելով հայ ժողովրդի զգալի մասի աշխարհասփյուռ վիճակից՝ ազգությամբ հայերի համար սահմանված է ՀՀ քաղաքացիություն ձեռք բերելու պարզեցված կարգ: ՀՀ քաղաքացիություն ձեռք բերելիս նրանց նկատմամբ չեն կիրառվում այլ ազգությունների պատկանող անձանց համար սահմանված վերապահումները և պահանջները:

● **Ազգությամբ հայերը ՀՀ-ում բնակություն հաստատելու պահից ունեն ՀՀ քաղաքացիություն ձեռք բերելու իրավունք:**

Մտորումներ: Ուրիշ ինչ կարող է անել պետությունն աշխարհասփյուռ հայերին Հայաստանում հավաքելու համար: Մտորե՞ք այս հարցի շուրջ և փորձե՞ք մշակել առաջարկություններ: Մինչև 2005 թ. սահմանադրական փոփոխությունները ՀՀ Սահմանադրությունն արգելում էր երկքաղաքացիությունը: Ինչ էք կարծում, ինչո՞ւ: Բաժանվե՞ք երկու խմբի և կազմակերպե՞ք քննարկում:

● **Ոչ ոք չի կարող զրկվել ՀՀ քաղաքացիությունից, ինչպես նաև քաղաքացիությունը փոխելու իրավունքից:** 18 տարին լրացած քաղաքացին իրավունք ունի փոխել քաղաքացիությունը՝ դուրս գալ ՀՀ քաղաքացիությունից և ձեռք բերել այլ պետության քաղաքացիություն: Նման դիմումը կարող է մերժվել, եթե նրա նկատմամբ հարուցված է քրեական հետապնդում, նրա նկատմամբ կա դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած և կատարման ենթակա դատավճիռ կամ վճիռ, եթե քաղաքացիությունից դուրս գալը հակասում է մեր ազգային անվտանգության շահերին, ինչպես նաև, եթե նա ունի չկատարված պարտավորություններ:

● **Յուրաքանչյուր երեխա, որի ծնողներից մեկը Հայաստանի քաղաքացի է, ունի քաղաքացիության իրավունք:** Երբ ծնողներից մեկը երեխայի ծնվելու պահին Հայաստանի քաղաքացի է, իսկ մյուսը՝ օտարերկրացի, երեխայի քաղաքացիությունը որոշվում է ծնողների գրավոր համաձայնությամբ: Նման համաձայնության բացակայության դեպքում երեխան ձեռք է բերում ՀՀ քաղաքացիություն՝

◆ եթե նա ծնվել է ՀՀ-ում.

◆ եթե քաղաքացիություն ձեռք չբերելով՝ դառնում է քաղաքացիություն չունեցող անձ.

◆ եթե նրա ծնողները մշտապես բնակվում են Հայաստանում:

Երեխան, որի ծնողներից մեկը նրա ծնվելու պահին ՀՀ քաղաքացի է, իսկ մյուսն անհայտ կամ քաղաքացիություն չունեցող անձ է, ձեռք է բերում ՀՀ քաղաքացիություն:

● **Քաղաքացիություն չունեցող անձանցից Հայաստանում ծնված երեխան ձեռք է բերում ՀՀ քաղաքացիություն:**

Քաղաքացիության հարցերը լուծում է ՀՀ Նախագահին իր հրամանագրերով: Քաղաքացիության հարցերի վերաբերյալ դիմումները քննարկվում են մեկամյա ժամկետում: Դիմումի մերժման դեպքում կրկին կարելի է դիմել մերժման օրվանից մեկ տարի հետո: Պաշտոնատար անձանց կողմից քաղաքացիության հարցերով դիմումները չընդունելը, քննարկման ժամկետները խախտելը, ինչպես նաև նրանց այլ անօրինական գործողությունները կարող են բողոքարկվել դատական կարգով:

Հայաստանի մանուկ քաղաքացիները

*Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բարն եմ սիրում,
Մեր հին սազի ողբանվազ, լացակումած լարն եմ սիրում,
Արնանման ծաղիկների ու վարդերի բնյրը վառման,
Ու նաիրյան աղջիկների հեզաճկուն պարն եմ սիրում:*

*Իմ կարոտած սրտի համար ո՛չ մի ուրիշ հեքիաթ չկա.
Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ճակատ չկա.
Աշխարհի անցի՛ր, Արարարի նման ճերմակ գագաթ չկա.
Ինչպես անհաս փառքի ճամփա՝ ես իմ Մասիս սարն եմ սիրում:*

Ե. Չարենց

4. ԱՅԼ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ

Հայաստանում գտնվող կամ բնակվող այլ պետության քաղաքացին պարտավոր է պահպանել ՀՀ օրենքները, հարգել մեր ժողովրդի ազգային ավանդույթները և սովորույթները: Նա ունի մտքի, խոսքի, խղճի և դավանանքի ազատության իրավունք՝ մեր Սահմանադրությանը համապատասխան:

Այլ պետության քաղաքացին իրավունք ունի պահպանել իր ազգային լեզուն, մշակույթը և սովորույթները: Նա ունի անձնական և ընտանեկան կյանքի անօրինական միջամտությունից օրենքով պաշտպանվելու, անձի և բնակարանի անձեռնմխելիության, հաղորդակցության գաղտնիության, պատվի և արժանապատվության, կյանքի և առողջության, անձնական ազատության և գույքի դեմ ոտնձգություններից դատական պաշտպանության իրավունքներ, առանց խտրականության: Այլ պետության քաղաքացին ՀՀ-ում կարող է ամուսնանալ կամ ամուսնալուծվել օրենսդրությամբ սահմանված կարգով և ընտանեկան հարաբերություններում ունի ՀՀ քաղաքացուն հավասար իրավունքներ և կրում է հավասար պարտականություններ:

Այլ պետության քաղաքացին օրենքով սահմանված կարգով ունի աշխատանքի, ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու, սեփականության իրավունք:

Այլ երկրի քաղաքացին Հայաստանում չունի ընտրական իրավունք, չի կարող անդամագրվել քաղաքական որևէ կազմակերպությանը, չի կարող զբաղեցնել պաշտոններ կամ զբաղվել գործունեությամբ, որոնց համար օրենքով նախատեսված է ունենալ ՀՀ քաղաքացիություն:

Սահմանադրությամբ սահմանված պարտականություններից այլ երկրի քաղաքացուն չի վերաբերում միայն ՀՀ զինված ուժերում ծառայելու պարտականությունը: Նա պարտավոր է ոչ ուշ, քան ՀՀ մուտքի արտոնագրի կամ կացության ժամկետի լրանալը հեռանալ Հայաստանից:

Քաղաքական հետապնդման ենթարկվող ամեն ոք ունի ՀՀ-ում քաղաքական ապաստան հայցելու իրավունք: Ոչ ոք չի կարող արտաքսվել կամ հանձնվել այլ պետությանը, եթե իրական սպառնալիք կա, որ տվյալ անձը կարող է այդ երկրում ենթարկվել մահապատժի, խոշտանգման, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի:

Այլ երկրի քաղաքացուն Հայաստանում ձերբակալելիս, կալանելիս, քրեական պատասխանատվության ենթարկելիս կամ ՀՀ տարածքից նրա ելքն արգելելիս լիազորված պաշտոնատար անձինք պարտավոր են ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում այդ մասին տեղյակ պահել այդ քաղաքացու շահերը պաշտպանող պետության ներկայացուցչությանը, իսկ եթե տվյալ անձը փախստական է՝ ՄԱԿ-ի փախստականների գծով գերագույն հանձնակատարին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

ամենաթողություն / բացարձակ իշխանություն / կարգավիճակ / երկքաղաքացի / քաղաքացիություն չունեցող / այլ պետության քաղաքացի:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ո՞րն է պետության առաքելությունը:
2. Մարդու ինչպիսի՞ իրավական կարգավիճակներ են հնարավոր:
3. Ո՞րն է «քաղաքացի» հասկացության իրավական իմաստը:
4. Ո՞րն է «քաղաքացի» հասկացության բարոյական իմաստը:
5. Քաղաքացիության որոշման ի՞նչ սկզբունքներ կան:
6. Ի՞նչ է նշանակում քաղաքացիությունը փոխելու իրավունքը:
7. Ինչպե՞ս և ո՞ւմ կողմից են լուծվում քաղաքացիության հարցերը Հայաստանում:

Կազմակերպե՛ք քննարկում: Կարդացե՛ք Շ. Շահամիրյանի «Որոգայթ փառաց» աշխատության ներածությունը և պարտասուրեք զեկուցում՝ «Օրենքների դերը պետության և ազգության հարավրման գործում» թեմայով: Զեկուցումը քննարկե՛ք դասարանի խորհրդարանում: Հանձնարարության կատարումը պարտադիր է, որովհետև այն նախադրյալ է 14-րդ դասը հասկանալու և կատարելու համար:

ԴԱՍ 13. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

Պատմության նպատակն է ժողովուրդներին և մարդկային անհատներին վարել դեպի ներքին բարոյական ազատություն, առանց որի սակավարժեք է արտաքին ազատությունը:

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Եթե հասարակությունը և նրա անդամները չունեն ազատության պատրաստակամություն, պատասխանատվության զգացում, ինքնասահմանափակման ընդունակություն, հարգանք համաքաղաքացիների իրավունքների ու շահերի նկատմամբ, օրենքի նկատմամբ մանկուց ներարկված հարգանքի զգացում, ապա քաղաքացիական հասարակության կայացումը դառնում է հարցական: Հակառակ դեպքում, այսինքն՝ թվարկված որակների դրական միտվածությունը ընդունակ է ստեղծել պայմաններ հռչակված ժողովրդավարության սկզբունքների իրականացման համար: **Հետևաբար, քաղաքացիական հասարակության կառուցման առաջին խնդիրն այդպիսի անհատի կայացումն է:**

Փաստեր և մտորումներ: Ազատական հայ մարդուն իրականություն դարձնելու լավագույն միջոցը գիտելիքն է ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և դրանց նշանակության մասին: Ժողովրդավարության փեսաբաններից Ա. դե Թոքվիլը (1805-1859) ասել է. «Ազատ ապրելու արվեստը ընդունակ է ստեղծել հրաշքներ, բայց միևնույն ժամանակ չկա ավելի դժվար բան, քան սովորել ազատ ապրել»: Բացի գիտելիքներից, իսկական քաղաքացու ձևավորման համար կարևոր է նաև իրական, առօրյա կենսափորձը: Ինչպիսիքն են դուք ձեր որակներով: Համադրե՛ք ձեր որակները և վերը թվարկվածները: Համընկնո՞ւմ են դրանք, թե՞ ոչ:

Քաղաքացիական դիրքորոշում և քաղաքացիականություն: Դիրքորոշումը անհատին բնորոշ հոգեբանական երևույթ է, որում առկա են երեք տարր՝ տեղեկության, հուզական-գնահատողական, վարքագծային:

Տեղեկության տարրը ենթադրում է մարդու աշխարհայացքը և այն իդեալը, որին նա ձգտում է: Այս դեպքում խոսքը քաղաքացիական իդեալների մասին է, որոնք ամրագրված են Սահմանադրությամբ: Հիշե՛ք՝ ժողովրդավարությունը պետք է սովորել, հաստատել մեզանում, որը կբերի մեզ արդարության զգացումի, այլոց նկատմամբ խորը հարգանքի, կարեկցանքի:

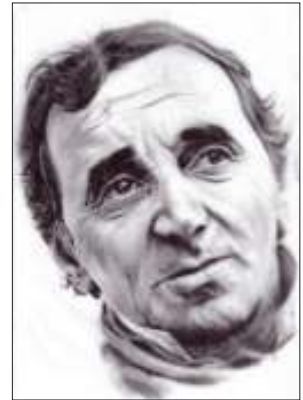
Մեզանից ամեն մեկի դիրքորոշման մեջ կան **հուզական-գնահատողական** տարրեր, որոնք ենթադրում են համակրանք և հակակրանք ինչ-ինչ օբյեկտների նկատմամբ: Ժողովրդավարությունը ենթադրում է հանդուրժողականություն, բացառելով անհիմն հակակրանքը, սակայն դա չի նշանակում զիջում, ներողամտություն կամ բացասական վարքագծի խրախուսում: Ժողովրդավարությունն ամենից առաջ կամավոր ակտիվ հուզական վերաբերմունք է՝ ձևավորված մարդու իրավունքների ճանաչման հիման վրա: Ոչ մի դեպքում ժողովրդավարությունը չի կարող ծառայել դրանց նկատմամբ ոտնձգությունների արդարացմանը:

Մեր իմացությունը և հույզերը որոշում են մեր վարքագիծը, արարքները: Այսպիսով՝ քաղաքացիական դիրքորոշումը նշանակում է կամավոր պատրաստականություն, բարոյական պարտք՝ միշտ և բոլոր դեպքերում գործել ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների չափանիշներին համապատասխան: Այդ պայքարի և գործելակերպի միջոցներից են բռնության մերժումը, բռնության զոհերի հետ համերաշխության ցուցադրումը, մարդկային ատելության հրահրմանն ուղղված քարոզչության վարկաբեկումը և այլն:

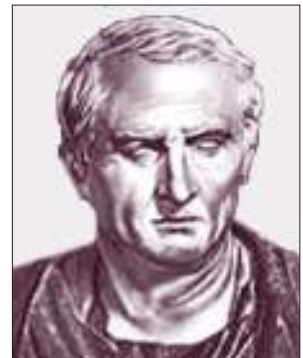
Այդպիսով՝ քաղաքացիական դիրքորոշումը, որպես հոգեբանական հատկություն, նշանակում է, որ անհատին բնորոշ է պատասխանատվություն իր երկրի ու իր քաղաքացիական պարտականությունների նկատմամբ, այսինքն՝ քաղաքացիականություն: Նման անհատը որպես իսկական քաղաքացի, գիտակցում է իր իրավունքներն ու պարտականությունները հայրենիքի և պետության նկատմամբ և ակտիվ ու կամավոր կատարում է դրանք:

Իսկական քաղաքացու բնութագրիչներ

- Իսկական քաղաքացին օրինահպատակ է, հանրորեն ակտիվ, հասարակությունից չօտարված: Նման քաղաքացին ազատ անհատն է, որն իրեն պատասխանատու է համարում իր արարքների համար, զգում է իրեն իր ժողովրդի և հայրենիքի մասնիկը: Իր ժողովրդի հետ նա կապված է անցյալով, ներկայով, ապագայով և ընդհանուր ճակատագրով: «Պակասավոր է այն հայը, որ հայրենի պատմության իմաստասիրությունը, նրա հետագա զարգացման ուղիները հասկանալու համար չի վերապրել իր ժողովրդի ողջ անցյալը»:
- Իսկական քաղաքացին անտարբեր չէ, թե ինչ է կատարվում իր հայրենիքում: Ունենալով հայրենիքի համար պատասխանատվության զգացում՝ նա օգտագործում է իրեն ընձեռված բոլոր հնարավորությունները երկրի և պետության կյանքի վրա ազդելու համար:
- Իսկական քաղաքացին՝ լինելով տնտեսապես անկախ և ունենալով անձնական ազատություն, ակտիվ մասնակցում է հանրային խնդիրների լուծմանը, ազդում է պետության վրա դրականորեն:
- «Իդեալական քաղաքացին ոչ միայն չպետք է վնասի ուրիշներին, խախտի ուրիշի սեփականությունը կամ կատարի այլ անարդարություն, այլև պարտավոր է օգնել անարդարությունից տուժածներին և աշխատի ընդհանուր բարիքի համար» (Ցիցերոն):
- Իսկական քաղաքացին հանդուրժողական է, տոգորված խորը հարգանքով այլոց իրավունքների նկատմամբ: Նա հասկանում է, որ ինքն ազատ

Շառլ Ազնավուր

Ցիցերոն, Բ. ա. 106-43

է, կարող է ունենալ և պնդել իր համոզմունքները, ճանաչում է այլոց նույնպիսի իրավունքը: Սակայն դա չի նշանակում հանդուրժող վերաբերմունք սոցիալական անարդարությանը, հրաժարում սեփական կարծիքից:

Հանրագույր աշխատանք: Որպես բարոյական պարզ և տուրք ժողովրդավարությանը՝ ձեր շրջապատից որևէ մեկին ընթերցե՛ք իսկական քաղաքացուն բնորոշ հատկությունները:

2. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿԱՄԱՎՈՐ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքացիական դիրքորոշման հիմնական ցուցանիշն անհատի կամավոր և ակտիվ մասնակցությունն է հանրային գործերին: Հասարակական գործերի, խնդիրների, դրանց լուծման ուղիների նկատմամբ հետաքրքրվածությունը քաղաքացիական դիրքորոշման կարևոր գործոնն է: Քաղաքացիական դիրքորոշումն այնքանով է ուժեղ, որքանով անհատը հասարակական բարիքների կենսագործումը վեր է դասում անձնական, մասնավոր շահերից:

Փաստեր և մտորումներ: Իհարկե, բոլոր ժամանակներում կա, եղել և մնում է փարբերությունն անհատական շահերի և այլասիրության միջև, և, անշուշտ, հասարակության հաջող զարգացումն անհնարին է առանց անհատական շահերի հզոր շարժառիթների: Քաղաքացիական հասարակության անդամներից չի պահանջվում լինել լրիվ այլասեր. քաղաքացիական հասարակությունը ենթադրում է գիտակցված անհատական շահ: Դա նշանակում է, որ անհատական շահը որոշվում է հանրային շահերի և պահանջմունքների համադրությամբ: Այդպիսի անձնական շահը չի համարվում «կարճադեմ»: Դա «հեռադեմ» անհատական շահ է, որը հաշվի է առնում նաև հանրային, ընդհանուր շահը: Բնչ եք հասկանում՝ «կարճադեմ» և «հեռադեմ» շահեր ասելով: Բերե՛ք օրինակներ: Դուք անձամբ ի՞ր շահն եք համարում գերակա. հանրային, թե՛ Ձեր՝ անհատական: Պատկերացրե՛ք, թե ինչ կլիներ, եթե բոլորը ղեկավարվեին միայն իրենց անհատական, այսրոպեական շահերով:

Քաղաքացիական կամավոր մասնակցությունը ժողովրդավարության տեսակ է: Այն ենթադրում է, որ, բացի ընտրություններից, քաղաքացիները պետք է ունենան իրավունք և հնարավորություն ակտիվ մասնակցելու քաղաքական որոշումների ընդունմանը, ինչպես նաև ընդունված որոշումների կատարման նկատմամբ վերահսկողությանը:

Այդպիսի ժողովրդավարությունը խրախուսում է մասնակցությունը հասարակական և պետական կյանքին՝ խթանելով գիտակցված կամավորությունը: Մասնակցության ապահովմամբ զանգվածները ներառվում են հանրային կառավարման գործում: Դրանով հաղթահարվում է բնակչության անտարբերությունը, և ձևավորվում է կամավոր ու ակտիվ հանրային վարքագիծ:

Քաղաքացիական մասնակցության տեսակները: Անշուշտ, մենք բոլորս էլ, ապրելով մեր հայրենիքում, մասնակից ենք այստեղ ընթացող գործընթացներին: Մասնակցությունն օրինաչափորեն պահանջում է մարդկային գործունեության կամավորության մեծ աստիճան: Սակայն մեր մասնակցությունը միատեսակ չէ: Անհատներին բնորոշ են ինքնուրույնության և կամավոր ակտիվության տարբեր աստիճաններ: Անհատի մասնակցության աստիճանը հիմնված է նրա քաղաքացիական որակների վրա:

Համոզված եղեք, որ «Առանձին անհատի ընկերային դիրքավորումը, նրա վերաբերմունքը դեպի իր պետությունը – ահա թե ինչով է պայմանավորվում այդ վերջինի ճակատագիրը – պետության ճակատագիրը: Հնարավոր են հետևյալ դիրքավորումները: Նախ՝ անհատը սիրում է իր պետությունը և այդ դեպքում անձնվիրաբար գործում, զոհաբերում, տառապում նրա համար, որով և նպաստում է նրա հզորացմանը և պաշտպանմանը: Նա խորթանում է իր պետությունից՝ դառնում անտարբեր դեպի նրա ճակատագիրը, որով վերջինը դառնում է տկար և դյուրակործան: Վերջապես նա, անհատը, թշնամանում է իր պետությանը և աշխատում ի կորուստ նրա» (Գ. Նժդեհ):

Մեծ հայրենասերի այս խոսքերից հետևում է, որ մարդկանց ներքին դիրքորոշման տեսանկյունից մասնակցությունը մեր հասարակության տարատեսակ գործերին կարող է լինել տարբեր: Մեզանից ամեն մեկի մասնակցությունը տարբերվում է իր **շարժառիթներով**, այսինքն՝ ըստ մարդուն գործողության դրդող գործոնների: Օրինակ՝ համոզմունքները, արժեքային կողմնորոշումները: Դրանք պայմանավորում են անհատի մասնակցության ակտիվության աստիճանը: Օրինակ՝ մենք բոլորս պարտավոր ենք կատարել օրենքները: Սակայն այդ կատարումը մեզանից ամեն մեկի մոտ կարող է լինել տարբեր: Մեկի մոտ դա պայմանավորված է խորը և համոզված օրինահպատակությամբ, հետևաբար՝ կամավոր է, իսկ մյուսը կատարում է հարկադրված՝ պատասխանատվությունից վախենալով: Ըստ այդմ կարելի է առանձնացնել մասնակցության հետևյալ տեսակները.

1. Կամավոր ակտիվ քաղաքացիական մասնակցություն: Այս դեպքում անհատը գործում է համոզված կերպով: Դա քաղաքացիական դիրքորոշման բարձր մակարդակն է: Այն կամավոր նախաձեռնողական վարքագիծ է, որը կարող է դառնալ և հաճախ դառնում է բուն ժողովրդավարական բարեփոխումների գործոն: Այսպիսի մասնակիցը կոչվում է իսկական քաղաքացի, որն ունի պատրաստակամություն՝ օգտագործել ժողովրդավարության հնարավորությունները, ստեղծագործաբար ղեկավարվել դրանցով իր ամենօրյա վարքագծում: Ակտիվ մասնակցության հիմքում ընկած են կամավոր նախաձեռնությունը, ստեղծագործությունը, անհատի գործնական ակտիվությունը:

2. Հարմարվողական քաղաքացիական մասնակցություն: Այս դեպքում անհատը հարմարվում է իր շրջապատի (անմիջական շրջապատի, խմբի և այլնի) կարծիքին, ենթարկվում նրանց: Այլ խոսքերով՝ մարդը վարվում է այդպես, քանի որ ուրիշներն այդպես են վարվում: Հարմարվողականությունը սովորաբար ճանաչվում է սոցիալապես օգտակար երևույթ, քանի որ անհատը, ենթարկվելով այլոց կարծիքին, վարվում է հանրորեն օգտակար: Սակայն պետք է ընդունել և այն, որ այդպիսի դիրքորոշումը, լինելով ընդունելի, հանրության համար ցանկալի չէ, քանի որ իրենից ներկայացնում է կույր հետևում, առանց սեփական քաղաքացիական դիրքորոշումների ակտիվության:

Փաստեր և մտորումներ: Հարմարվողականության պարզառով մարդիկ չեն արտահայտում իրենց մտքերը, համոզմունքները, չեն դրսևորում անկեղծություն, նախաձեռնություն, իրական (ոչ ձևական) ինքնուրույնություն: Ակնհայտ է, որ այլակարծությունն անհրաժեշտ է հասարակությանը: Այլակարծությունն այն անհատների առաջ

ընկնող, ահազանգող վարքագիծն է, ովքեր մյուսներից շուտ են սկսել գործել, պայքարել անհապի իրավունքների համար: Սակայն այլակարծությունը պետք է դրսևորվի օրենքի շրջանակներում: Ժողովրդավարությունը բազմազանության դրսևորում է, սակայն ոչ ամենաթողություն: Դիպարկելով ձեր շրջապատի անձանց՝ փորձե՛ք գնահատել նրանց քաղաքացիական դիրքորոշման աստիճանը և մասնակցության տեսակը: Ձեր շրջապատում մասնակցության ո՞ր տեսակն է գերակշռում: Ինչո՞ւ: Ինչպիսի՞ն է անձամբ ձեր քաղաքացիական մասնակցության կամավորության և ակտիվության աստիճանը:

3. Հասարակությունից օտարված և անտարբեր գոյատևում: Օտարումը հասարակությունից, պետական կառավարումից, սեփականությունից կործանիչ է և՛ անհատի, և՛ պետության, և՛ հասարակության համար: Օրինակ՝ մարդու օտարումը սեփականությունից նշանակում է մարդու կտրվածություն նրա ազատությունը մնող տնտեսական արմատներից: Անշուշտ, նյութական ազատություն նշանակում է մարդու նաև հոգևոր, անձնական, քաղաքական, բարոյական անկախություն: Մարդկանց օտարումը քաղաքականությունից հանգեցնում է պետական իշխանության ամենաթողության, չարաշահումների: Իսկական քաղաքացին չպետք է լինի անտարբեր: Չէ՞ որ հայրենիքը միայն մեր ընտանիքը և ունեցվածքը չէ: Հիշե՛ք Հ. Շիրազի «Ո՞րն է, բաբո՛, մեր հայրենիք» բանաստեղծությունը:

3. ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

Ժողովրդի իշխանությունն իրականացվում է ժողովրդի կողմից և ժողովրդի համար: Սակայն իրականում այդպիսի կառավարումը բառացիորեն չի կարող գոյություն ունենալ և գոյություն չունի, քանզի անհնարին է, որ բոլորը մասնակցեն յուրաքանչյուր ընդունվող որոշմանը: Այդպիսի իրավիճակը կհանգեցնի քառսի և անպատասխանատվության: Հետևաբար, երբ պարբերաբար ընտրվող անձինք ընդունում են քաղաքական որոշումներ ժողովրդի անունից ժողովրդի համար, առաջ է գալիս առաջնորդ երևույթը:

Հասարակական առաջնորդությունը մարդու ընդունակությունն է գիտակցաբար դնել համընդհանուր նպատակներ և որոշել դրանց նվաճման եղանակները:

Արդյունքներ: Առաջնորդությունը ծագել է վաղուց: Հասարակական կյանքը պահանջում է ղեկավարություն: «Խորքի կանչին առաջնորդում է խորքը – ժողովուրդ և առաջնորդ գտնում են իրար, միանում, ամբողջանում էութենական մի միասնության մեջ» (Գ. Նժդեհ): Ովքե՞ր են նկարներում պատկերված հայոց առաջնորդները: Հայ ժողովրդի պատմությունից ուրիշ ի՞նչ առաջնորդներ կարող եք նշել:

Առաջնորդները մարդկանց մեջ ղեկավար դիրքեր ունեցող անձինք են: Առաջնորդը մարդ է, որը ղեկավարում, ուղղորդում և ներշնչում է մնացածին: Առաջնորդի նման իշխանությունը կարող է լինել պաշտոնական, օրինակ՝ հրամանատարը զորամասում, և ոչ պաշտոնական՝ մարդ, որը նշանակված ղեկավար չէ, սակայն ազդում է մարդկանց վրա, ընդունակ է կազմակերպել նրանց: Առաջնորդության տարատեսակներից մեկն էլ քաղաքական առաջնորդությունն է: Քաղաքական (պետական) այն գործիչը, ով մշտական և վճռական ազդեցություն է թողնում հասարակության, պետության, կազմակերպության վրա, կոչվում է քաղաքական առաջնորդ:

Որպես կանոն, առաջնորդի հատկություններ են համարում հեռատեսությունը, ճիշտ որոշումների ընդունման ունակությունը, ձեռնահասությունը, այլոց լսելու ու քննադատությունը հանդուրժողաբար տանելու հատկությունը, սեփական սխալներն ընդունելը և դրանցից սովորելը, իր խմբի կամ թիմի անդամներին հարգանքով վերաբերելը, հռետորությունը և մարդկանց ներշնչելու ունակությունը, ինքնավստահությունը, նախաձեռնողականությունը և այլն: Ցիցերոնն ասում էր. «Պետության գործերը վարող անձը պետք է լինի իմաստուն, արդար, չափավոր և ճառախոս»:

Արդյունքներ: Կան ձեր շրջապատում նման հատկություններ ունեցող անհատներ: Ուրիշ էլ ինչ հատկություններ կվերագրեք առաջնորդին: Ինչո՞ւ են մարդիկ հետևում առաջնորդներին: Ի՞նչ եք մտածում «Մի ծաղկով գարուն չի գա» և «Մի ծաղկով գարուն կգա» ասացվածքների մասին: Ո՞րն է դրանցից ճիշտը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

ինքնասահմանափակում / այլասիրություն / «կարճադեմ» և «հեռադեմ շահեր» / նախաձեռնողականություն / հարմարվողականություն / ամենաթողություն:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ո՞րն է քաղաքացիականության և ժողովրդավարության կապը:
2. Որո՞նք են դիրքորոշման բաղադրադրարները:
3. Ի՞նչ է քաղաքացիական դիրքորոշումը:
4. Ի՞նչ բնութագրիչներ են հափուկ իսկական քաղաքացուն:
5. Ի՞նչ է քաղաքացիական կամավոր մասնակցությունը:
6. Որո՞նք են քաղաքացիական մասնակցության տեսակներն ըստ շարժառիթների:
7. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ առաջնորդությունը:
8. Որո՞նք են առաջնորդի հատկությունները, և ո՞րն է դրանցից ամենակարևորը:

Մրցույթ: Ամեն մեկդ հավաքագրե՛ք անտարբերության և դրա հետևանքների վերաբերյալ երեքական ասույթ և կազմակերպե՛ք հրապարակային մրցույթ: Հաղթողին որոշե՛ք դասարանային քվեարկությամբ:

ԴԱՍ 14. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՊԱՏԱՍԻԱՆԱՏՈՒ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ

Սիրելի աշակերտ, դու արդեն սովորել ես, թե ինչ է ժողովրդավարությունը: Դու արդեն գիտես, թե որոնք են ժողովրդավարության երաշխիքները: Այս դասում մենք չենք փորձի սերտել ժողովրդավարության նորանոր և բազում օրինաչափություններ: Ընդամենը կփորձենք պատկերացում կազմել մեկ օրինաչափության վերաբերյալ: Այդ օրինաչափությունը կարելի է ձևակերպել այսպես. **Ժողովրդավարությունը ձևավորվում և զարգանում է մի շարք գործոնների ազդեցության տակ:** Այդ գործոններն իրենց բնույթով կարող են լինել անմիջապես մեզանից չկախված (օբյեկտիվ) և մեզանից կախված (սուբյեկտիվ): Գիտնականները որպես մեզանից կախված գործոններ նշում են տվյալ հասարակության քաղաքական ընտրանու դիրքորոշումները, պետության գլխի (միապետ, նախագահ, վարչապետ) անձնական բարոյաիրավական որակները:

Սուբյեկտիվ գործոնների մեջ շատ կարևոր տեղ և դեր է հատկացվում «ազգի կամ ժողովրդի ոգուն և կամքին»: Ժողովրդի ոգու, կամքի ու ժողովրդավարության, պետականության միջև կապը կարելի է ձևակերպել այսպես. ինչպիսին ժողովուրդը, ազգն են, նրանց ոգին և կամքը, այդպիսին կլինի նրանց կազմած հասարակությունը և ստեղծած պետությունը:

Պատմականորեն ապացուցված օրինաչափություն է, որ ժողովրդի ոգին և կամքը կարող են ուղղված լինել ժողովրդավարության, պետական-սահմանադրական կարգի ամրապնդմանը՝ շնորհիվ իրենց ակտիվ, նպատակամղված պաշտպանությանը, և, ընդհակառակը, դրանք իրենց պասիվ, անտարբեր վերաբերմունքով կամա թե ակամա նպաստում են ժողովրդավարության անկմանը, սահմանադրական պետականության թուլացմանը:

Ժողովրդավարական, քաղաքացիական բովանդակությամբ ոգի ու կամք ունեցող ժողովուրդն անհրաժեշտության դեպքում ընդունակ է պաշտպանել պետությունը ոչ միայն արտաքին թշնամուց, այլև այն վտանգից, որ ելնում է իշխանավորներից, հասարակական ինչ-ինչ խմբերից:

Այսպիսով՝ ժողովրդավարության համար պայքարը մեզանից ամեն մեկի բարոյական-իրավական պարտքն է, իսկ դրա միջոցներն են բռնության մերժումը, մարդու իրավունքների զոհերի հետ համերաշխության ցուցադրումը, հակաժողովրդավարական քառոզչության վարկաբեկումը և այլն:

Ռուդոլֆ Հերինգ

XIX դարի վերջին գերմանացի նշանավոր իրավաբան **Ռուդոլֆ Հերինգն** իր հայտնի «Հռոմեական իրավունքի ոգին նրա զարգացման տարբեր աստիճաններում» աշխատության մեջ բարձրացրեց հիմնահարց, թե որն էր հռոմեական ժողովրդի ոգին ու կամքը, և ինչ կապ կար դրանց ու պետության վարչաձևի միջև: Փորձելով հասկանալ Հռոմեական պետության ու իրավունքի էությունը, այդ ժամանակաշրջանի պետական կառավարման էությունը՝ Հերինգը ցույց տվեց, որ բացի հռոմեացի

պաշտոնատար անձանց (հետագայում նաև կայսրերի) կամքից, պետական վարչաձևը, որն իր որակական կողմերով ժողովրդավարական էր, պայմանավորված էր նաև մեկ այլ սուբյեկտիվ գործոնով: Դա «հռոմեական ժողովրդի ոգին ու կամքն» էր: Հերինգն ամենից առաջ փորձեց վեր հանել հռոմեացիների բնավորության հիմնական գծերը, որոնք և հավաքական կերպով պայմանավորում էին այդ ժողովրդի ոգին ու նրա առանձնահատկությունները:

Հերինգից դեռ շատ առաջ հայ մտածող **Շահամիր Շահամիրյանը** (XVIII դ.) գրեց իր «Որոգայթ փառաց» աշխատությունը: Շահամիրյանի այդ աշխատությունն առաջին հերթին հայ ազգային-ազատագրական շարժման կազմակերպման իրավական կառուցակարգի նախագիծ էր: Այն ուներ նաև 521 հոդվածից բաղկացած օրենսդրական բաժին՝ ազատագրված Հայաստանի համար առաջարկվող օրենքների նախագծի տեսքով: Շահամիրյանի զարգացրած մտքերից մեկն էլ այն էր, որ հայ ժողովրդի՝ իր պատմության ընթացքում կրած դժբախտությունների և պարտությունների համար «մեղավոր» են նրա հովիվները, որ «կարգ ու սահման չչնորհեցին՝ վարելու համար մեր կյանքը»:

Շահամիր
Շահամիրյան

Ընդ որում՝ նա, որպես ազգի և պետության՝ օրենքի միջոցով փառքի հասնելու օրինակ, մատնանշում է Հռոմեական Հանրապետությունը. «Փափագում են, որ հռոմեացիների հոգու զորությունն իջնի հայ հոգու վրա... որ մեզ համար հաստատենք օրենքներ...»: Մտածողը չի երկբայում, որ դրանով «մենք կգտնենք նույնպիսի երջանկություն, ինչպիսին գտան հռոմեացիները»:

Այս ամենն իմանալով՝ փորձենք վեր հանել ու սովորել ժողովրդավարական, իսկական քաղաքացիական դիրքորոշման և կամավոր մասնակցության բնութագրեր:

Ասում են՝ ամեն ինչ ճանաչվում է համեմատության մեջ: Այդ պատճառով ձախ սյունակում ներկայացված է «իսկական հռոմեացու» մարդկային-քաղաքական կերպարը, աջ սյունակում՝ մեծն **Պարույր Սևակի** «Որդու» և «Ապրել» բանաստեղծություններում նախանշած «լավ մարդու» բանաստեղծական-հուզական կերպարը:

Վերցնում եք թուղթ ու գրիչ և կարդալուն զուգընթաց գրառում եք կամ «իսկական քաղաքացու» նոր բնութագրիչներ՝ ձեր պատկերացումների հիման վրա, կամ էլ դիտարկելով ձեր շրջապատի մարդկանց՝ փորձեք նրանց համեմատել հռոմեացու կերպարի հետ և արձանագրել հայ մարդու բարոյաիրավական կերպարը:

Պարույր Սևակ

Մեկ խորհուրդ՝ ևս՝ տանը խորհեք այն մասին, թե որքանով եք դուք համապատասխանում հռոմեացու կերպարի և բերված բանաստեղծական կերպարի հետ: Այդ խոհերը կարող եք չիրապարակել, պահել ձեր հոգու խորքում:

Հռոմեացիներին բնորոշ էր երկաթյա հետևողականությունը և համառ պահպանողականությունը:	Չէի ուզի, որ քո կյանքը հարթ խճուղու նման լիներ: Դու մի՛ անցիր ասֆալտ ճամփով, գերադասիր ճամփան շինել:
Հռոմեացիներին բնորոշ էր անխախտ սերը դեպի ազատությունը, անձնական անկախությունը:	Դու հասկացիր հենց այս գլխից, մի մոռացիր երբեք, տղան. Ազնվությունն այն է միայն, որ չի փոխվում՝ ոնց էլ շուռ տաս, – Նա մի ճերմակ երես ունի, ոչ թե յոթ – ութ գունեղ աստառ...
Հռոմեացիներն ունեին վառ արտահայտված սեփական արժանապատվության զգացում, առաքինություն, անհատականություն:	Ա՛խ, մի՛ նվա: Հայրըդ երբեք չէր հանդուրժում նվացողին... Շատ ավելի լավ է, տղան, դառն արցունքով աչքըդ ցողիր Ու քո ճամփան շարունակիր: Թո՛ղ որ լինի նա քարքարոտ...
Հռոմեացիների մոտ անձնական, մանր եսասիրությունը հրաշալիորեն զուգակցվում, իսկ հաճախ վերաճում էր ժողովրդի, ազգի և պետության եսասիրության:	Հպարտ եղիր, բայց ոչ գոռոզ (դատարկ մարդն է գոռոզանում, Հայրդ խելոք ու տխմարին դրանով էր զանազանում):
Հռոմեացին, լինելով գործնական, նպատակասլաց և եսասեր, ձգտելով իր անձնական պահանջմունքներին, միաժամանակ երբեք չէր հասնի դրանց իրավունքի, պատվի, հայրենիքի հաշվին:	Հորըդ նման հպարտ զգա, որ ոչ մեկի տուն չես քանդել, Ոչ մի ազնիվ խոսք չես կտրել, ոչ մի ազնիվ միտք չես բանտել,
Հռոմեացին խորապես գիտակցում էր, որ իր անհատական բարիքը պայմանավորված է պետության բարիքով, նրա եսասիրությունը միաժամանակ ընդգրկում էր նաև պետությունը:	Իսկ մեր շուրջը դեռ կան մարդիկ, որ երբ պետք է, մեջք են ծռում, Երբ որ պետք է, հռչում են, պե՛տք է՝ ժպտում, պե՛տք է՝ լռում,
Հռոմեացին հասկանում էր, որ օրենքների խստագույն պահպանումը և կատարումը համապատասխանում է համընդհանուրին և, հետևաբար, նրա սեփական շահերին:	Ազնիվ եղիր ամեն ինչում – ո՞վ է կյանքում սովից մեռել: Ճշտի համար աքսոր չկա – ստի հանդեպ ինչո՞ւ լռել:

<p>Հռոմեացին իր ամենօրյա կյանքում հետապնդում էր ոչ թե անձնական օգուտ պետության հաշվին, ոչ թե կարծեցյալ շահույթ՝ ի հաշիվ վերջնական նպատակի, այլ ենթարկում էր հարաբերականորեն ստորինը՝ հարաբերականորեն բարձրագույնին, առանձինը՝ համընդհանուրին:</p>	<p>Լինես, մնաս ամենքի հետ, Նրանց կամքին հպատակվես, «Ես»-ըդ խառնես մեծ «մենքի»-ի հետ, Նրանց ցավով լուռ տապակվես:</p>
<p>Հռոմեացիների մոտ կրոնական զգացմունքները ենթարկված էին հռոմեական պետության նպատակներին:</p>	<p>Մի տրտնջա, բայց և կյանքը գրքի նման դու մի՛ կարդա, Գրքի նման՝ քեզնից հեռու, ինչ-որ օտար մարդկանց մասին...</p>
<p>Հռոմեացին խորապես կապված էր և հավատարիմ իր ազգային արմատներին, չէր տառապում օտարապաշտությամբ:</p>	<p>Մի տրտնջա: Դու հիշում ես. «Ձախորդ օրեր... կուգան – կերթան»... Մի տրտնջա: Եթե լավից ետ ես ընկել՝ ինքդ հասիր...</p>
<p>Հռոմեացին բարոյական զգվանք էր տաժում անարգանքի և նախկինում իր ընդունած սկզբունքներն անարգողի նկատմամբ:</p>	<p>Ապրել, ապրել, այնպես ապրել, Որ ուրիշի խինդով խնդաս, Որ ուրիշի ցնծությունով Ինքդ էլ ցնծաս, ինքդ էլ թնդաս:</p>
<p>Հռոմեացուն բնորոշ էր վառ արտահայտված օրինահպատակությունը, վերաբերմունքն իրավունքին՝ որպես հռոմեական աշխարհը բարձրացնող բարձրագույն կետ:</p>	<p>Բայց քո հոգում եթե լինի բարո՛ւ, լավի՛, սիրո՛ կարո՛ւ, Դու չես հոգնի, դու կքայլես, կբարձրանաս դու սարն ի վեր: Դրա համար ոգի է պետք, դրա համար պետք չեն թևեր:</p>

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Եկեք խորհենք՝ ինքներս ժողովրդավար ենք արդյոք, թե՞ ոչ: Արդյո՞ք մենք մոլեռանդ չենք, անտեղի չենք պիտակավորում մարդկանց կամ անհամ կատակներ անում՝ ելնելով նրանց անհատական հատկանիշներից: **«Քանի որ պատերազմները սկսվում են մարդկանց ուղեղներում, ապա ուղեղներից էլ պետք է սկսվի խաղաղության կերտումը»:** Խորհելով այս մասին՝ փորձեք յուրացնել ժողովրդավարական վարքագծի հետևյալ կանոնները.

- Պահպանիր գործող օրենքները և ենթարկվիր օրինական իշխանությանն ևնրին:
- Հարգիր յուրաքանչյուրին և բոլոր մարդկանց, բոլոր իրավունքները, արժանապատվությունը և կյանքը:
- Ձեռնպահ մնա բռնությունից կամ բռնություն կիրառելու սպառնալիքից՝ որպես նպատակներին հասնելու միջոց:
- Դրսևորիր հանդուրժողականություն այլոց նկատմամբ: Նրանք ունեն նույն հավակնությունները և իրավունքները, ինչ դու:
- Ինչ է ժողովրդավարությունը: Միություն. այո՛, միօրինակություն. ոչ: Բազմազանություն. այո՛, բռնություն. ոչ: Կրքոտ վեճեր. այո՛, ուժ և ենթարկում. ոչ:
- Հասարակական խաղաղություն և ժողովրդավարություն հաստատելու համար առաջին հերթին խաղաղություն ու ժողովրդավարականություն հաստատիր քեզանում:
- Ժողովրդավարությունը հարմարվողականություն չէ:
- Ժողովրդավարությունն ամենից առաջ ակտիվ վերաբերմունք է՝ ձևավորված մարդու իրավունքների ու ճանաչման հիման վրա:
- Ժողովրդավարությունը պարտականություն է՝ նպաստելու մարդու իրավունքների, բազմակարծության, իրավակարգի հաստատմանը:
- Ժողովրդավարությունը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր ոք ազատ է ունենալու և պնդելու իր համոզմունքները և ճանաչում է այլոց նույնպիսի իրավունքը:
- Ժողովրդավարության մերժմամբ մերժվում է մարդ էակի՝ որպես հիմնարար և բարձրագույն արժեքի գաղափարը:

ԳԼՈՒԽ 4.

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԴԱՍ 15. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Ո՛վ հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը
քո հավաքական ուժի մեջ է:*

Ե. Չարենց (1897-1937)

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքացիական հասարակությունն իրավական, ազատական-ժողովրդավարական, ինքնակառավարվող, բազմակարծիքային, բաց հասարակություն է՝ կազմված ազատ անհատներից, որոնք իրականացնում են իրենց շահերը բոլորի համար հավասար և ընդհանուր օրենքի շրջանակներում:

Հասարակությունն իր ձևավորման պահից անցել է զարգացման բարդ և հակասական ճանապարհ: Պատմության ընթացքում եղել են ստրկատիրական, ճորտատիրական հասարակություններ: Պատմական գործընթացում մարդկային հասարակությունը, ձեռք բերելով քաղաքակիրթ, ժողովրդավարական որակներ, կարողանալով իրավական և ժողովրդավարական դարձնել նաև պետությանը, վերածվել է քաղաքացիական հասարակության: Պետությունը քաղաքացիական հասարակության գոյության ու գործունեության երաշխավորն է: Մյուս կողմից՝ քաղաքացիական հասարակությունն իր խայտաբղետ կազմակերպություններով վերահսկում է պետությանը և նրա պաշտոնյաներին, զսպում և հակակշռում է պետական իշխանությանը:

Նախնադարյան
հասարակություն

Միջնադարյան
հասարակություն

Արդի հասարակություն

Քաղաքացիական հասարակությունը տարբերվում է ոչ քաղաքացիական հասարակությունից իր մի շարք հատկանիշներով:

Քաղաքացիական հասարակությունն ունի ինքնակառավարման ներուժ:

Արդյունքում հասարակությունը դառնում է պետությունից անկախ, որոշակիորեն ինքնավար և կարողանում է սահմանափակել պետական իշխանությունը, նվազագույնի հասցնել նրա միջամտությունը հասարակության գործերին: Առանց անկախ, ինքնակարգավորվող, բազմակարծիքային քաղաքացիական հասարակության ժողովրդավարությունը, ազատությունը և հավասարությունը կվերածվեն դատարակ կարգախոսների:

Ազատ մարդը քաղաքացիական հասարակության բարձրագույն արժեքն է: Քաղաքացիական հասարակության սկզբնական կառուցվածքային տարրը մարդն է՝ իր բնական պահանջմունքներով ու շահերով, որոնք ճանաչվում են հասարակության և պետության կողմից: Ժողովրդավարական հասարակությունը և պետությունը մարդուն, նրա բնական իրավունքներն ու ազատությունները ճանաչում են բարձրագույն արժեք և երաշխավորում են իրականում:

Քաղաքացիական հասարակությունն իրավական, ժողովրդավարական հասարակություն է: Այդ հասարակության մեջ մարդը և նրա իրավունքներն ու ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են: Քաղաքացիական հասարակության մեջ ողջ, այդ թվում՝ իրավական գաղափարախոսության հիմքն այդ արժեքներն են: Այդ հանգամանքն իր հերթին պայմանավորում է քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ պետության էությունը և ձևը: Պետությունն այստեղ իր ձևով իրավական է, իսկ էությամբ՝ քաղաքացիական համերաշխության և ընդհանուր բարեկեցության միջոց:

Քաղաքացիական հասարակության բնութագրական հատկանիշներից է բազմազանությունը՝ պլյուրալիզմը: Օրինակ՝ քաղաքական համակարգում գործում են տարբեր քաղաքական կուսակցություններ, և դա բնական է: Ինչո՞ւ: Որովհետև դա հնարավորություն է տալիս արտահայտելու մարդ էակի բազմազան քաղաքական պահանջմունքներն ու շահերը: Մարդիկ ունեն տարբեր քաղաքական-հասարակական դիրքորոշումներ ու շահեր: Եթե հասարակության քաղաքական համակարգը բազմազանություն չունի, ուրեմն այն չի կարող կոչվել ժողովրդավարական հասարակություն:

Քաղաքացիական հասարակության կայացումը Հայաստանում: Չնայած քաղաքացիական հասարակության հիմունքների սահմանադրական ամրագրմանը՝ այն մեզանում դեռևս լրիվ չի ձևավորվել: Այդպիսի հասարակության կայացումը ռազմավարական խնդիր է, որի լուծումը, սակայն, երկար ժամանակ է պահանջում: Դրա համար անհրաժեշտ է և՛ հասարակության, և՛ պետական իշխանության քրտնաջան, խելամիտ, նպատակամղված գործունեություն:

2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Միավորումներ կազմելու իրավունքը և հասարակական կազմակերպությունները: Քաղաքացիական հասարակության անդամներն իրենց շահերն

ու պահանջմունքներն ազատորեն արտահայտելու և դրանք իրականացնելու համար միավորումներ կազմելու իրավունք ունեն: Այն երաշխավորված է Սահմանադրությամբ (տես դաս 24-ը, միավորումներ կազմելու իրավունքը):

Անհատների միավորման հետևանքով ստեղծված հասարակական կազմակերպությունները ոչ պետական կազմակերպություններ են, որոնք լինելով ինքնակառավարվող քաղաքացիական հասարակության բաղադրատարրեր՝ լուծում են հանրային բնույթ ունեցող խնդիրներ:

Հասարակական կազմակերպությունները (ՀԿ) բազմազան են՝ կուսակցություններ, շարժումներ, արհմիություններ, ստեղծագործական միություններ, սպառողների միություններ և այլն: Դրանցում մարդիկ միավորվում են ըստ իրենց նախասիրությունների՝ արտահայտելու իրենց զանազան պահանջմունքներն ու շահերը (քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր-մշակութային և այլն): Քաղաքացիական հասարակության կայացման աստիճանը բնութագրվում է ոչ միայն կազմակերպությունների բազմազանությամբ, այլև ակտիվությամբ, հանրային խնդիրների լուծման գործում ազդեցության չափով:

Հասարակական կազմակերպությունների տեսակները: ՀԿ-ները գործում են և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական, և՛ մշակութային ու այլ ոլորտներում: ՀԿ-ների դասակարգման չափանիշներից մեկն էլ դրանց դասակարգումն է ըստ քաղաքականությանն առնչվելու հատկանիշի: Այս հիմքով բոլոր ՀԿ-ները բաժանվում են երկու խմբի՝ **քաղաքական և ոչ քաղաքական:**

3. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Քաղաքացիների ծայնն իշխանություններին լսելի դարձնելու համար թերևս ամենամեծ հնարավորությունը տալիս են քաղաքական կազմակերպությունները՝ կուսակցությունները: Դրանք միջանկյալ օղակ են պետության ու հասարակության միջև և նպաստում են պետական իշխանության համար պայքարը քաղաքակիրթ դարձնելուն:

Քաղաքական կազմակերպություններն ընդհանուր շահերի, գաղափարների և նպատակների հիման վրա ձևավորված ակտիվ ու կազմակերպված հասարակական միավորումներ են, որոնք ձգտում են տիրանալ պետական իշխանությանը կամ վճռական կերպով ազդել վերջինիս վրա իրենց ծրագրերն իրագործելու նպատակով:

Դրանց բնութագրական գիծն ուղղակի կապն է քաղաքականության հետ, իսկ գործունեության անմիջական խնդիրը որոշակի քաղաքական նպատակների հասնելն է: Կուսակցություններ կարող են ստեղծել և դրանց կարող են անդամագրվել միայն քաղաքացիները:

Քաղաքական կազմակերպությունների գործառույթները

- Նպաստում են առանձին քաղաքացիների, հասարակական խմբերի մասնավոր շահերը հավաքական քաղաքական շահերի մեջ միավորվելուն և արտահայտում են այդ շահերը՝ վերածելով դրանք կոնկրետ պահանջների և գործողությունների:

- Զանում են ավելի ակտիվացնել ժողովրդի մասնակցությունը քաղաքական կյանքին՝ ակտիվորեն ներգործելով անհատների և հասարակական խմբերի քաղաքական գիտակցության վրա:

- Մասնակցում են ընտրություններին, որպեսզի գան իշխանության և իրագործեն իրենց ծրագրերը, օգնում են քաղաքացիներին հեշտությամբ կողմնորոշվել ընտրությունների ժամանակ:

- Օգնում են մարդկանց ավելի իրազեկ լինել հանրային-քաղաքական անցուդարձին, լսում են ժողովրդի կարծիքներն և քննարկում դրանք:

- Ընդդիմանում են իշխանության ծրագրերին և դրանով ժողովրդի ուշադրությունը հրավիրում հրատապ հանրային խնդիրների վրա:

- Նպաստում են ժողովրդի և իշխանության միջև քաղաքական համաձայնության կայացմանը, հանդուրժողականության և փոխզիջողականության մթնոլորտի զարգացմանը:

Ինքնուրույն հեղափոխական աշխատանք: 1) Ձեռք բերեք որևէ կուսակցության ծրագիր և ծանոթացե՛ք դրան: 2) Օգտվելով մամուլից և համացանցից՝ փորձե՛ք համեմատել, թե ինչպես է մեկնաբանվում նույն քաղաքական իրադարձությունը տարբեր կուսակցությունների կողմից: Արդյունքներն ամփոփե՛ք դասարանում:

Մրցակցային քաղաքական համակարգը և դրա սահմանադրական հիմունքները: Քաղաքական համակարգի կազմակերպման և գործունեության հիմնական հատկանիշներից է բազմակուսակցական լինելը: Հասարակությունում պետք է անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծվեն իշխանության ձգտող տարբեր քաղաքական կազմակերպությունների անարգել մրցակցության համար: Նման քաղաքական համակարգը, ի տարբերություն միակուսակցականի, անվանում են «ժողովրդավարության մրցակցային համակարգ»:

Հայաստանում ևս ճանաչվում են գաղափարախոսական բազմակարծությունը և բազմակուսակցությունը: Կուսակցությունները կազմավորվում են ազատորեն, նպաստում ժողովրդի քաղաքական կամքի ձևավորմանն ու արտահայտմանը: Նրանց գործունեությունը չի կարող հակասել Սահմանադրությանը և օրենքներին, իսկ գործելակերպը՝ ժողովրդավարության սկզբունքներին: Կուսակցություններն ապահովում են իրենց ֆինանսական գործունեության հրապարակայնությունը: Օրենքը երաշխավորում է կուսակցությունների գործունեության հավասար իրավական հնարավորություններ:

Հարցում շրջապատին: Ձեր շրջապատի տարեց մարդկանց խնդրե՛ք, որպեսզի նրանք պատմեն խորհրդային քաղաքական համակարգի մասին: Պատմածը համառոտագրե՛ք և ամփոփե՛ք դասարանում:

Կուսակցության գործունեությունը կասեցնելը կամ արգելելը: Եթե կուսակցությունները խախտում են օրենքները, ապա Հանրապետության Նախագահի, Ազգային ժողովի, կառավարության դիմումի հիման վրա Սահմանադրական դատարանը կարող է որոշում կայացնել կուսակցության գործունեությունը կասեցնելու կամ արգելելու մասին:

Կասեցնել կուսակցության գործունեությունը նշանակում է նրան արգելել իրականացնել օրենքներով նախատեսված իր իրավունքները՝ որոշակի

Ժամկետով: Կուսակցության գործունեությունը կասեցնելուց հետո այդ կուսակցությունը պարտավոր է վերացնել օրենքի խախտումները: **Արգելել կուսակցությունը նշանակում է ընդհանրապես չթույլատրել նրա գործունեությունը:**

Մտորումներ: Խորհրդարանական ամեն մի ընտրություն ի հայտ է բերում նոր կուսակցություններ և դրանց դաշինքներ: Որո՞նք են ներկա պահին ակտիվ գործող, ինչպես նաև խորհրդարանում ներկայացուցչություն ունեցող կուսակցությունները: Դրանցից որո՞նք են դիմադիր և որո՞նք ընդդիմադիր: Արդյո՞ք չափից դուրս շարժանակով կուսակցությունների գոյությունն արդարացված է, թե՛ ոչ: Բաժանվե՞ք միակուսակցության և բազմակուսակցության կողմնակիցների և բանավիճե՞ք:

5. ՈՉ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ոչ քաղաքական հասարակական կազմակերպությունն անձանց շահերի ընդհանրության հիման վրա հոգևոր կամ ոչ նյութական այլ պահանջմունքներ բավարարելու նպատակով ստեղծված կամավոր միավորում է: Դրանք իրենց կանոնադրություններում չեն ամրագրում ուղղակի քաղաքական խնդիրներ: Բայց դա չի նշանակում, թե դրանք ընդհանրապես չեն մասնակցում քաղաքականությանը:

ՀԿ-ներ կարող են հիմնադրել կամ 18 տարին լրացած առնվազն երեք ֆիզիկական անձինք, կամ էլ երկու արդեն հիմնադրված ՀԿ-ներ: ՀԿ-ները ենթակա են պետական գրանցման: Գրանցվելով՝ նրանք ձեռք են բերում իրավաբանական անձի կարգավիճակ: Այդ կարգավիճակը նրանց հնարավորություն է տալիս իրականացնելու իրենց կանոնադրական խնդիրները: Որպես ՀԿ-ների գործունեության երաշխիք Սահմանադրությունը ամրագրում է. «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները տարածվում են նաև իրավաբանական անձանց վրա այնքանով, որքանով այդ իրավունքներն ու ազատություններն իրենց էությամբ կիրառելի են դրանց նկատմամբ»:

ՀԿ-ները կարող են հիմնադրել ԶԼՄ-ներ, տարածել տեղեկույթ, կազմակերպել հանրահավաքներ և զանգվածային այլ միջոցառումներ, ներկայացնել և պաշտպանել իրենց անդամների իրավունքներն ու օրինական շահերը պետական մարմիններում և այլ հասարակական կազմակերպություններում, իրականացնել օրենքով չարգելված այլ գործունեություն:

Ճնշման խմբեր և լոբբիականություն: Ոչ քաղաքական ՀԿ-ները կարող են իրականացնել, այսպես կոչված, «ճնշման խմբերի» գործառույթ: Այսինքն՝ դրանք կարող են զանազան ձևերով ազդել պետական մարմինների գործունեության վրա, պահանջներ ներկայացնել դրանց, բողոքարկել դրանց անօրինական գործողություններն ու որոշումները:

Հասարակական ոչ քաղաքական կազմակերպությունները մասնակցում են քաղաքականությանը նաև «լոբբիականության» միջոցով: Այս դեպքում նրանք փորձում են ազդել օրենսդիր մարմնի, նրա տարբեր խմբակցությունների վրա՝ ներկայացնելով քննարկվող օրենքի նախագծերի վերաբերյալ իրենց առաջարկություններն ու դիտողությունները և փորձելով անցկացնել դրանք:

Փաստեր: Սփյուռքում հայկական կազմակերպությունները վաղուց են նմանապիպ գործունեություն ծավալել: ԱՄՆ-ում Ամերիկայի հայկական համագումարը և Հայ դաս-
քի հանձնախումբը օգտակար աշխատանք են փանում Կոնգրեսի ներկայացուցիչնե-
րի հետ:

Ոչ քաղաքական կազմակերպությունների բազմազանությունը: Այս կազ-
մակերպությունները լինում են տարբեր՝ բնապահպանական, մարդու իրա-
վունքների պաշտպանության: Դրանք կարող են միավորել նաև որոշակի
հասարակական խմբերի պատկանող անձանց, օրինակ՝ կանանց՝ նպատակ
ունենալով պաշտպանել նրանց իրավունքները: Ոչ քաղաքական ՀԿ-ները
կարող են լինել ստեղծագործական միություններ և միավորել նկարիչներին,
գրողներին, կոմպոզիտորներին և այլն:

Հայաստանում գրանցված են երկու հազարից ավելի ՀԿ-ներ: Դրանք օգ-
նում են լուծելու մի շարք հասարակական խնդիրներ: ՀԿ-ների ուշադրության
կենտրոնում են գտնվում նաև այն խնդիրները, որոնք անտեսվել կամ լուծում
չեն գտել կառավարության կողմից:

Ոչ քաղաքական ՀԿ-ի անդամ կարող է դառնալ 10 տարին լրացած անձը,
եթե կազմակերպության կանոնադրությունը դա թույլ է տալիս: Անձի անդա-
մակցությունը ՀԿ-ին չի կարող հանդիսանալ նրա իրավունքների և ազատու-
թյունների սահմանափակման հիմք, պետական մարմիններում պաշտոն զբա-
ղեցնելու պայման կամ արգելք:

Մտորումներ: Ուրիշ ինչ ՀԿ-ներ կարող եք նշել: Հանդիսանում եք որևէ կազմա-
կերպության անդամ: Բացառե՞ք այդ կազմակերպության անհրաժեշտությունը: Ինչ
հասարակական կազմակերպության կցանկանալիք անդամագրվել կամ սրբեղծել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

ներուժ/քաղաքացիական համերաշխություն / պլյուրալիզմ / կուսակցություններ
/ միակուսակցական համակարգ / լոբբիականություն / ճնշման խումբ:

Պարասխանե՞ք հարցերին:

1. Ինչ է քաղաքացիական հասարակությունը:
2. Ո՞րն է քաղաքացիական հասարակության բարձրագույն արժեքը:
3. Ինչ է քաղաքացիական հասարակության ինքնակառավարման ներուժը:
4. Ո՞րն է քաղաքական և ոչ քաղաքական կազմակերպությունների տարբերու-
թյունը:
5. Ինչ գործառույթներ են կատարում քաղաքական կազմակերպությունները:
6. Ինչ դեր է կատարում մրցակցությունը քաղաքական համակարգում:
7. Ինչ են կուսակցության գործունեությունը կասեցնելը կամ արգելելը:
8. Ովքե՞ր կարող են հիմնադրել ոչ քաղաքական կազմակերպություններ:

Հանրօգույ աշխատանք: Պարաստե՞ք հակակոռուպցիոն քարոզչական թեր-
թիկներ և տարածե՞ք դրանք:

ԴԱՍ 16. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Մրավոր բռնությունը, բանական էականերին մրաժողության մի որոշ ձև և ուղղություն պարտադրելով, խեղում է նրանց ոչ միայն մրապես, այլև հոգեպես:

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. ՏԵՂԵԿՈՒՅԹԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տեղեկույթը մշտապես փոփոխվող տեսական գիտելիք է և տարաբնույթ տեղեկություններ, այդ թվում՝ մարդկանց գործնական հմտությունները: Տեղեկույթն առաջադիմության գրավականն է:

Քաղաքակրթության բարձր աստիճանին հասնում է այն հասարակությունը, որը տնօրինում է ամենից որակով տեղեկույթին, մեծ ծավալով և արագ յուրացնում է այն և օգտագործում իր նպատակների իրականացման համար:

Տեղեկույթը և տեղեկացվածությունը մեծ դեր են խաղում մարդու իրավունքների իրականացման գործում: Օրինակ՝ սեփականության իրավունքը չի կարող լիարժեք իրականացվել տեղեկությանին անորոշության պայմաններում: Այսպես՝ առևտրային կազմակերպությունները բնակչությանն առաջարկում են իրենց բաժնետոմսերը, առևտրային բանկերը խոստանում են հրապուրիչ շահույթ: Սակայն ղվ կհուշի, թե որքանով է արդարացված ապագա բաժնետիրոջ ռիսկը, որը հարկադրված է ներդնելու իր միջոցները խոստումների մեջ: Ո՞վ կպաշտպանի հնարավոր բաժնետերերին խարդախներից: Սպառողների իրավունքները ևս չեն կարող կենսագործվել կյանքում առանց ապրանքների որակի մասին բավարար և հավաստի տեղեկությունների, առանց ճշմարիտ տեղեկության՝ համեմատական ստուգման մասին և այլն:

Քաղաքական իրավունքները ևս կախված են տեղեկույթից: Տեղեկատվական թափանցիկությունը, բացախսությունը, կառավարական քաղաքականության կանխատեսելիությունը ժողովրդավարության կարևոր տարրերն են, առանց որոնց ժողովրդաիշխանությունից մնում են միայն արտաքին ձևերը: Ձևն առանց բովանդակության անհետաքրքիր է ընտրողների համար:

Քաղաքացիական հասարակությունը տեղեկատվական բաց հասարակություն է: Նրանում հռչակված և պետության կողմից երաշխավորված են խոսքի և քննադատության ազատությունը, հրապարակայնությունը: Այդպիսի հասարակության անդամը կարողանում է բավարարել տեղեկատվություն

ստանալու իր իրավունքը: Այդ իրավունքն իրականացվում է քաղաքացիական հասարակության անդամների անմիջական հաղորդակցությամբ, ինչպես նաև զանգվածային լրատվության միջոցների (ԶԼՄ) օգնությամբ: Այս ոլորտում առաջացող հարաբերությունները կազմում են քաղաքացիական հասարակության տեղեկատվական համակարգը, որի բաղադրատարրերն են մարդու տեղեկատվական իրավունքները, պետությունից անկախ գործող ՀԿ-ները, ինչպես նաև ԶԼՄ-ները:

Կառավարում է նա, ով տիրապետում է տեղեկույթին: Եթե պետությունը չի տիրապետում հասարակական գործընթացների վերաբերյալ անկողմնակալ տեղեկույթի, ապա չի կարող արդյունավետ կերպով իրականացնել կառավարումը: Միևնույն ժամանակ պետական կառույցները ներազդում են տեղեկույթի վրա, դրա մատչելիության, տարածման գործընթացի վրա:

Բոլոր ժամանակներում իշխանության կարևորագույն սոցիալական գործառույթն է եղել տեղեկույթի չափավորումը, դրա հոգեբանական փաթեթավորումը: Դրա հիման վրա է կառուցված հասարակական կարծիքի մանիպուլյացիայի կառուցակարգը: Ամենահայտնի և հասարակ ձևը, որով իշխանությունը վերահսկում է տեղեկատվական հոսքերի վրա, համարվում է **գրաքննությունը (ցննչություն)**: Այս դեպքում պետությունը պատասխանատու չինովնիկների օգնությամբ կառավարում է տեղեկատվական նյութի բովանդակությունը:

Բացախոսությունը, քաղաքականության հրապարակայնությունը, մարդու տեղեկատվական իրավունքները երաշխիք են պետության տեղեկատվական մենաշնորհի և չափից դուրս գաղտնիության դեմ: Վերջինը խախտում է մարդու տեղեկատվական իրավունքները, անտեսում է իշխանության թափանցիկության և հրապարակայնության սկզբունքը: Դա մեզ համար ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ ավանդաբար բնակչությանը բնորոշ է անվստահությունն իշխանության նկատմամբ, ինչը կարելի է հաղթահարել միայն պետական ապարատի աշխատանքի մասին տեղեկույթի հանրամատչելիությամբ:

Տեղեկատվական մենաշնորհի բացասական հետևանքները: Տեղեկույթի մենաշնորհային տնօրինումն արգելք է մարդու իրավունքների լիարժեք իրականացման համար: Տեղեկույթի պետական մենաշնորհը և գրաքննությունը բումերանգի պես խփում են հենց պետությանը՝ տանելով հասարակությանը փակուղի: Չէ որ տեղեկույթը ժողովուրդ - պետություն ուղղակի կապի միջոցն է: Ուղղակի կապի կամայական չափաբաժնավորումը միայն առաջին հայացքից է շահավետ կառավարողի համար: Ի վերջո, այն հանգեցնում է հետադարձ տեղեկույթի կողմնակալությանը, վնասակարությանը: Իսկ դա որոշումներ ընդունելիս անխուսափելիորեն հանգեցնում է սխալների: Խորհրդային պետության փորձը վկայում է այդ մասին:

Հարցում շրջապատին: Խորհրդային հասարակությունն անվանում էին «երկաթյա վարագույրով» փակված հասարակություն: Չափից դուրս գաղտնիությունը, ճշմարիտ վիճակագրության և հրապարակայնության բացակայությունը, «հարմար» տեղեկույթի փարածումը հանգեցրին մեծաթիվ սխալների, որի հետևանքը այդ պետության կործանումն էր: Հարցման ենթարկելով մեծահասակներին՝ նրանցից իմացե՞ք այդ ժամանակաշրջանում տեղեկատվության սահմանափակման և թաքցնելու կոնկրետ դեպքեր:

Տեղեկատվական համակարգի իրավական կարգավորումը: Սահմանադրությունը և օրենքները, երաշխավորելով տեղեկատվական հասարակության ժողովրդավարական սկզբունքները, զսպում են կամայականությունն ինչպես պետության, այնպես էլ ՁԼՄ-ների կողմից:

Կարևոր է նաև անհատի տեղեկատվական իրավունքների ամրագրումը և դրա ապահովումը: Տեղեկույթ ունենալու իրավունքը բաղկացած է մի քանի իրավական հնարավորություններից: Օրինակ՝ որպես այդ իրավունքի երաշխիք՝ Սահմանադրությունը սահմանում է նորմատիվ իրավական ակտերի հրապարակայնության սկզբունքը. *«Օրենքները և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերն ուժի մեջ են մտնում օրենքով սահմանված կարգով հրապարակվելուց հետո»:*

Տեղեկության իրավունքների երաշխիքների շարքում մեծ է հաղորդակցության տեխնիկական միջոցների և համապատասխան կառույցների դերը: Եթե այդ ոլորտում չկան ժողովրդավարական կառույցներ, ապա չկան և երաշխիքներ տեղեկույթ ստանալու և տարածելու իրավունքի իրականացման համար: Ուստի և չկա ժողովրդավարություն:

2. ՁԼՄ-ՆԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ՁԼՄ-ներ են համարվում թերթերը, հանդեսները, փաստավավերագրերը, տեղեկագրերը և պարբերականները, որոնք միանվագ հրատարակվում են 100 օրինակից ավելի տպաքանակով, ինչպես նաև հեռուստառադիոծրագրերը, կինովավերագրերը, որոնք պարբերաբար ստեղծում և հրապարակայնորեն տարածում են լուրեր և տեղեկություններ:

ՁԼՄ-ները տեղյակ են պահում հասարակությանն իրեն հուզող հարցերի վերաբերյալ և փորձում են պաշտպանել ժողովրդի շահերը, հսկել իշխանության գործելակերպը, ժողովրդի և իշխանության ուշադրությունը հրավիրել այն երևույթների վրա, որոնք չեն բխում ժողովրդի շահերից:

Ձարգացած ժողովրդավարական երկրներում ՁԼՄ-ների դերը հզոր է և կարող է էական ազդեցություն ունենալ այս կամ այն հարցում: Այստեղ ՁԼՄ-ները պայմանականորեն համարվում են **չորրորդ իշխանություն**՝ իշխանության երեք ճյուղերի հետ միասին: ՁԼՄ-ները մեծապես նպաստում են ժողովրդի քաղաքական գիտակցության և հասարակական կարծիքի ձևավորմանը, քաղաքացիական հասարակության կայացմանը: ՁԼՄ-ները էական դեր են խաղում պետությանը հակակշռելու, այն սահմանադրական, ժողովրդավարական հունի մեջ դնելու գործում: Հենց դրանով է պայմանավորված ՁԼՄ-ներին չորրորդ իշխանության դեր վերագրելը:

Մրորումներ: Ինչ անկախ հեռուստակայաններ գիտեք: Ո՞րն է ձեր տպավորությունը. նրանք իրականում անկախ են: Կարելի է ասել, որ Հայաստանում ԶԼՄ-ները չորրորդ իշխանություն են, թե՛ դեռ վաղ է խոսել այդ մասին:

Խոսքի ազատության նշանակությունը և սահմանները: Խոսքի ազատությունը ժողովրդավարության մեծագույն նվաճումն է: Այն մարդկանց հնարավորություն է ընձեռում արտահայտելու իրենց կարծիքը, տեսակետները, քննադատելու իշխանությունների՝ ժողովրդի շահերից չբխող գործունեությունը: Որպեսզի ԶԼՄ-ները ճիշտ ծառայեն իրենց նպատակին, դրանք պետք է լինեն անկախ, ազատ և չենթարկվեն գրաքննության: Սակայն խոսքի ազատության իրավունքն անսահման լինել չի կարող: Չի կարելի տպագրել կամ հաղորդել զրպարտություններ, խախտել և ոտնահարել մարդու իրավունքները: Օրենքի համաձայն՝ մարդն իրավունք ունի ԶԼՄ-ներով հայտնել իր կարծիքը, տեսակետները տարբեր խնդիրների վերաբերյալ, ստանալ հավաստի և հրատապ լրատվություն:

Չարաշահել խոսքի ազատության իրավունքը չի կարելի: ԶԼՄ-ներով չի թույլատրվում հրապարակել պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկություններ, որոնց ցանկը սահմանում է կառավարությունը: Հրապարակման ենթակա չէ պատերազմ, բռնություն, ազգային ու կրոնական թշնամանք հրահրող, անբարոյականություն, թմրամոլություն և քրեորեն պատժելի այլ արարքներ քարոզող, կեղծ ու չստուգված լրատվությունը: Քաղաքացու կամ կազմակերպության պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավն օրենքով պաշտպանվում են: Եթե այդ արժեքներն արատավորող տեղեկություններ տարածվել են ԶԼՄ-ներով, ապա տուժածները դատարանի միջոցով կարող են հասնել դրանց հերքման զանգվածային լրատվության նույն միջոցներով: Նա, ում մասին ԶԼՄ-ներով հրապարակվել են նրա իրավունքները կամ օրենքով պաշտպանվող շահերը ոտնահարող տեղեկություններ, իրավունք ունի իր պատասխանը հրապարակել զանգվածային լրատվության նույն միջոցներում:

Լրագրող և լրագրողական անաչառություն: Լրագրողն այն անձն է, որի հետ ԶԼՄ-ն կնքել է աշխատանքային պայմանագիր կամ լիազորել է հավաքել, պատրաստել կամ խմբագրել նյութեր զանգվածային լրատվության միջոցների համար: Լրագրողի առաքելությունն է ճշտված փաստերի հիման վրա մատչելի տեղեկատվության պատրաստումը և հրապարակումը: Նրա նյութը պետք է հնարավորություն տա հասարակությանը ճիշտ կողմնորոշվելու իրականության մեջ:

ԶԼՄ-ների ներկայացուցիչների պարտավորությունն է ուշադիր հետևել իրադարձությունների զարգացմանը, հաղորդել տեղեկություն այդ մասին՝ ձգտելով լինել անկողմնակալ և հավաստի: Սակայն անկողմնակալ լինել չի նշանակում լինել դյուրահավատ, մատուցված ցանկացած տեղեկություն ընդունել որպես անհերքելի ճշմարտություն և դա հրապարակել:

Լրագրողը պետք է պարզի ճշմար-

տուությունը: Դա հնարավոր է շատ դժվար, երբեմն վտանգավոր ու պատասխանատու աշխատանքի շնորհիվ: Զարգացած երկրներում բարձր է գնահատվում լրագրողի աշխատանքը, և միջազգային փաստաթղթերով ամրագրված է լրագրողների պաշտպանության դրույթը:

Գործնական աշխատանք: Որևէ իրադարձության վերաբերյալ ընթերցե՛ք տարբեր թերթեր և համեմատե՛ք նրանց մոտեցումներն անաչառության, նյութի ներկայացման և այլ չափանիշների տեսանկյունից: Թերթերի ինտերնետային կայքերի հասցեներն են՝ «Հայաստանի Հանրապետություն»՝ www.hhpress.am, «Հայոց աշխարհ»՝ www.armworld.am, «Ազգ»՝ www.azg.am, «Չորրորդ իշխանություն»՝ www.thi.am և այլն:

3. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԾԻՔ

Հասարակական կարծիքը զանգվածային գիտակցության դրսևորման եղանակ է, որում արտահայտվում է ժողովրդի մեծամասնության վերաբերմունքն իրականության այն փաստերի, դեպքերի, երևույթների վերաբերյալ, որոնք շոշափում են նրանց պահանջմունքները և շահերը:

Հասարակական կարծիքը հասարակական զարգացման շարժիչ ուժերից է, սոցիալական վերահսկողության, լայն զանգվածների վարքագծի կարգավորման արդյունավետ միջոցը:

Մտորումներ: Հասարակական կարծիքը «կոլեկտիվ բանականության» յուրահատուկ խտացված արտահայտությունն է: Մեկնաբանե՛ք այս միտքը: Արդյո՞ք Ձեր բնակավայրի ինքնակառավարման մարմինը հաշվի է առնում բնակիչների կարծիքը:

Հասարակական կարծիքը քարացած երևույթ չէ: Այն ձևավորվում է բազմաթիվ գործոնների ազդեցությամբ: Այդ գործընթացում մեծ դեր ունեն ուսուցումը, քարոզչությունը: Օրինակ՝ քաղաքական կազմակերպությունները և ԶԼՄ-ները մարդկանց գիտակցության վրա ահռելի ներգործություն են ունենում՝ ձևավորելով հասարակական կարծիք այս կամ այն իրադարձության, իշխանությունների գործելակերպի վերաբերյալ: Սակայն հասարակական կարծիքի ձևավորման գործում դեր ունեն նաև տարերային գործոնները: Այսպես՝ կենսական հանգամանքները, սոցիալական փորձը և ավանդույթներն անմիջական ազդեցություն ունեն բնակչության կարծիքի ձևավորման հարցում:

Քաղաքացիական հասարակության խնդիրն է ձևավորել առողջ հասարակական կարծիք կյանքի երևույթների վերաբերյալ և դրանով իսկ ներազդել քաղաքական կառույցների վրա: Օրինակ՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցն այդ երևույթի դեմ անհանդուրժողական կարծիքի ձևավորումն է:

Հասարակական կարծիքն ունի կարգավորիչ և վերահսկող նշանակություն: Հասարակական կարծիքը հասարակական զարգացման շարժիչ ուժերից մեկն է: Այն ներառում է նաև հուզական-կամային ձգտումներ: Քաղաքական ուժերն

իրենց ծրագրերը կազմելիս անպայման հաշվի են առնում հասարակական կարծիքը և ժողովրդի ձգտումները վերաժում են իրականության:

Հասարակական կարծիքը նաև հասարակական վերահսկողության արդյունավետ միջոց է: Կառավարումը, որ հաշվի չի առնում հասարակական կարծիքը, դատապարտված է հեղինակազրկման: Չինովնիկը անպայման պետք է վախենա հասարակական կարծիքի հեղինակությունից, հակառակ դեպքում պետական կառավարումը կվերածվի կամայական, անհաշվետու կառավարման: Հասարակական կարծիքի հետ հաշվի նստելն անհրաժեշտ է: Ուստի, հասարակական կարծիքի ձևավորումից բացի, անհրաժեշտ է իրականացնել դրա նպատակամղված հետազոտում և հաշվառում:

Հասարակական կարծիքը լայն զանգվածների վարքագծի կարգավորման արդյունավետ միջոց է: Դրա ձևավորման միջոցով կառավարման կառույցները կարող են հասնել իրենց հարմար զանգվածային իրավական գործողությունների, վարքագծի: ԶԼՄ-ներն իրենց հերթին կարող են հասարակական կարծիքի ձևավորման միջոցով հանրությանը դրդել զանգվածային գործողություններին և արարքներին, օրինակ՝ հանրահավաքների ու ցույցերին:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

տեղեկույթ / բաց հասարակություն / տեղեկույթի փաթեթավորում / գրաքննություն / տեղեկատվական մենաշնորհ / «երկայթյա վարագույր» / ԶԼՄ / լրագրող / լրագրողական անաչառություն / հասարակական կարծիք:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ի՞նչ դեր է խաղում տեղեկույթը հասարակության և պետության համար:
2. Ի՞նչ կապ կա պետության և տեղեկույթի միջև:
3. Որո՞նք են տեղեկատվական մենաշնորհի բացասական հետևանքները:
4. Ի՞նչ է տեղեկույթ ունենալու իրավունքը, և որո՞նք են դրա երաշխիքները:
5. Ինչո՞ւ են ԶԼՄ-ներին անվանում չորրորդ իշխանություն:
6. Որո՞նք են խոսքի ազատության սահմանները:
7. Ինչպե՞ս և ի՞նչ գործոնների ազդեցությամբ է ձևավորվում հասարակական կարծիքը:
8. Ի՞նչ նշանակություն ունի հասարակական կարծիքը:

Հրավեր կամ այցելություն: Դասարան հրավիրեք որևէ լրագրողի, որպեսզի նա ներկայացնի լրագրողական աշխատանքի նրբությունները և բարդությունները: Հնարավորության դեպքում կազմակերպե՛ք այցելություն որևէ ԶԼՄ-ի աշխատանքային գրասենյակ նրա գործունեությանը ծանոթանալու համար:

ԴԱՍ 17. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 5. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԴԱՍ 18. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Հարստությունը բարիք է, երբ ծառայում է մեզ, չարիք, երբ մենք ենք ծառայում դրան:

Ֆ. Բեկոն (1561-1626)

1. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տնտեսությունը մարդկանց կենսագործունեության համար անհրաժեշտ նյութական բարիքների արտադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման հարաբերությունների ամբողջություն է:

Փաստեր: Ըստ հնագետների՝ մարդը սկզբնապես սպառում էր միայն բնության տրված բարիքները՝ հավաքչության և որսորդության միջոցով: Մոտավորապես Ք.ա. VII-VIII դդ. մարդկությունն անցում կատարեց արտադրող տնտեսության: Ի հայտ եկան հողագործությունը, անասնապահությունը, արհեստագործությունը: Հիմա արդեն մարդիկ իրենք էին պատրաստում սպառման առարկաները: Մարդն օգտագործելով բնության բարիքները՝ աշխատանքի միջոցով ստեղծում էր նոր արդյունք:

Մարդկության պատմությանը հայտնի են տնտեսության երեք տեսակներ.

1. Ավանդական տնտեսությունը եղել է մինչև մարդկության պատմության նոր շրջանը: Ներկայումս այն գոյություն ունի թույլ զարգացած որոշ երկրներում: Նման տնտեսությունը հիմնականում ագրարային էր և հենվում էր ձեռքի աշխատանքի վրա: Տարածված էին մանրապրանքային արտադրությունը, պահպանողական ավանդույթները: Մարդկանց դերը տնտեսության մեջ որոշվում էր ժառանգաբար և դասային պատկանելությամբ: Ապրանքային փոխանակությունը թույլ զարգացած էր:

2. Պլանային տնտեսություն էր մեր տնտեսական համակարգը խորհրդային սոցիալիստական տարիներին: Այդ համակարգում արտադրության հիմնական միջոցները՝ հողը, բնական ռեսուրսները, գործարանները, պետության սեփականությունն էին: Պետությունն էր որոշում, թե ինչ ապրանքներ և ինչքան էին արտադրվելու, ինչ գնով էին վաճառվելու: Տնտեսության այդպիսի համակարգն անվանում են նաև վարչաիրամայական: Ընդ որում՝ քաղաքացիները չունեին մասնավոր սեփականության իրավունք, օրինակ՝ հաստոցների սեփականության իրավունք: Սակայն ինչպես խորհրդային հասարակության պատմությունը, այնպես էլ համաշխարհային փորձը վկայում են, որ երկրի տնտեսական բարգավաճման համար ամենից լավ պայմաններ ստեղծում են շուկայական համակարգը և ազատ տնտեսական մրցակցությունը:

3. Շուկայական տնտեսությունը ձևավորվել է Եվրոպայում XVIII դարում: Ուշ միջնադարում նահապետական խոշոր ընտանիքները քայքայվեցին, առաջ եկավ արտադրողների միջև ապրանքափոխանակությունը, համայնքային սեփականության փոխարեն զարգացավ մասնավոր սեփականությունը: Ամեն մի արտադրող դարձավ ինքնավար: Արտադրողներն սկսեցին ինքնուրույն որոշել՝ ինչպես օգտագործել իրենց գույքը, ինչ արտադրել և ինչքան, ազատորեն շուկայում տնօրինել այդ արտադրանքը:

Անկախացումից հետո Հայաստանը պլանային տնտեսությունից անցում կատարեց շուկայական տնտեսության, որի հիմքերից մեկն էլ սեփականության ձևերի բազմազանությունն է: Օրինակ՝ 1991 թ. սեփականաշնորհվեց գյուղատնտեսական հողատարածության մեծ մասը: Հանրային-պետական տնտեսությունները (կոլտնտեսություններ և սովխոզներ) վերափոխվեցին անհատական գյուղացիական տնտեսությունների: Սեփականաշնորհվեցին նաև մեծ և փոքր ձեռնարկություններն առևտրի, սպասարկման, արտադրության և այլ ոլորտներում: Տնտեսության ոլորտում սկսեցին գործել շուկայական օրենքները:

Շուկայական տնտեսական հարաբերություններն ունեն փուլային բնույթ:

Շուկան սկսվում է արտադրությունից և ավարտվում է սպառմամբ, երբ աշխատանքի արդյունքը բավարարում է մարդկանց պահանջմունքները՝ ապրանքների ու ծառայությունների առքուվաճառքի միջոցով: Ամեն մի ապրանքային արտադրության անհրաժեշտ տարրը շուկան է, որտեղ վաճառքի են հանվում ապրանքները և ծառայությունները: Արտադրությունից մինչև սպառում շուկայական հարաբերություններն անցնում են մի քանի փուլերով:

	<p>Արտադրության փուլ</p> <p>Ստեղծվում են նյութական արդյունքները և ծառայությունները:</p>
	<p>Բաշխման փուլ</p> <p>Տեղի է ունենում արտադրված բարիքների բաժանում արտադրության մասնակիցների միջև:</p>
	<p>Փոխանակության փուլ</p> <p>Ապրանքի կամ ծառայության փոխանակում արտադրության մասնակիցների միջև:</p>
	<p>Սպառման փուլ</p> <p>Ձեռք բերված ապրանքը կամ ծառայությունը սպառվում է գնորդի կողմից:</p>

Շուկայական տնտեսությունը կառուցվում և գործում է երեք հիմքերի վրա: Դրանք երաշխավորված են ՀՀ Սահմանադրությամբ: Շուկայական տնտեսական համակարգի այդ հիմունքները կարևոր նախադրյալ են ազատ քաղաքացիական հասարակության կայուն գոյության համար, ինչպես նաև մարդու ազատության տնտեսական հիմքն են:

Շուկայական տնտեսական համակարգի հիմունքները		
Սեփականության ձևերի բազմազանություն	Տնտեսական գործունեության ազատություն	Ազատ տնտեսական մրցակցություն

2. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԵՐԻ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տնտեսական հարաբերությունների հիմքը սեփականության ձևերն են: Այդ պատճառով շուկայական տնտեսության պայմաններում իրավահավասար կերպով ճանաչվում և պաշտպանվում են սեփականության բոլոր հնարավոր ձևերը: Այդ սկզբունքն ամրագրված է նաև ՀՀ Սահմանադրության մեջ. «ՀՀ-ում ճանաչվում և հավասարապես պաշտպանվում են սեփականության բոլոր ձևերը»: Այն տնտեսությունը, որում կա սեփականության ձևերի բազմազանություն, կոչվում է բազմակացությամբ:

Քննարկում: Արդյոք Ձեր ընտանիքը որևէ կերպ կարողացել է սեփականաշնորհման գործընթացի շնորհիվ դառնալ սեփականատեր: Պարմենք այդ մասին:

Սեփականության իրավունքը սուբյեկտի՝ օրենքով ճանաչված և պահպանվող իրավունքն է՝ իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկանող գույքը: Գույքը կարող է գտնվել քաղաքացիների, իրավաբանական անձանց, պետության և համայնքների սեփականության ներքո: Քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց սեփականության ներքո (մասնավոր սեփականություն) կարող է գտնվել ցանկացած գույք (առանց քանակի և արժեքի սահմանափակման)՝ բացառությամբ գույքի առանձին տեսակների, որ սահմանված են օրենքով:

Հայաստանի Հանրապետությանը սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը պետական սեփականությունն է: Օրինակ՝ պետական բյուջեի միջոցները ՀՀ սեփականությունն են: Ընդերքը և ջրային ռեսուրսները պետության բացառիկ սեփականությունն են:

Քաղաքային, գյուղական համայնքներին սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը համայնքների սեփականությունն է:

Այսպիսով, ՀՀ-ում կա սեփականության երկու ձև՝ **հանրային** (պետական և համայնքային) և **մասնավոր** (ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց): Մասնավոր սեփականությունն իր հերթին լինում է **անհատական** և **կոլեկտիվ**: Կա նաև **սեփականության խառը ձև**, օրինակ՝ մասնավոր-պետական:

3. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանում երաշխավորվում է տնտեսական գործունեության ազատությունը: Դա նշանակում է, որ անձն ունի ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունք: Մասնավոր սեփականության իրավունքն ամբողջական է դառնում միայն այն դեպքում, եթե անձն ունի տնտեսական գործունեության ազատություն, այսինքն՝ կարող է իր սեփականությունն օգտագործել արտադրական և այլ տնտեսական նշանակությամբ՝ շահույթ ստանալու նպատակով:

Անձը ձեռնարկատիրական գործունեություն կարող է իրականացնել երկու եղանակով՝ անհատապես և կոլեկտիվ: **Անհատական ձեռնարկատիրական գործունեությունը** քաղաքացին իրականացնում է առանց իրավաբանական անձ կազմավորելու, որպես անհատ ձեռնարկատեր գրանցվելու պահից: Այս եղանակը սովորաբար ընտրում են անձինք, ովքեր հակված են միանձնյա որոշումներ ընդունելու: Անհատական ձեռնարկատիրության դրական կողմերն են արագաշարժությունը, պետության կողմից նվազագույն կարգավորվածությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս ձեռնարկատիրոջն ինքնուրույն բաշխելու շահույթը և մուծելու միայն անհատական եկամտահարկ: **Կոլեկտիվ ձեռնարկատիրական գործունեության** օրենքով սահմանված կազմակերպական իրավական ձևերից են, օրինակ՝ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունը (ՍՊԸ), լրացուցիչ պատասխանատվությամբ ընկերությունը (ԼՊԸ), բաժնետիրական ընկերությունը, կոոպերատիվը և այլն:

Արդյունք: Երբևիցե ցանկացել եք զբաղվել կամ արդեն զբաղվել եք ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: Դրա դիմաց եղանակն է (անհատական, թե՛ կոլեկտիվ) Ձեզ համար նախընտրելի: Փորձեք պատրաստել զեկուցում «Աշխարհի հաջողակ ձեռնարկատերերը» թեմայով:

4. ԱԶԱՏ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շուկայական տնտեսության մյուս հիմունքը մրցակցությունն է տնտեսվարող սուբյեկտների (արտադրողների, ծառայություններ մատուցողների) միջև և ազատ գնային համակարգը: Դուք լավ գիտեք, որ ապրանքներ ձեռք բերելու մեր ցանկությունները և հնարավորությունները միշտ չէ, որ համընկնում են: Գներն են շատ անգամ որոշում, թե մենք ինչ պետք է ուտենք, ինչ հագնենք, ուսումը պետք է շարունակենք, թե աշխատանքի անցնենք: Ինչպես որ մեր՝ սպառողներիս համար են գները որոշիչ, այդպես է նաև ապրանքներ արտադրողների և ծառայություններ առաջարկողների համար: Ուրեմն շուկայական տնտեսությունը գներով ղեկավարվող համակարգ է:

Շուկայական տնտեսության գնային համակարգը լուծում է հետևյալ հարցերը՝ ի՞նչ պիտի արտադրվի, ինչպե՞ս պիտի արտադրվի և ո՞վ պետք է այդ արտադրանքը սպառի: Այսինքն՝ գործում է **առաջարկի և պահանջարկի շուկայական օրինաչափությունը**: Այդ օրինաչափությունը գործում է մեզանից անկախ: Լինելով շուկայական տնտեսության համակարգի դարավոր կենսափորձի արտահայտությունը՝ այն հանդիսանում է շուկայի ինքնակարգավորման գործընթացը: Պատահում է, երբ ավելի շատ է արտադրվում այն ապրանքատեսակից, որի

պահանջարկն առաջարկված գնով ավելի քիչ է: Այդ դեպքում արտադրողներն ու վաճառողներն ապրանքի գինն իջեցնում են, որպեսզի այն ավելի հեշտ վաճառվի: Իսկ երբեմն լինում է ճիշտ հակառակը, երբ մարդիկ ցանկանում են գնել որևէ ապրանք, որը, սակայն, սակավ է: Այս դեպքում ապրանքի գինը բարձրանում է, ինչն էլ շահագրգռում է արտադրողներին կամ վաճառողներին շուկա բերել հիմնականում այդ ապրանքատեսակը: Ապրանքատեսակի գինը շուկայում ընկնում է, եթե դրա առաջարկն ավելին է, քան պահանջարկը: Այսպիսով՝ շուկան ինքն է որոշում և կարգավորում ապրանքի գինը:

Գնային համակարգը չի կարող գործել, եթե ապահովված չէ մրցակցությունը: Եթե չկան մրցակիցներ, ուրեմն վաճառողը մեկն է, որն էլ ազատ կարող է որոշել իր ապրանքի գինը: Սա է պատճառը, որ ժողովրդավարական երկրներում կառավարությունն ազատ մրցակցություն է ապահովում: Այսինքն՝ ընդունում է օրենքներ կամ ստեղծում պայմաններ, որոնք թույլ չեն տալիս, որպեսզի որևէ ապրանքի արտադրությունը կամ ծառայության մատուցումը դառնա անհատ ձեռներեցի կամ որևէ կազմակերպության մենաշնորհ:

Հայաստանում ևս երաշխավորվում է ազատ տնտեսական մրցակցությունը: Դա ձեռնարկատիրական գործունեության երաշխիքներից է: Եթե, օրինակ, չկան մրցակիցներ և վաճառողը մեկն է, ապա նա է որոշում իր ապրանքի գինը: Նման իրավիճակը կարող է հանգեցնել չարաշահումների: Սահմանադրությունն արգելում է շուկայում մենաշնորհը կամ գերիշխող դիրքի չարաշահումը, անբարեխիղճ մրցակցությունը և հակամրցակցային համաձայնությունները: Ուստի պետությունը պարտավոր է ապահովել ազատ և հավասար մրցակցություն, այսինքն՝ ընդունել օրենքներ, ստեղծել պայմաններ, որոնք թույլ չեն տա, որպեսզի որևէ ապրանքի արտադրությունը կամ ծառայության մատուցումը դառնա ինչ-որ մեկի մենաշնորհը:

Բայց դա չի նշանակում, որ մենաշնորհի չի կարող լինել, կամ էլ մրցակցությունը հնարավոր չէ սահմանափակել: Պետությունը կարող է իր վրա վերցնել որոշակի ապրանքների արտադրության, վաճառքի մենաշնորհները: Օրինակ՝ նավթի արդյունահանման: Նա կարող է սահմանել ապրանքների վաճառքի գներ, որոնք պարտադիր են մասնավոր ձեռնարկատերերի համար: Նկատի՝ ունեցեք. *մրցակցության սահմանափակումը, մենաշնորհի հնարավոր տեսակները և դրանց թույլատրելի չափերը կարող են սահմանվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է հանրության շահերի պաշտպանության համար:*

Ազատ մրցակցության պայմաններում շուկան է կարգավորում գնային համակարգը: Օրինակ՝ Ամանորի նախաշեմին, երբ խոզի միս շատ է օգտագործվում, դրա գինը բարձրանում է: Ձեռներեցները շտապում են մեծ քանա-

կույթամբ խոզի միս ներմուծել շուկա՝ շահույթ ստանալու համար: Երբ մի քանի ձեռներեցներ շուկան ողողում են մսով, ապա գինն ընկնում է, ուստի գնորդների թիվն էլ աճում է:

Արդեն պարզ է, որ ազատ շուկան չի ենթադրում, թե պետությունն առհասարակ չի խառնվում երկրի տնտեսական գործերին: Պետությունը պաշտպանում է սպառողների շահերը, ընդունում օրենքներ, որոնք կանխում են հնարավոր չարաշահումները ձեռներեցների կողմից, իր ձեռքում է պահում մի շարք ծառայություններ ու արտադրություններ, որոնք կառավարության հովանավորության կարիքն ունեն: Կառավարությունը նաև պաշտպանում է շրջակա միջավայրը ձեռներեցների գործունեությունից: **Այդ տեսանկյունից արդի տնտեսությունը լրիվ շուկայական տնտեսություն չէ, այլ, այսպես կոչված, պետականորեն կարգավորվող կամ խառը տնտեսություն է:**

Արդյունքներ: Շուկայի գլխավոր փարթեր են համարվում ազատ մրցակցությունը, առաջարկը և պահանջարկը, գինը, ռիսկը, վնասները: Կոնկրետ օրինակով փորձեք իմաստավորել դրանք շուկայի գործողության կառուցակարգում: Ինչո՞ւ է ձեռնարկափրությունը համարվում ռիսկային գործունեություն:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

արտադրող փնտեսություն / պլանային փնտեսություն / մասնավոր սեփականություն / հանրային սեփականություն / անհատ ձեռնարկատեր / կոլեկտիվ ձեռնարկափրություն / խառը փնտեսություն:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ի՞նչ է փնտեսությունը:
2. Որո՞նք են շուկայական փնտեսության սահմանադրական հիմունքները:
3. Ի՞նչ է նշանակում բազմակացությամբ փնտեսություն:
4. Սեփականության ի՞նչ ձևեր են սահմանված ՀՀ օրենսդրությամբ:
5. Ի՞նչ է նշանակում փնտեսական գործունեության ազատություն:
8. Ինչո՞ւ է կայանում առաջարկի և պահանջարկի շուկայական օրենքի էությունը:
9. Մրցակցությունն ինչպե՞ս է կարգավորում շուկայի գնային համակարգը:

Բանավիճե՞ք: Տնտեսության ղի՞ ձևն է նախընտրելի՝ վարչահրամայականը, թե՞ ազատ շուկայականը: Պլանային փնտեսությունն ուներ մեծ թերություններ, բայց տալիս էր նվազագույն սոցիալական երաշխիքներ: Շուկայական փնտեսության պայմաններում դրանք խստորեն կրճատվեցին: Շատ փարածքներ և բնակչության խմբեր հայտնվեցին վարձար վիճակում՝ «մեկնարկային» պայմանների անհավասարության, աշխատատեղերի բացակայության պատճառով: Կատարված շուկայական բարեփոխումները չստեղծեցին իրական նախադրյալներ մարդկային զարգացման համար: Որո՞նք են դրա պատճառները: Ինչպիսի՞ միջոցառումներ կառաջարկե՞ք սոցիալ-փնտեսական ոլորտում առկա հիմնախնդիրները լուծելու համար:

ԴԱՍ 19. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ժողովրդին սկզբում պետք է տալ հնարավորություն օգուտ ստանալու, այնուհետև դրա մի մասը վերցնել:

Սյուն Յգի (1885-1968)

1. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆԸ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Համաշխարհային փորձը ցույց է տվել, որ տնտեսության բոլոր ձևերից ամենաարդյունավետը շուկայական տնտեսությունն է: Այստեղ ապրանքների և ծառայությունների գները որոշվում են ազատ արտադրողների առաջարկի և սպառողների պահանջարկի հիման վրա:

Տնտեսական օրինաչափությունները պահանջում են, որ սեփականատերերը լինեն ազատ և ինքնուրույն, առանց պետական միջամտության որոշեն, թե ինչ են արտադրելու, ինչ քանակով և ինչ գներով են իրացնելու շուկայում: Սակայն շուկայական տնտեսությունը երբեմն կարող է վերածվել քաոսի: Այստեղ արդեն կարևորվում է պետության դերը, որը, պահպանելով շուկայական տնտեսության հիմունքները, ստանձնում է տնտեսության կարգավորման գործառնությունը, միջամտում է դրան:

Պետության կողմից տնտեսությանը միջամտելու բազմաթիվ պատճառներ կան: Դրանցից էական են, օրինակ՝ հոգեբանական պատճառները: Դեռևս հնուց վաճառողի և գնորդի միջև գոյություն ունի շահերի յուրահատուկ բախում: Շուկայում գնորդը և վաճառողն իրար դեմ հանդիման են կանգնած, և պետությունը չի կարող թույլ տալ, որ նրանք անցնեն «բռնցքամարտի»: Նա պարտավոր է նախապես սահմանել խաղի կանոնները շուկայում:

Մտորումներ: Գնորդի և վաճառողի հավերժական հակասությունն արտահայտել է Հ. Թոմանյանը շան՝ որպես գնորդի, և կապվի՝ որպես ծառայություն վաճառողի պարմության մեջ: Գրականությունից հիշեք վաճառականների ու գնորդների հակասությունների վերաբերյալ ասույթներ կամ որևէ առակ և դասարանում վերլուծե՛ք այն:

Հասարակության զարգացման օրինաչափություններից մեկն էլ այն է, որ տնտեսության զարգացման մակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց պետությունն ավելի ու ավելի է միջամտում տնտեսությանը, սակայն թվում է, թե հակառակը պետք է լիներ: Գոյություն ունեն տնտեսությանը պետության միջամտության էկոլոգիական, բնական ռեսուրսների խնայողության, քաղաքական, սոցիալական, տեխնոլոգիական պատճառներ:

Մտորումներ: Ի՞նչ գիտեք այդ պատճառների մասին: Փորձե՛ք ինքնուրույն հետազոտել և վեր հանել այդ պատճառները և օրինակներով ցույց տալ պետության միջամտության անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով՝ շուկայական տնտեսությունը կարող է լինել ազատ, երբ պետությունը չի միջամտում տնտեսությանը: Սակայն ազատ շուկայի պայմաններում տեղի է ունենում հասարակության գույքային ծայրահեղ շերտավորում, նրա բևեռացում, ինչը հղի է սոցիալական պայթյունով: Դասական ազատա-

կանության տեսանկյունից պետությունը չպետք է միջամտի քաղաքացիական հասարակության գործերին, քանի որ դա արգելք է ազատ ձեռնարկության ու մրցակցության համար, ոտնձգում է սեփականատեր-հարկատուի իրավունքները: Սակայն, ինչպես ցույց տվեց պատմությունը, ազատ շուկան չի ապահովում համընդհանուր բարեկեցությունը, չի հաղթահարում աղքատությունը: Ազատ մրցակցության հետևանքով ձևավորվում են մենաշնորհներ, հարստությունը կենտրոնանում է ունևոր փոքրամասնության մոտ, շատերը հայտնվում են չքավորության ճիրաններում:

XIX դ. վերջին դասական ազատականությունը քայլ առ քայլ հրաժարվեց պետության տնտեսական չեզոքության սկզբունքից, իսկ պետությունը հասարակական ճնշման ազդեցության տակ սկսեց միջամտել հասարակության տնտեսական և սոցիալական ոլորտներին: Այդպիսի տնտեսությունն անվանում են պետության կողմից կարգավորվող, **սոցիալապես կողմնորոշված շուկայական տնտեսություն** կամ **խառը տնտեսություն**:

Հայաստանի տնտեսական կարգի հիմքը սոցիալական, շուկայական տնտեսությունն է: Այդպիսի պետությունը, ի տարբերություն ազատ շուկայական տնտեսության, պետական քաղաքականության միջոցով ձգտում է ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությանը և սոցիալական արդարությանը:

Պետությունը, չմերժելով շուկայական ինքնակարգավորումը, միջամտում է տնտեսությանը, որպեսզի վերացնի ինքնակարգավորման թերությունները, կանխի տնտեսական ճգնաժամերը և ապահովի հասարակական խաղաղություն: Սոցիալապես կողմնորոշված շուկայական տնտեսությունում պետության միջամտության հետևանքով հասարակության բոլոր անդամների համար ապահովվում է կյանքի բարձր մակարդակ, կատարվում է ռեսուրսների արդար բաշխում, վերացվում են սոցիալական անհավասարության ծայրահեղությունները:

Մտորոմներ: Այսօր երկրագնդում, փոքրեսական մեծ նվաճումներին զուգընթաց, 2.5 մլրդ մարդ շարունակում է ապրել օրական 2 ԱՄՆ դոլարից պակաս հնարավորությամբ: Երկրագնդի ամենահարուստների 1 փոկոսը տարեկան ստանում է այնքան եկամուր, որքան ամենաաղքատների 57 փոկոսը: Որո՞նք են դրա պատճառները:

2. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄ ԴԵՐԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Պետությունը սահմանում է տնտեսական կյանքը կարգավորող իրավական նորմեր: Նա օրենքով ամրագրում ու երաշխավորում է շուկայական տնտեսության համակարգի հիմունքները, որոշում է «խաղի կանոնները» տնտեսավարող առանձին սուբյեկտների համար: Ընդ որում՝ այդ կանոնները կարող են սահմանափակել ձեռնարկատերերի ազատությունը: Այդ սահմանափակումը

կարող է բխել տնտեսական աղետների, սոցիալական բախումների (սեփականատերերի և վարձու աշխատողների միջև) կանխման, սպառողների շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունից: Այդ նպատակով պետությունը կարող է վերահսկել աշխատավարձերի չափերը, արտադրանքի որակը, պայքարել շուկայում հնարավոր մենաշնորհների դեմ և այլն:

Պետությունը դեռ հնուց եղել և մնում է դրամաշրջանառությունը կարգավորողը, ինչը պետության մենաշնորհներից է:

Պետությունն իրականացնում է մաքսային քաղաքականություն: Այդ քաղաքականությամբ պետությունը պաշտպանում է երկրի տնտեսական տարածությունն այլ երկրների ապրանք արտադրողներից, ինչպես նաև խթանում է սեփական ապրանք արտադրողների ելքը համաշխարհային շուկա:

Ժամանակակից պայմաններում պետությունը սկսել է նաև միջամտել տնտեսական գործունեությանը մի շարք այլ ուղղություններով: Պետությունը կանխում է էկոլոգիական աղետը, որ կարող է առաջանալ անվերահսկելի տնտեսական գործունեության դեպքում: Պետությունը պայքարում է տնտեսության «ստվերացման» և քրեականացման դեմ:

Ինքնուրույն աշխատանք: Օգտվելով մամուլից և համացանցից, պատրաստվեք փոքրիկ զեկուցում հեղուկ թեմաներից մեկի մասին. «Տնտեսության սրվերացում», «Տնտեսության քրեականացում», «Շուկայական մենաշնորհներ»:

Պետությունը մշակում և իրագործում է հատուկ տնտեսական ծրագրեր, որոնք նպատակամղված են երկրի տնտեսության զարգացմանը, որոշակի ճյուղերի առաջնային զարգացմանը: Բացի այս ամենը, արդի պետությունը խոշոր սեփականատեր է, որը զբաղվում է ձեռնարկատիրությամբ, այսինքն՝ ապրանք արտադրելով և վաճառելով, ծառայություններ մատուցելով:

Պետության տնտեսական քաղաքականության իրականացման միջոցներից մեկն էլ պետական բյուջեն է (*տես հաջորդ դասը*):

3. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տնտեսության մեջ դրա բոլոր փուլերում պետությունը նաև իրականացնում է վերահսկողություն: Վերահսկողության ձևերը բազմաթիվ են և իրականացվում են մի շարք ուղղություններով, օրինակ՝ ձեռնարկությունների տեղաբաշխման և շինարարության նկատմամբ վերահսկողությունը, հարկային վերահսկողությունը, արտադրողներին ֆինանսական աջակցություն ցույց տալը, էկոլոգիական վերահսկողությունը, սանիտարական վերահսկողությունը, մաքսային վերահսկողությունը, հակահրդեհային վերահսկողությունը, աշխատանքային և սոցիալական օրենսդրության պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունը, արտադրանքի որակի նկատմամբ վերահսկողությունը և սպառողների շահերի պաշտպանությունը, օրինակ՝ բանկերում ավանդատուների իրավունքների պաշտպանությունը:

Արդյուններ: Խնչ գիրքը վերահսկողության այդ ձևերի մասին: Փորձեք ինքնուրույն վեր հանել դրանցից յուրաքանչյուրի նշանակությունը, առօրյա կյանքի օրինակներով ցոյց տալով դրանց իրականացման եղանակները:

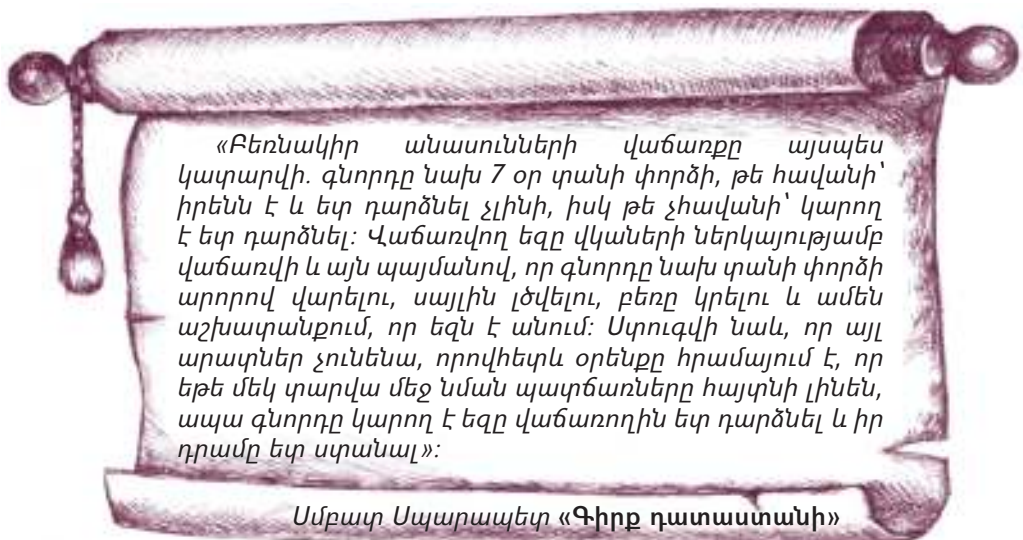
Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ տնտեսության նկատմամբ վերահսկողությունը պետք է իրականացվի «չափի մեջ»: Եթե այն անբավարար է, ապա կարող է առաջանալ արտադրողների ամենաթողություն, քառս: Իսկ եթե վերահսկողությունը չափից դուրս կոշտ է և համընդգրկուն, ապա պետությունը կարող է խեղդել տնտեսությունը: Հետևաբար, տնտեսությունը և պետությունը հակառակորդներ կամ թշնամիներ չեն: **Պետության խնդիրն է պետական կարգավորմամբ և միջամտությամբ ապահովել երկրի տնտեսության բարգավաճումը, քանի որ դրանից է կախված Հայաստանի ամեն մի քաղաքացու բարեկեցությունը:**

4. ՍՊԱՌՈՂՆԵՐԻ ՇԱՀԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Շուկայական հարաբերությունների եզրափակիչ փուլը սպառումն է, երբ շուկայում վաճառվող ապրանքը կամ ծառայությունը ձեռք է բերվում գնորդի կողմից և օգտագործվում է իր սպառողական կարիքները բավարարելու համար: Շուկայի այս փուլում մի կողմից կանգնած են ապրանք արտադրողները, աշխատանք կատարողները (օրինակ՝ շինարարները), վաճառողները, իսկ մյուս կողմից՝ սպառողները:

Սպառողն այն անձն է, ով մտադրություն ունի բացառապես անձնական, ընտանեկան, տնային կամ այլ օգտագործման համար շուկայում ձեռք բերելու ապրանք, աշխատանք կամ ծառայություն:

Շուկայական շրջանառության այս փուլում առաջանում են բազում խնդիրներ: Օրինակ՝ չնայած ներդրվող ջանքերին, հաճախ սպառողներին առաջարկվում են ներկրվող կամ Հայաստանում արտադրված անորակ ապրանքներ, ժամկետանց սննդամթերք, առողջության համար վտանգավոր ապրանքներ: Այս իրավիճակում առաջանում է խնդիր՝ պաշտպանել սպառողների իրավունքները: Բոլոր ժամանակներում և բոլոր երկրներում օրենքները փորձել են պաշտպանել սպառողների իրավունքները:

Սպառողների իրավունքների պաշտպանության խնդիրն առաջին անգամ ամբողջական, իբրև շուկայում պետության քաղաքականության մաս բարձրացվեց ԱՄՆ-ում: 1962 թ. նախագահ Ջ. Քենեդին ԱՄՆ-ի Կոնգրեսում ելույթի ժամանակ անդրադարձավ քաղաքացու՝ իբրև սպառողի իրավունքներին: Այս ելույթի արդյունքում ընդունվեց մի փաստաթուղթ, որն ամրագրում էր սպառողի չորս հիմնական իրավունքները: Մինչև մեր օրերը դրանց գումարվեց միջազգային հանրության կողմից հավանության արժանացած ևս չորս իրավունք: Այդ իրավունքներն են՝

Սպառողի իրավունքները		
<ul style="list-style-type: none"> ◆ Անվտանգության իրավունք ◆ Ընտրության իրավունք ◆ Տեղեկատվություն ստանալու իրավունք ◆ Լաված լինելու իրավունք 		<ul style="list-style-type: none"> ◆ Վնասների փոխհատուցման իրավունք ◆ Սպառողական կրթության իրավունք ◆ Հիմնական կարիքները բավարարելու իրավունք ◆ Առողջ միջավայրի իրավունք:

Այս սկզբունքների օրենսդրական կենսագործման արդյունքում շուկայում գործարարը և ծառայություն մատուցողը ստիպված կլինեն առաջարկել սպառողներին միայն որակյալ ապրանք և ծառայություն: Այսպիսով՝ առողջ շուկայական հարաբերությունները կնպաստեն առողջ ազգաբնակչություն և առողջ սերունդ ունենալուն:

Այս խնդրի կենսագործման համար ՀՀ Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի 9-րդ կետը պետության քաղաքականության հիմնական նպատակ է համարում «սպառողների շահերի պաշտպանությունը, ապրանքների, ծառայությունների և աշխատանքների որակի նկատմամբ վերահսկողությունը»:

2001 թ. Հայաստանում ընդունվել է «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, որի հիմքում դրված է սպառողների ու իրավունքների պաշտպանության գաղափարը: Այդ օրենքը կարգավորում է սպառողների կողմից պատշաճ որակի և սպառողի կյանքի ու առողջության համար անվտանգ ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) ձեռքբերման, դրանց մասին տեղեկատվության ստացման հարցերը: Օրենքում սահմանվում են նաև սպառողների

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԵՆՔԸ**

**ՍՊԱՌՈՂՆԵՐԻ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՍԻՆ**

իրավունքների կենսագործման ընթացակարգը, սպառողների շահերի պետական և հասարակական պաշտպանության հարցերը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

սոցիալական բախում / վարձու աշխատող / տնտեսության «սպվերացում» / տնտեսության քրեականացում / «խաղի կանոններ» / մաքսային քաղաքականություն / սպառող / արտադրող / վաճառող:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ տնտեսությանը պետության միջամտությունը:
2. Որո՞նք են տնտեսությանը պետության միջամտության պատճառները:
3. Ո՞րն է շուկայական խառը տնտեսության դերը և նշանակությունը:
4. Պետության մշակած ի՞նչ տնտեսական ծրագրեր գիտե՞ք:
5. Որո՞նք են տնտեսության նկատմամբ պետական վերահսկողության տեսակները:
6. Ի՞նչ խնդիրներ են առաջանում շուկայում սպառման փուլում:
7. Թվարկե՞ք սպառողների իրավունքները:

Պարտադիր գործնական աշխատանք: Այցելե՛ք Ազգային ժողովի www.parliament.am կայքը և ծանոթացե՛ք «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքին (26.06.2001թ.): Այդ օրենքում դուք կգտնե՞ք ձեր իրավունքները պաշտպանող հետաքրքիր դրույթներ, որոնց մասին դուք չգիտեի՞ք: Օրենքը բավականին լայն կերպով պաշտպանում է սպառողների իրավունքները: Հետևաբար, մեր իրականության մեջ խնդիրն օրենքի կիրառության մեջ է: Օրենքը նախատեսում է սպառողների իրավունքների պաշտպանության երեք հիմնական ձևեր՝ պետական մարմինների կողմից, հասարակական կազմակերպությունների միջոցով, իրավունքների ինքնապաշտպանություն: Համացանցում որոնե՛ք «սպառողների իրավունքների պաշտպանություն» բառակապակցությունը և կրեսնե՛ք, որ սպառողների իրավունքների խնդիրը բավականին արդիական է: Այդ պարճառով միգուցե արժե այն դիտարկել որպես հանրային խնդիր և դարձնել հետազոտման առարկա 21-րդ դասում (տես 20-րդ դասի ամենավերջում զերեդված առաջադրանքը, ինչպես նաև 21-րդ դասի նյութերը):

ԴԱՍ 20. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՆ

*Շաղ փող կուտակելը քաջություն է, պահպանելը՝
իմաստություն, խելամիտ ծախսելը՝ արվեստ:*

Բ. Ավերբախ (1812-1882)

1. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դուք Ձեր ընտանիքում ամեն ամիս ծրագրավորում եք, թե ինչ եկամուտներ ունեք և ինչ կարող եք գնել: Եկամուտների և ծախսերի այդ համամասնությունը կոչվում է ընտանեկան բյուջե: Պետությունն էլ ունի իր բյուջեն:

Պետական բյուջեն պետությանը վերապահված գործառույթների իրականացման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների ձևավորման (եկամուտների) և ծախսման տարեկան ֆինանսական ծրագիրն է, որն օրենսդրական կարգով հաստատվում է խորհրդարանի կողմից:

Պետական բյուջեն կազմված է պետության եկամուտներից և ծախսերից: Պետական բյուջեն օգտագործվում է հոգալու պետության ծախսերը՝ փողոցների նորոգում, կրթական հարցեր, ծերերի թոշակներ, աղքատների նպաստներ և այլն: Երբ բյուջեի ծախսերը հավասար են եկամուտներին, այն հաշվեկշռված է: Իսկ երբ նախատեսված ծախսերը գերազանցում են եկամուտները, ուրեմն բյուջեն **ճեղքվածք** կամ **դեֆիցիտ** ունի:

Մտորումներ: Հայաստանի բյուջեն ևս ունի դեֆիցիտ՝ ճեղքվածք, երբ պետական ծախսերը գերազանցում են եկամուտներին: Սակայն այդ երևույթն այնքան էլ անսովոր չէ: Մի շարք պետություններ, դրանց թվում զարգացած այնպիսի երկիր, ինչպիսին է ԱՄՆ-ն, նույնպես ամեն տարի ունենում են բյուջեի դեֆիցիտ: Բյուջեի ճեղքվածքը փակելու ինչ ուղիներ կարող եք առաջարկել:

Հայաստանում, բացի պետական բյուջեից, կան նաև համայնքների բյուջեներ: Երկուսը միասին կազմում են ՀՀ **բյուջետային համակարգը**:

2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԵՎ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Պետական բյուջեն օրենսդրական կարգով հաստատում է Ազգային ժողովը՝ **կառավարության ներկայացմամբ**: Միաժամանակ խորհրդարանը վերահսկողություն է իրականացնում պետական բյուջեի կատարման, ինչպես նաև օտարերկրյա պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից ստացված փոխառությունների և վարկերի օգտագործման նկատմամբ:

Բյուջեի ճեղքվածքը հաճախ դառնում է քաղաքական թեժ բանավեճերի առարկա, սակայն նաև մնում է մշտական քննարկման հարց: Բյուջեի ճեղքվածքը փակելու համար կա մի քանի ուղի, օրինակ՝ բարձրացնել հարկերը կամ կրճատել պետական ծախսերը: Սակայն քաղաքական քիչ գործիչներ են համարձակվում խորհրդարանում բարձրացնել այս հարցը, քանի որ կոնկրետ հարկերը բարձրացնելուց տուժելու են քաղաքացիները, որոնք իրենց ընտրական ծայն են տվել այդ քաղաքական գործչին: Իսկ պետական ծախսերի անվերջ կրճատումը հնարավոր չէ:

Բյուջեի ոլորտում կառավարությունն ունի կարևոր լիազորություններ: Դրանց հանրագումարը հաստատում է, որ կառավարությունը մշակում և ապահովում է պետական բյուջեի կատարումը:

1) Կառավարությունը մշակում է պետական բյուջեի նախագիծը: Այն մշակվում է կառավարության գործունեության ծրագրին համապատասխան՝ իհարկե, ելնելով պետության եկամուտների տված հնարավորություններից:

2) Կառավարությունը պետական բյուջեի նախագիծը ներկայացնում է Ազգային ժողովի հաստատմանը: Ազգային ժողովում քննարկումների ընթացքում բյուջեի վերաբերյալ հանձնաժողովների ու պատգամավորների կողմից կարող են արվել տարբեր առաջարկություններ և ուղղումներ:

Մինչև տարվա սկիզբը պետական բյուջեն չհաստատվելու դեպքում ծախսերը կատարվում են նախորդ տարվա բյուջեի համամասնություններով:

3) Կառավարությունն ապահովում է պետական բյուջեի՝ որպես օրենքի կատարումը, այսինքն՝ սահմանում է դրա կատարման կարգը, վերահսկում է կատարման գործընթացը: Բյուջեի միջոցների օգտագործման նկատմամբ վերահսկում է նաև անկախ Հաշվեքննիչ պալատը:

Ինքնուրույն աշխատանք: Կարդացե՛ք Սահմանադրության 198 և 199 հոդվածները և պարզե՛ք, թե ինչ մարմին է Հաշվեքննիչ պալատը, ինչպես է այն կազմավորվում, ինչ գործառնություններ ունի:

4) Կառավարությունը պատասխանատու է բյուջեի պատշաճ կատարման համար: Նա խորհրդարանի քննարկմանը և հաստատմանն է ներկայացնում պետական բյուջեի կատարման տարեկան հաշվետվությունը: Ազգային ժողովը այդ հաշվետվությունը քննարկում և հաստատում է միայն Հաշվեքննիչ պալատի եզրակացության առկայությամբ:

Փաստեր: Եթե բյուջեն ունի պակասորդ, ապա առաջին հերթին ֆինանսավորվում են ընթացիկ ծախսերը: Եթե տարվա ընթացքում տեղի է ունենում պետական բյուջեի եկամուտների՝ նախապես սահմանված չափերի նվազում, ապա բյուջեում կատարվում է ծախսերի սեկվեսոր (իջեցում): Տարվա մնացած ամիսներին համամասնորեն իջեցվում են պետական ծախսերի գումարները ինչ-որ չափով, ասենք՝ 10 տոկոս:

3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՈՒՏԻ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Պետությունը բնակչության աչքում իր գոյությունն արդարացնում է իր գործունեությամբ՝ երկիրը պաշտպանելով, հանցագործությունների դեմ պայքարելով, դպրոցները ֆինանսավորելով և այլն: Այդ ամենը պետությունն անում է իր մարմինների ու աշխատողների միջոցով: Այդ խնդիրների հաջող լուծման

համար պետությանն անհրաժեշտ են նյութական միջոցներ՝ շենքեր, զենք, ավտոմեքենա և այլն: Իսկ այդ ամենը ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է դրամ:

Պետության եկամուտները գոյանում են հարկերից, տուրքերից, միջազգային կազմակերպություններից և այլ պետություններից ստացած վարկերից, պետական պարտատոմսերի վաճառքից և այլ աղբյուրներից:

Պետության բյուջեի եկամուտները դրամական միջոցներ են, որոնք օրինական կարգով անհատույց և անվերադարձ մուտքագրվում են բյուջե:

Ըստ իրավական ձևի՝ եկամուտները բաժանվում են **հարկայինի** և **ոչ հարկայինի**: Որպես կանոն, բյուջեի եկամուտների մեծ մասն ապահովվում են հարկերը: Ըստ աղբյուրների՝ բյուջեի եկամուտները լինում են **ներքին և արտաքին**:

Պետության եկամտի հիմնական աղբյուրը հարկերն են: Մինչև հիմա մարդկությունը չգիտի պետության կողմից եկամուտների հավաքման ավելի արդյունավետ եղանակ, քան հարկերը: **Հարկը հանրային կարիքների բավարարման նպատակով համապարտադիր և անհատույց վճար է, որը գանձվում է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից՝ օրենքով նախատեսված կարգով, չափերով, ժամկետներում:** Հարկերը լինում են մի քանի տեսակի:

Շահութահարկ վճարում են իրավաբանական անձ հանդիսացող կազմակերպությունները՝ հանրապետության տարածքում և նրա սահմաններից դուրս ստացված շահույթի մասով: Օտարերկրյա իրավաբանական անձինք նման հարկ վճարում են ՀՀ-ում ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացումից ստացած շահույթի մասով: Օրինակ՝ ինչ-որ արտադրող ձեռնարկություն այս տարի 50 միլիոն դրամի արտադրանք է վաճառել, որից իր շահույթը կազմել է 10 միլիոն: Այդ ձեռնարկությունը պետք է վճարի շահութահարկ 10 միլիոն դրամից՝ ըստ սահմանված տոկոսաչափի:

Եկամտահարկ գանձվում է ֆիզիկական անձանց եկամուտից: Եկամուտ են համարվում՝

- աշխատանքային և քաղաքացիական պայմանագրերի կատարումից ստացված գումարները,
- հեղինակային վարձատրությունները,
- ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված գումարները,
- նվիրատվության և օգնության կարգով ստացված գումարները,
- գույքը վարձակալության տալուց ստացված գումարները,
- փայամասնակցություններից, արժեթղթերից, ավանդներից ստացված և այլ գումարները:

Ակցիզային հարկ գանձվում է առանձին ապրանքների իրացումից: Ակցիզային հարկն ապրանքի գնի մեջ մտնող անուղղակի հարկն է: Օրինակ՝ ակցիզային հարկ վճարում են գինի, օղի, ծխախոտ, մորթի, ոսկերչական իրեր, ինչպես նաև պերճանքի այլ առարկաներ արտադրող, իրացնող, ներմուծող ձեռնարկություններն ու քաղաքացիները:

Ավելացված արժեքի հարկն անուղղակի հարկ է, որն օրենքի համաձայն գանձվում է պետական բյուջե ապրանքների ներմուծման, ՀՀ տարածքում դրանց արտադրության ու շրջանառության, ինչպես նաև ծառայությունների մատուցման բոլոր փուլերում: Այդ հարկը վճարում են ձեռնարկատիրական

գործունեությունն իրականացնող կազմակերպությունները և ֆիզիկական անձինք: Օրինակ՝ կաշին մշակելու և իրացնելու համար վճարվում է ավելացված արժեքի հարկ: Այնուհետև կաշին օգտագործվում է կոշիկ արտադրելու համար, և կոշիկի մեծածախ վաճառքի դեպքում այն կրկին հարկվում է: Կոշիկի մանրածախ վաճառքի դեպքում ևս գանձվում է ավելացված արժեքի հարկ:

Հողի հարկ գանձվում է հողի սեփականատիրոջից: Հողի հարկը, որը սահմանվում է ըստ հողակտորի միավոր մակերեսի և տեսակի, սեփականատիրոջ կողմից միանվագ վճարվում է մեկ տարվա համար:

Գույքահարկ գանձվում է գույքի (հիմնականում անշարժ) որոշակի տեսակների համար: Այսինքն՝ քաղաքացին հարկ է վճարում իր սեփական տան, բնակարանի, ամառանոցի և այլ շինությունների համար: Գույքահարկ գանձվում է նաև տրանսպորտային և ջրային փոխադրման միջոցների սեփականատերերից՝ ըստ փոխադրամիջոցի քաշող շարժիչի հզորության:

Տուգանքներ, տուրքեր և այլ պարտադիր վճարումներ: Պետական գանձարան են մուծվում նաև տարբեր **տուգանքները**: Օրինակ՝ երբ տուգանք է նշանակվում առանց պատշաճ փաստաթղթերի սնունդ վաճառելու, աղբը ոչ պատշաճ տեղում թափելու համար, դրանք մուծվում են պետական գանձարան:

Պետական տուրքը պետական մարմինների՝ օրենքով սահմանված ծառայությունների կամ գործողությունների համար պետական բյուջե մուծվող գանձում է: Օրինակ՝ արտոնագիր ստանալու, ամուսնություն կամ ծնունդ գրանցելու համար գանձվում են տուրքեր:

Այլ պարտադիր վճարումներից է, օրինակ, **սոցիալական վճարը**, որը վճարում են իրավաբանական անձինք, քաղաքացիները և օրենքով նախատեսված այլ միավորները պետական սոցիալական ապահովագրության ծրագրերի ֆինանսավորման նպատակով:

Կառավարությունը կարող է պարտք վերցնել նաև անհատներից: Դրա համար նա թողարկում է **գանձապետական պարտատոմսեր**: Քաղաքացիները դրանք գնում են որոշ ժամկետով և ստանում

տոկոսներ: Կառավարությունը պարտատոմսերի վաճառքից առաջացած գումարն օգտագործում է պետական բյուջեի պակասորդը ծածկելու համար: Պարտատոմսերը կարող են գնվել տարբեր ժամկետներով, օրինակ՝ մեկ տարով, իսկ տոկոսադրույքի չափը բարձրանում է ժամկետին համապատասխան:

Կառավարությունը կարող է նաև վարկեր վերցնել իր ծախսերը հոգալու համար: Անկախության հռչակումից հետո ՀՀ-ն հայտնվեց ծանր տնտեսական վիճակում: Երկիրը ճգնաժամից հանելու համար կառավարությանն անհրաժեշտ էին դրամական մեծ միջոցներ: Հայաստանը ծանր ճգնաժամից դուրս գալու համար դիմեց միջազգային կազմակերպությունների օգնությանը և վարկեր ստացավ մի քանիսից, որոնցից ամենախոշորներն են Համաշխարհային բանկը և Միջազգային արժույթային հիմնադրամը: Վարկեր կարող են վերցվել նաև այլ պետություններից:

Լրացուցիչ նյութ: Համաշխարհային բանկի առաքելությունն է օգնել զարգացող երկրներին, նվազեցնել աղքատության չափերը և նպաստել տվյալ երկրի զարգացմանը: Բանկը վարկեր է տրամադրում այն երկրներին, որոնք պարտավորվում են որոշակի ժամկետում վերադարձնել դրանք: Հայաստանին տրամադրվել են վարկեր աղերի գոյություն վերականգնման աշխատանքների, էներգետիկ սարքավորումների բարելավման, Սևանի փրկության, դպրոցական դասագրքերի տպագրության և այլ կարևոր ծրագրերի իրականացման համար:

Միջազգային արժույթային հիմնադրամն ստեղծվել է 1946 թ.: Հիմնադրամի միասնական խնդիրն է իրենց արժույթի առքն ու վաճառքը կայունացնելը: Անդամ երկրները որպես անդամավճար որոշակի գումար են ներդնում և համարվում են նաև նրա բաժնեպետերը: Երկրի բաժնեմասի չափը որոշվում է նրանով, թե ինչպես է հարաբերվում տվյալ երկրի տնտեսությունը համաշխարհային տնտեսության հետ: ԱՄՆ-ն ամենամեծ բաժնեպետն է:

Պետությունը կարող է եկամուտ ունենալ նաև տնտեսական գործունեությունից: Օրինակ՝ որոշ ոլորտներում պետությունն իրականացնում է ձեռնարկատիրական գործունեություն: Երբեմն պետությունը սահմանում է ինչ-որ ապրանքների արտադրության կամ վաճառքի պետական մենաշնորհ:

Հարկերի, տուրքերի մուծումը, պարտադիր այլ վճարումների կատարումը բոլորի պարտականությունն է: Այդ պարտականության կատարումը բոլոր ժամանակներում կարևոր նշանակություն է ունեցել պետության համար: Հետևաբար, նա հետևում է, որ ըստ օրենքի բոլորը մուծեն հարկերը, իսկ հարկային մարմիններն ամենայն լրջությամբ են վերաբերվում հարկերն արդարացի և օրինական գանձելու գործին: Սակայն բոլորը չէ, որ կամավոր կատարում են իրենց հարկային պարտականությունը: Դրա համար օրենքները սահմանում են հարկային կանոնների խախտման համար պատասխանատվության միջոցներ: Օրինակ՝ հարկերը վճարելուց խուսափելը, հարկման հիմք հանդիսացող փաստաթղթերում ակնհայտ խեղաթյուրված տվյալներ մտցնելու միջոցով, որը կատարվել է խոշոր չափերով, հանցանք է: Այս դեպքում խոշոր չափ է հանցագործության կատարման պահին սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հազարապատիկը գերազանցող գումարը:

Հանցագործություն է նաև քաղաքացու կողմից իր գույքի, եկամուտների մասին հայտարարագիր չներկայացնելը, երբ հայտարարագիր ներկայացնելը պարտադիր է, ինչպես նաև դրա մեջ եկամուտների ու ծախսերի վերաբերյալ ակնհայտ խեղաթյուրված տվյալներ մտցնելը, որը հանգեցրել է խոշոր չափերի հարկերի չվճարման: Այս դեպքում խոշոր չափ է հանցագործության կատարման պահին սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկը գերազանցող գումարը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

հարկ / շահութահարկ / եկամտահարկ / ակցիզային հարկ / ավելացված արժեքի հարկ / հողի հարկ / գույքահարկ / գանձապետական պարտավորում:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ի՞նչ է բյուջեն:
2. Ո՞ր բյուջեն է կոչվում հաշվեկշռված և ռոր՝ ճեղքվածքով:
3. Ի՞նչ է բյուջեդային համակարգը:
4. Ինչպե՞ս է մշակվում և հաստատվում բյուջեն:
5. Որո՞նք են պետական բյուջեի եկամուտի աղբյուրները:
6. Ի՞նչ ազդեցություն ունեն հարկերը մեր կյանքի վրա:
7. Ինչո՞ւ է կարևոր հարկերի մուծման պարտականությունը:

Պարտադիր գործնական աշխատանք: Այցելե՛ք Ազգային ժողովի www.parliament.am կայքը և ծանոթացե՛ք տվյալ տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքին, ինչպես նաև նախորդ տարվա բյուջեի կատարման հաշվետվության հաստատման վերաբերյալ օրենքին: Բյուջեի վերաբերյալ տարեկան օրենքի հաստատումը բոլոր երկրներում դառնում է քաղաքական թեժ բանավեճերի առարկա: Խորհրդարանի քաղաքական ուժերը փորձում են առաջարկել և անցկացնել իրենց բյուջեդային ծրագրերը: Կառավարությունը երբեմն համաձայնվում է դրա հետ, երբեմն՝ ոչ: Բյուջեն էականորեն շոշափում է նաև բնակչության շահերը: Որպեսզի Հայաստանում բյուջեդային քաղաքականությունը լինի հավասարակշռված, օրենքը սահմանում է բյուջեդային համակարգի կառուցման սկզբունքները: Այսպիսով՝ բյուջեն շատ կարևոր և մեծ քաղաքական, տնտեսական, իրավական նշանակություն ունեցող օրենք է, որով պայմանավորված է մեր կյանքի զարգացման ուղղությունը: Հետևաբար՝ բյուջեն նաև կարևոր հանրային հիմնախնդիր է: Այդ պատճառով միգուցե արժե՞ այն դիտարկել որպես հանրային խնդիր և դարձնել հետազոտման առարկա 21-րդ դասին (տես 21-րդ դասի նյութերը):

ԴԱՍ 21. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ.

ԸՆՏՐՎԱԾ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒՄ ԵՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԼԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒՄ

Սիրելի՛ աշակերտներ, այս դասի գլխավոր նպատակն է օգնել ձեզ դեռ դպրոցից մասնակցել հանրային կառավարմանը և քաղաքականությանը: 19-րդ և 20-րդ դասերին ձեզ առաջարկվեց երկու հանրային հիմնախնդիրներ՝

1. «Ապառողների իրավունքների պաշտպանություն»,

2. «Տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքի ուսումնասիրում»:

Այդ դասերին դուք իմացաք այդ հիմնահարցերի, դրանց խնդիրահարույց պահերի մասին: Այժմ դուք պետք է այդ երկու խնդիրներից մեկը դարձնեք դասարանի հետազոտական աշխատանքի առարկա: Կարող եք օգտագործել հանրային խնդիրների հետազոտման ընթացակարգը, որ սովորել եք առաջին կիսամյակում: Կարող եք սահմանել նաև ձեր կողմից հնարված ընթացակարգ:

Դրա համար դասարանում 20-րդ դասին կազմակերպեք քննարկում, որի արդյունքում կորոշեք, թե որ խնդիրն եք ընտրում որպես հետազոտման առարկա: Եթե դժվարանում եք ընտրության հարցում, ապա հետազոտվող խնդիրը որոշեք դասարանի խորհրդարանում՝ քվեարկությամբ: Համոզվեք, որ դուք ընտրել եք խնդիր, որի վերաբերյալ կարող եք հավաքել բավարար տեղեկույթ և արդյունքում պատրաստել լավ թղթապանակ:

Եթե չունեք սեփական ընթացակարգ, ապա հետազոտվող խնդիրն ընտրելուց հետո մինչև այս դասը նախորդ կիսամյակի «Ակտիվ քաղաքացի» դասերի նմանությամբ կարող եք ձեռնարկել հետևյալ քայլերը.

1. հիմնախնդրի վերաբերյալ տեղեկույթի հավաքում և վերլուծություն,
2. խնդրի լուծման ճանապարհների հետազոտում,
3. խնդրի լուծման ձեր սեփական հանրային քաղաքականության մշակում,
4. գործողությունների պլանի մշակում:

Հանձնարարության կատարման ընթացքում հավաքված նյութերը դուք պետք է օգտագործեք դասարանի թղթապանակը կազմելու համար: Թղթապանակի շնորհանդես կարող եք չկազմակերպել: Եթե ժամանակը ձեզ չի բավարարում, ապա դիմեք ուսուցչին, որպեսզի նա ձեզ հատկացնի պահուստային ժամերից մեկը:

«Տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքի ուսումնասիրում»: Սիրելի՛ աշակերտներ, եթե դուք ընտրել եք պետական բյուջեի մասին օրենքի հետազոտությունը, ապա դա այնքան էլ բարդ գործ չէ: Դուք արդեն սովորել եք, թե ինչ է տնտեսությունը, գիտեք, թե ինչ է բյուջեն: Այս դասին դուք կխորացնեք բյուջեի մասին ձեր գիտելիքները և ձեռք կբերեք դրա կազմելու և կառուցվածքի վերաբերյալ գործնական հմտություններ: Դրա համար անհրաժեշտ է ունենալ բյուջեի մասին օրենքը և որոշակի գիտելիքներ: Որպեսզի դուք դժվար

բյուջեների չհանդիպեք, այստեղ բերված են բյուջեի վերաբերյալ լրացուցիչ տեղեկություններ:

Բյուջետային համակարգը հիմնվում է հետևյալ ընդհանուր սկզբունքների վրա.

- բյուջետային համակարգի միասնականություն,
- բյուջետային մուտքերի և ելքերի տարանջատում,
- բյուջեների ինքնուրույնություն,
- բյուջեների մուտքերի և ելքերի արտացոլման լրիվություն,
- բյուջեների հաշվեկշռվածություն,
- բյուջետային ելքերի ծածկվածություն,
- բյուջեի միջոցների օգտագործման արդյունավետություն,
- բյուջեների հրապարակայնություն,
- բյուջեի միջոցների հասցեագրվածություն,
- բյուջեների իրատեսություն:

Փորձեք ինքնուրույն վերլուծության միջոցով կռահել այս սկզբունքների պահանջները: Հենց դրանցից մեկը, օրինակ՝ պետական բյուջեի հաշվեկշռվածությունը կամ ելքերի ծածկվածությունը կարող եք դարձնել բյուջեի մասին օրենքի հեղափոխական չափանիշ:

Կարող եք բյուջեի մասին օրենքն ուսումնասիրել դրանում նախատեսված բյուջեի կապիտալ ծախսերի կամ դոտացիաների, սուբսիդիաների, սուբվենցիաների օրինակներով. ինչքանով են հիմնավորված այդ հատկացումները, չկան արդյոք այլ ոլորտներ, որոնք ավելի առաջնային էին, քան այդ ոլորտը:

Լրացուցիչ նյութեր: Բյուջեի եկամուտները դուք արդեն սովորել եք: Պետական բոլոր եկամուտները կուտակվում են բյուջեում: Կուտակմանը զուգահեռ, ըստ բյուջետային պլանի, իրականացվում է պետական գործունեության բոլոր ոլորտների ֆինանսավորումը: Այսպիսով, եկամուտներից բացի, բյուջեի մյուս մասը ծախսերն են: Դրանք բաժանվում են երկու մասի՝ ընթացիկ և կապիտալ ծախսեր:

Բյուջեի ընթացիկ ծախսերն ապահովում են պետական մարմինների և բյուջետային կազմակերպությունների, հիմնարկների ընթացիկ գործունեու-

թյունը, օրինակ՝ աշխատավարձի վճարումը: Ընթացիկ ծախսերի մեջ մտնում են նաև այլ բյուջեներին և տնտեսության ճյուղերին հատկացվող գումարները: Վերջինս կարող է լինել դոտացիայի, բյուջետային վարկի (սուբսիդիա) և սուբվենցիայի ձևով:

Դոտացիան դրամական գումար է, որ պետական բյուջեից տրվում է ցածր մակարդակի բյուջետային համակարգերին անվերադարձ և անհատույց պայմաններով: Դոտացիայի օգտագործումը չունի նպատակային նշանակություն:

Սուբսիդիան դրամական կամ բնամթերային ձևով օգնություն է, որը տրամադրում է պետությունը պետական բյուջեի կամ հատուկ ֆոնդերի հաշ-

վին՝ իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց, տեղական մարմիններին: Սուբսիդիա կարող է հափկացվել նաև այլ պետություններին: Սուբսիդիան տրվում է նպատակային ծախսերի համար՝ բաժնային ներդրման պայմանով: Օրինակ՝ համայնքի ճանապարհի վերանորոգման համար անհրաժեշտ գումարի մի մասը տալիս է համայնքը, իսկ մյուս մասը՝ պետությունը: Եթե բյուջեային սուբսիդիան սահմանված ժամկետում չի օգտագործվել, ենթակա է վերադարձման հափկացնողին՝ պետությանը:

Սուբվենցիան սուբսիդիային մոտ հասկացություն է: Դա լաբիններեն բառ է և նշանակում է օգնության գալ: Սուբվենցիան որոշակի նպատակային ծախսեր կատարելու համար բյուջեի միջոցների անհատույց և անվերադարձ հափկացում է տեղական կառավարման համակարգին կամ իրավաբանական անձանց: Օրինակ՝ գյուղի ոռոգման համակարգի կառուցման նպատակով: Սուբսիդիաները լինում են ուղղակի՝ պետական դրամական հափկացումներ տնտեսության որոշակի ճյուղերի զարգացման համար, և անուղղակի, երբ պետության ներդրումը որոշակի ոլորտում գործող հարկատուներին հարկային արտոնություններ տրամադրելն է:

Բյուջեի կապիտալ ծախսերը ներառում են ներդրումային գործունեության ֆինանսական հափկացումները և այլ ծախսերը, որոնք նախատեսվում են մարզերի զարգացման, շինարարական և կապիտալ վերանորոգչական աշխատանքների կամ էկոլոգիական ծրագրերի համար: Օրինակ՝ արոմային էլեկտրակայան կառուցելու նպատակով:

ԳԼՈՒԽ 6. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԴԱՍ 22. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Մարդը բոլոր իրերի չափանիշն է:

Պրոթագորաս (Ք.ա. 481-411)

1. «ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդու իրավունքները հասկանալու համար անհրաժեշտ է իմանալ, թե ով է մարդը, քանզի մարդու իրավունքները մարդու անօտարելի հատկություններն են: Մարդը հասարակական կյանքով ապրող կենսաբանական և բանական էակ է, որի՝ որպես տեսակի, գոյության համար անհրաժեշտ են որոշակի բնական, հոգևոր և հասարակական պայմաններ:

Մարդը կենսաբանական էակ է: Մարդն ունի բնության օրինաչափություններով պայմանավորված հատկություններ և հավակնություններ: Օրինակ՝ նա պետք է սնվի, շնչի և այլն: Մարդու կենսաբանական հատկությունները վերածվում են բնական-ֆիզիոլոգիական հիմնարար պահանջմունքների, որոնց բավարարման համար մարդը պետք է ունենա

հնարավորություններ: Եթե միջավայրը չապահովի նրա այդ հնարավորությունները, ապա մարդը չի կարող գոյատևել: Օրինակ՝ մարդու մարմնավոր գոյատևման համար անհրաժեշտ է թթվածին: Ուրեմն շնչելը դառնում է նրա բնական պահանջմունքը: Այդպիսով՝ նա ունի մաքուր օդի բնական իրավունք: Այդ իրավունքը միջոց է նրա բնական պահանջմունքը բավարարելու համար:

Մարդը բանական, հոգևոր էակ է: Մարդն ունի գիտակցություն, զգացմունքներ, կամք: Այս բնական հատկությունների շնորհիվ մարդու գոյությունը հոգևոր-ստեղծագործական է: Օրինակ՝ բնությունից նրան տրված է մտածելու հատկություն, որն անօտարելի է նրանից, հետևաբար՝ մտածելը և ստեղծագործելը մարդու հիմնական բնական հավակնություններից են, որոնք պետք է բավարարվեն: Ուրեմն մարդն ունի ազատ մտածելու և ստեղծագործելու իրավունք:

Մարդը սոցիալական էակ է: Մարդն այլ մարդկանց հետ համատեղ, այսինքն՝ հասարակության մեջ ապրող էակ է: Առանց հասարակության չի կարող լինել մարդ, և, ընդհակառակը, առանց մարդու չկա հասարակություն: Սակայն հասարակությունը մարդուն դնում է զանազան կապերի ու կախվածությունների-

րի մեջ: Մինչդեռ առանց ազատության չի կարող լինել մարդ: Ուստի հասարակական միջավայրը պետք է ապահովի մարդուն բնությունից կամ ի վերուստ տրված ազատությունը և իրավունքները:

Մարդու իրավունքների հիմքում ընկած են մարդու բնական պահանջ-մունքները: Օրինակ՝ յուրաքանչյուր մարդու և նրա ընտանիքին անհրաժեշտ են բավարար սնունդ, բնակարան, աշխատանքի, ստեղծագործության արդար ու բարենպաստ պայմաններ: Այդ պահանջմունքները հիմնարար են և անհրաժեշտորեն պետք է բավարարվեն: Հակառակ դեպքում կարող են վտանգվել մարդու կյանքը և գոյությունը: Այսպիսով՝ **մարդը կարող է գոյություն ունենալ միայն որոշակի բնական սահմանափակ և հասարակական միջավայրում, որտեղ բավարարվում են նրա պահանջմունքները:** Նման միջավայրի ստեղծման ուղին մարդու համար հնարավորություններ ապահովելն է, որպեսզի նա, օգտագործելով դրանք, բավարարի իր սեփական պահանջմունքները: Հետևաբար՝ մարդու իրավունքները հնարավորություններ են, որոնք ուղղված են մարդու բնույթով պայմանավորված բնական ու հասարակական պահանջ-մունքների բավարարմանը: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ մարդու իրավունքներն անհրաժեշտ պայմաններ են, առանց որոնց մարդը՝ որպես էակ, չի կարող գոյություն ունենալ և ապրել:

Մարդու իրավունքները մարդու անօտարելի հատկություններն են: Մարդու իրավունքները պայմանավորված են բնական օրինաչափություններով: Ուստի դրանք անհատից անբաժանելի ու անօտարելի են: Ոչ ոք, այդ թվում՝ պետությունը, մարդուն չի «նվիրում» իրավունքներ: Պետությունը միայն ճանաչում, օրենքներով ամրագրում և երաշխավորում է մարդու բնական իրավունքները, որպեսզի ի վերջո ապահովի մարդու գոյությունը և ազատ զարգացումը: Օրինակ՝ մարդու բնական-ֆիզիոլոգիական պահանջմունքներից է հանգստանալը: Այդ պահանջմունքի բավարարման միջոցը մարդու հանգստանալու բնական իրավունքն է: Դրա ապահովման երաշխիքն օրենքն է:

Արդյունքներ: «Մինչև 16 տարեկան երեխաներին մշտական աշխատանքի ընդունելն արգելվում է: Նրանց ժամանակավոր աշխատանքի ընդունման հարցը և պայմանները սահմանվում են օրենքով» («Սահմանադրություն, հոդված 57, 4-րդ մաս»): Ինչ նշանակություն ունի այս իրավունքի սահմանադրական ամրագրումը: Այդ իրավունքից ղևհ համար և ինչ պարտականություններ են բխում:

Ազատությունը և արժանապատվությունը մարդու իրավունքների նպատակն են: Մարդու իրավունքների նպատակը մարդու արժանապատիվ կյանքի և ազատության, մարդկանց իրավահավասարության ապահովումն է: Մարդու իրավունքները որոշում են անհատի ազատության չափը հասարակության մեջ, որովհետև մարդու իրավունքներից մարդու համար բխում է նաև ընդհանուր պարտականություն՝ չխախտել այլոց իրավունքները:

Մարդու իրավունքները բնական օրինաչափություններով պայմանավորված հնարավորություններ են, որոնք ապահովելու համար ամրագրվում են Սահմանադրությամբ ու օրենքներով և կոչված են երաշխավորելու մարդու ազատությունը, իրավահավասարությունը, արժանապատվությունը:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Մարդու իրավունքների «իրավական ծառը»: Մարդու իրավունքների իրավական բնույթը կարելի է պատկերացնել որպես ծառ՝ արմատներով, բնով, ճյուղերով և պտուղներով:

Մարդու բնույթով պայմանավորված՝ բնական իրավունքները ծառի արմատներն են: Բնական իրավունքներն ամրագրվում են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Այդպիսով ձևավորվում է մարդու իրավունքների վերաբերյալ օրենսդրությունը՝ ծառի բունը: Օրենսդրությունը երբեմն անվանում են դրական իրավունք, այսինքն՝ երևացող, օրենքներում գոյություն ունեցող: Ծառի բունը ևս երևացող է, ի տարբերություն արմատների:

Օրենսդրության հիման վրա մեզանից ամեն մեկն ունի իրեն ընձեռված հնարավորություն (սուբյեկտիվ իրավունք), օրինակ՝ ստեղծագործելու, կրթության: Սուբյեկտիվ իրավունքները ծառի ճյուղերն են: Մեզ ընձեռված հնարավորության օգտագործման արդյունքում ձեռք բերված բարիքը, օրինակ՝ արդեն ստացած կրթությունը, ծառի պտուղն է:

Բարոյականությունը և մարդասիրական փիլիսոփայությունը մարդու իրավունքների ծառի համար արևն ու ջուրն են: Մարդասիրությունը՝ որպես աշխարհայացք, բոլոր հասարակական արժեքների սանդղակում մարդուն համարում է բարձրագույն արժեք: Արդի աշխարհում «մարդը որպես բարձրագույն արժեք» սկզբունքը դիտարկվում է աշխարհակարգի հիմնասյուն, արդի պետությունների և նրանց օրենսդրության կառուցման հիմնարար սկզբունք:

Հանրօգուտի աշխարհայնք: Որպես բարոյական պարզ և զուրք մարդասիրությանը՝ ձեր շրջապատից որևէ մեկին, ով գաղափար չունի մարդու իրավունքների մասին, բացառել մարդու իրավունքների «իրավական ծառի» իմաստը:

Մարդու իրավունքների իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը: Մարդու բնական իրավունքներն իրավական ամրագրման շնորհիվ վերածվում են իրավական պարտադիր պահանջների ու պատվիրանների համակցության: Պարտադիրության արդյունքում մարդու իրավունքները գաղափարից կամ բարոյականությունից վերածվում են պետականորեն երաշխավորված հնարավորության: Խնդիրն այն է, որ մարդը գոյություն ունի և ապրում է այլ մարդկանց հետ համատեղ: Համատեղ կյանքի ընթացքում մարդկանց շահերը բախվում են: Երբեմն էլ պետությունն է բռնանում մարդու նկատմամբ: Այդ ամենի արդյունքում մարդը շատ հաճախ դժվարանում է կամ չի կարողանում իրականացնել իր հնարավորությունները: Նշանակում է՝ մարդու իրավունքների

իրականացման կամ խախտված իրավունքները վերականգնելու համար անհրաժեշտ է օգնություն պետության ու հասարակության կողմից: Այդպիսի հիմնարար և կարևոր երաշխիքը համապարտադիր և համահավասար օրենքն է:

Հարցում շրջապարհին: Հարցման ենթարկե՞ք 5 հոգու և կազմե՞ք վիճակագրություն, թե նրանցից քանիսը գիտեն «մարդու իրավունքներ» հասկացությունը: Պարզե՞ք անտեղյակության պարճառները:

Մարդու իրավունքների իրավական կարգավորման բովանդակությունը:

Մարդու իրավունքների իրավական կարգավորումը կատարվում է օրենքներում ամրագրվելու, իսկ այնուհետև այդ օրենքները կենսագործելու միջոցով: Օրենքներում ամրագրվելու շնորհիվ դրանք ձեռք են բերում հստակ, բոլորի համար պարտադիր կանոնի ուժ: Օրենքները սահմանում են պատասխանատվություն մարդու իրավունքների խախտման համար: Պատասխանատվության կիրառման սպառնալիքը ստիպում է մարդկանց հարգել այլոց իրավունքները: Մարդու իրավունքները բարի ցանկություններից վերածվում են օրենքներով երաշխավորված իրականության: Դրանք հռչակվում են նաև միջազգային փաստաթղթերում: Դրանով իսկ մարդու իրավունքները պարտադիր են դառնում երկրագնդի բոլոր երկրներում:

Մտորումներ: «Մարդու իրավունքները մարդկության ընդհանուր լեզուն են»: Ընդունելով և սովորելով այդ լեզուն՝ աշխարհի բոլոր ժողովուրդները կարող են հասկանալ իրար և համագործակցել՝ կերպելով սեփական բարգավաճ ու ներդաշնակ հայերենիքը:

Ամրագրելով մարդու բնական կոնկրետ իրավունքները՝ օրենքը, դրանց մի մասը նշելու համար, օգտագործում է «իրավունք», իսկ մյուս մասը՝ «ազատություն» եզրույթները: Օրինակ՝ «կրթության իրավունք» և «դավանանքի ազատություն»: Անհատի ազատությունները նույն իրավունքներն են, սակայն ունեն յուրահատկություն: Դրանց դեպքում անհատն ունի առավել ինքնորոշման հնարավորություն: Օրինակ՝ դավանանքի ազատության դեպքում մարդն իրավունք ունի դավանել ինչ-որ կրոն կամ չդավանել ոչ մի կրոն, ընտրել, ունենալ և տարածել կրոնական կամ աթեիստական համոզմունքներ: Հնարավորությունների շրջանակն այստեղ ավելի մեծ է: Մինչդեռ ընտրվելու իրավունքը ենթադրում է երկու հնարավորություն՝ առաջադրվել որպես պատգամավորության թեկնածու կամ չառաջադրվել:

3. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Մարդու իրավունքներն ունեն բարոյական հենասյուներ: Բարոյականությունը հոգևոր ոլորտի երևույթ է: Այն հասարակական գիտակցության մեջ գոյություն ունեցող պատկերացումն է բարու և չարի, պատվի և արժանապատվության, առաքինության և արդարության մասին, որոնք մշակվում են աշխարհի բարոյագիտական իմաստավորման ընթացքում:

Ընդհանուրը բարոյականության և մարդու իրավունքների միջև հարգանքն է մարդու նկատմամբ: Մարդասիրությունը, մարդու կյանքը, ազատությունը, հավասարությունը, արդարությունը համամարդկային արժեքներ ու սկզբունքներ

են, որոնք հենապուն են բարոյականության համար: Մարդու իրավունքները ևս իրենց բովանդակության մեջ ներառում են այդ համամարդկային բարոյական արժեքներն ու սկզբունքները: Այդպիսով՝ մարդու իրավունքները՝ որպես օրենքներով ամրագրված իրավական հնարավորություններ, արտահայտում են նաև բարոյականության պահանջները, սկզբունքները:

Մարդու իրավունքները պարտադիր են դարձնում բարոյական արժեքները, արմատավորում են բարոյականություն: Բարոյական նորմերի կատարման երաշխիքը մարդկանց ներքին բարոյական մշակույթն է: Քանի որ մարդու իրավունքներն ունեն բարոյական արմատներ, ապա դրանք իրավաբանորեն ամեն մի մարդուց պահանջում են պարտադիր բարոյական վերաբերմունք այլոց նկատմամբ: Վերաբերմունք, որը կառուցված է բարության, պարտքի, պատասխանատվության և այլ բարոյական արժեքների վրա: Շնորհիվ մարդու իրավունքների իրավական պարտադիրության՝ բարոյական արժեքները դադարում են լինել խրատներ կամ հասարակ ցանկություն:

Մարդու իրավունքները, դրանց կենսագործման հասարակական փորձը, ուսուցումը, կրթությունը մարդուն ներքնապես կողմնորոշում են դեպի սեփական ինքնորոշումը և ինքնազարգացումը, դաստիարակում են բարոյականություն, հոգևորություն և քաղաքացիականություն: Փիլիսոփաներից մեկը մարդու իրավունքներն անվանում է արդի դարաշրջանում հույս և հավատ ներշնչող «աշխարհիկ, քաղաքացիական կրոն», որի՝ որպես երկրային գաղափարի օգնությամբ մարդիկ լուծում են իրենց բազում և հարակա խնդիրները:

Մարդու իրավունքների իրավական բնույթի հետևանքով բարոյական արժեքները վերածվում են պարտականության ոչ միայն անհատների, այլև պետության համար: Մարդու իրավունքները պարտադիր կողմնորոշիչ են նաև պետության ընդունած օրենքների համար: Օրենքների առաքելությունը մարդու իրավունքներն ապահովելն ու իրական դարձնելն է: Այդպիսով՝ մարդու իրավունքները, ունենալով բարոյական հիմքեր ու բովանդակություն, իրենց իրավական բնույթի շնորհիվ բարոյական որակներ են հաղորդում նաև պետությանը և օրենքներին: Մարդու իրավունքների պարտադիրության շնորհիվ պետությունը և օրենքները լցվում են մարդասիրական բովանդակությամբ, դառնում «բարոյական», ժողովրդավարական:

Ափորումներ: Վերհիշեք Հ. Թումանյանի «Գիքորը» պատմվածքը: Փորձեք այն իմաստավորել բարոյական և իրավական տեսակետներից: Երբ է Թումանյանը գրել պատմվածքը: Այդ ժամանակ հռչակված էին արդյոք մարդու և երեխայի իրավունքները: Գիքորի ողբերգական պատմության օրինակով փորձեք միմյանց շաղկապել մարդու իրավունքները, բարոյականությունը, պետությունը և օրենքները: Այսօր հնարավոր են արդյոք այդպիսի դեպքեր:

4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդու իրավունքները գերակա, բարձրագույն արժեքներ են: Մարդու իրավունքների գերակայությունից ելնելով՝ Սահմանադրությունը հռչակում է. «Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է»: Հասարակական արժեքների սանդղակում մարդու իրավունքները, լինելով գերակա,

կանխորոշում են այլ արժեքների էությունը և առաքելությունը: Իրենց հերթին այլ արժեքները ծառայում են մարդու իրավունքներին, դրանց կենսագործմանը: Եթե հասարակական հիմնախնդիրները լուծելիս կշեռքի նժարների վրա դրված են մի կողմից մարդը, նրա իրավունքները, իսկ մյուս կողմից՝ ինչ-որ տնտեսական, դրամական և այլ արժեքներ, ապա իրավական պետությունը պետք է նախընտրի մարդուն և նրա իրավունքները: Օրինակ՝ չի կարելի քաղաքական նկատառումներով ոտնահարել մարդու իրավունքները: Դա է միակ ճշմարիտ լուծումը:

Պետության նպատակը մարդն է ու նրա իրավունքները: Պետությունն ինքնանպատակ չէ և ոչ էլ մարդը՝ նրա խոնարհ ծառան, որ պարտավոր է ապրել ու աշխատել պետության համար: **Մարդը միջոց չէ պետության համար, այլ՝ նպատակ:**

ՀՀ Սահմանադրությունը հռչակում է, որ մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է: Մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության (պետության) պարտականություններն են: Հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք: Սա շատ կարևոր է Հայաստանի համար, քանզի խորհրդային իշխանության տարիներին մարդու կյանքի նպատակ էր հռչակվում հասարակությանը և պետությանը ծառայելը, ավելի ստույգ՝ անստույգ կոմունիզմի կառուցմանը ծառայելը:

Արորումներ: «Հայոց պալատություն» (նորագույն շրջան, 9-րդ դասարան) դասընթացից վերհիշեք խորհրդային պետությունում սոցիալիզմի կառուցման ծրագիրը և դրա հետևանքները: Մարդու իրավունքների ինչպիսի՞ խախտումներ են թույլ տրվել այդ տարիներին: Ո՞րն էր դրա պատճառը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

Կենսաբանական էակ / բանական էակ / սոցիալական էակ / համապարտադիրություն / բնական և հասարակական միջավայր / բնական օրինաչափություն:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ո՞վ է մարդը:
2. Ի՞նչ կապ կա մարդու պահանջմունքների և մարդու իրավունքների միջև:
3. Ինչո՞ւ են մարդու իրավունքները համարվում բնական:
4. Ի՞նչ են մարդու իրավունքները:
5. Բացառե՞ք մարդու իրավունքների «իրավական ծառի» իմաստը:
6. Որո՞նք են մարդու իրավունքների բարոյական հիմքերը:
7. Ինչպե՞ս են մարդու իրավունքները պարտադիր դարձնում բարոյական արժեքները:
8. Ի՞նչ ազդեցություն են թողնում մարդու իրավունքները պետության վրա:

ԴԱՍ 23. ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

*Ես մինչ ի մահ, կախաղան,
Մինչև անարգ մահու սյուն,*

*Պիտի գոռամ, պիտ կրկնեմ
անդադար՝ ազատություն:*

Մ. Նալբանդյան (1829 -1866)

1. ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդու բնական ազատությունն ամենից առաջ վերաբերում է նրա անձին: Ազատության այդ կողմն անվանում են անձնական ազատություն: Մարդն ի ծնե ազատ է, ազատ ստրկությունից, ճորտությունից, խտրականությունից, ունի ներքին հոգևոր ինքնավարություն: Քանի որ մարդը միաժամանակ և՛ կենսաբանական (ֆիզիկական), և՛ հոգևոր էակ է, ապա անձնական ազատությունը ենթադրում է մարդու արտաքին՝ ֆիզիկական, և ներքին՝ հոգևոր ազատությունն ու ինքնավարությունը: **Մարդու անձնական իրավունքները կյանքի և ազատության բնական իրավունքներից ածանցված, պետության կողմից ճանաչված, նրա ֆիզիկական, բարոյափոխող ազատությունը, ինքնավարությունն արտահայտող հնարավորություններն են:**

Ստրուկների շուկա
Հին Հռոմում

Անձնական իրավունքներն այն հիմքն են, որի վրա կառուցված են մնացած իրավունքները, ուստի դրանք վերտարածքային և վերազգային են, այսինքն՝ պատկանում են ցանկացած մարդու ծննդյան փաստով, անկախ քաղաքացիությունից, գտնվելու վայրից:

Անձնական իրավունքները կոչված են պաշտպանելու անհատին պետության և այլ մարդկանց կամայականությունից, ապօրինի միջամտությունից, դաժան կամ մարդկային արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունքից, ցանկացած բռնությունից: Անձնական իրավունքները թույլ են տալիս մարդուն այլոց և պետության հետ հարաբերություններում լինել ազատ և ինքնավար:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կյանքի իրավունք: Մարդու կյանքը բարձրագույն արժեք է: Չէ որ կյանքը նախադրյալ է մնացած իրավունքների համար: Երբ այն վտանգված է, մնացած իրավունքներն ինքնըստինքյան կորցնում են իրենց իմաստը: Ուստի կյանքի իրավունքը մարդու այլ իրավունքների մեջ գրավում է հիմնարար տեղ: Կյանքի իրավունքի հռչակումը պետությանը պարտավորեցնում է ձեռնարկել համալիր միջոցառումներ՝ ուղղված մարդու կյանքին սպառնացող վտանգների կանխմանը, նրա գոյության համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը:

«Ոչ ոք չի կարող դատապարտվել կամ ենթարկվել մահապատժի»: Պետությունը հրաժարվել է հանցագործության համար մարդուն մահապատժի ենթարկելուց:

«Ոչ ոք չի կարող կամայականորեն զրկվել կյանքից»: Սպանությունը՝ որպես մարդու կյանքի դեմ ուղղված ոտնձգություն, իր բոլոր տեսակներով համարվում է հանցագործություն: Հանցանք են նաև մարդու կյանքը ոտնձգող կամ վտանգող բազմաթիվ այլ արարքներ՝ ահաբեկչությունը, ցեղասպանությունը և այլն: Պետությունն իր մարմինների միջոցով պայքարում է հանցագործությունների դեմ, այդ թվում՝ մարդու կյանքը ոտնձգող:

Պետության գործունեությունն առողջապահության, մահացությունների դեմ պայքարի և այլ ոլորտներում երաշխիք է կյանքի համար:

Կյանքի իրավունքը ենթակա է իրավաչափ սահմանափակման այն դեպքում, երբ վտանգված է ընդհանուր բարիքը, այլոց ավելի նշանակալի իրավունքները: **Անհրաժեշտ պաշտպանության** վիճակում կատարված սպանությունը հանցանք չէ: Օրինակ՝ երբ ինչ-որ մեկը հարձակվել է Ձեզ վրա և սպառնում է Ձեր կյանքին, Դուք կարող եք նրան սպանելով փրկել Ձեր կյանքը: Նման իրավիճակ է նաև **ծայրահեղ անհրաժեշտությունը** (օրինակ՝ ոստիկանը կյանքից զրկելու միջոցով վնասազերծում է ահաբեկչին, որը պատանդ էր վերցրել ավտոբուսի ուղևորներին և սպառնում էր պայթեցնել այն):

Արդյուններ: Էվթանազիա – թեթև, անցավ մահ: Երբ մարդը տառապում է անբուժելի, դաժան, տանջահարող հիվանդությամբ, ունի՞ նա կյանքից անցավ զրկվելու իրավունք: Աշխարհի մի շարք երկրներ ընդունում են մարդու այս իրավունքը, մյուսները՝ ոչ: Ո՞ր մոտեցումն է ճիշտ: Բաժանվե՞ք խմբերի և բանավիճե՞ք:

Անձնական ազատության իրավունք: Անձնական ազատության իրավունքը մարդու անձի ֆիզիկական ազատությունն է, որը մարդու էությունն է, ծննդյան պահից ունեցած բնական իրավունքը: Դա նշանակում է՝ ոչ ոք չի կարող ենթարկվել կամայական ձերբակալման, կալանքի կամ արտաքսման, ազատության այլ սահմանափակման:

- Մարդուն կարելի է ազատությունից զրկել Սահմանադրությամբ սահմանված դեպքերում և օրենքով սահմանված կարգով: Անձին ապօրինաբար ազատությունից զրկելը հանցանք է: Այդ դեպքում ամեն ոք ունի պատճառված վնասի հատուցման իրավունք:

- Ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր անձ իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ տեղեկացվում է պատճառների, իսկ քրեական մեղադրանք ներկայացվելու դեպքում՝ նաև մեղադրանքի մասին: Մարդն իրավունք ունի դրա մասին անհապաղ տեղեկացնելու իր կողմից ընտրված անձին:

- Մարդուն չի կարելի ազատությունից զրկել միայն այն պատճառով, որ ի վիճակի չէ կատարելու քաղաքացիաիրավական պարտավորությունները: Օրինակ, եթե Դուք փող եք պարտք և չեք կարողանում վերադարձնել, ապա դրա համար Ձեզ չեն կարող զրկել ազատությունից:

- Մարդուն չի կարելի խուզարկել այլ կերպ, քան օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով: Ապօրինի խուզարկության դեպքում մարդն ունի պատճառված վնասի հատուցման իրավունք:

Անձնական ազատության իրավունքը բացարձակ չէ: Օրենքները կարող են նախատեսել ազատությունից զրկում: Որպեսզի օրենսդիրը չչարաշահի իր այս լիազորությունը, Սահմանադրությունն ամրագրում է ազատությունից

զրկելու դեպքերը: Օրինակ՝ անձին հանցանք կատարելու համար իրավասու դատարանի կողմից ազատազրկման դատապարտելը, ընդհուպ մինչև ցմախ: Նպատակը հանցավոր անձին պատժելն է: Կամ հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվողին կալանավորելը, եթե դա անհրաժեշտ է նրա փախուստը կանխելու համար:

Գործնական իրավական աշխարհը: ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածը սահմանում է ազատությունից զրկելու դեպքերը: Դո՛ւրս գրեք այդ հիմքերը, կապարե՛ք դրանցից յուրաքանչյուրի էության և անհրաժեշտության սեփական վերլուծություն-մեկնաբանություն: Արդյո՞ք դրանք շարժ են:

Օրենքի առջև ընդհանուր հավասարությունը: Բոլորը հավասար են օրենքի առջև: Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է:

Մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգանքի իրավունք: Մարդը բարձրագույն արժեք է, ինչից և բխում է նրա արժանապատվությունը: Արժանապատվությունը հասարակության կողմից մարդու արժեքավորության ճանաչումն է, մարդու՝ ինքն իր հանդեպ հարգարժան վերաբերմունքը: Հասարակությունը և պետությունը ճանաչում են կոնկրետ մարդու հասարակական արժեքը, նշանակությունը, ինքնատիպությունը: Ոչ մի հանգամանք և իրադրություն չի կարող դառնալ մարդու արժանապատվությունը նսեմացնելու հիմք: Մարդու արժանապատվությունն անխախտելի է:

Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Ձերբակալված, կալանավորված և ազատազրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք: Այս իրավունքն ուղղված է բանտերում և կալանավայրերում հանդիպող խոշտանգումների, նվաստացնող վերաբերմունքի կանխմանը: Մարմնական պատիժներն արգելվում են:

Ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունք: Մարդու համար շատ կարևոր են անձնական և բարոյահոգևոր անձեռնմխելիությունը: Ուստի բոլորը պարտավոր են չմիջամտել նրա անհատական կենսագործունեությանը: Այս իրավունքը երաշխավորված է նրանով, որ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում արգելվում են եվգենիկական փորձերը, մարդու օրգաններն ու հյուսվածքները շահույթի աղբյուր դարձնելը, մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը:

Ոչ ոք չի կարող առանց իր ազատ և հստակ արտահայտված համաձայնության ենթարկվել գիտական, բժշկական կամ այլ փորձերի: Մարդը նախապես տեղեկացվում է նման փորձերի հնարավոր հետևանքների մասին:

Մարդն ունի ազատ գործելու իրավունք: Ոչ ոք չի կարող մարդուն ստիպել իրաժարվել իր իրավունքներից: Ինքը՝ անհատն է որոշում դրանցից օգտվելը: Օրինակ՝ մարդն իրավունք ունի ինքնուրույն և ազատ գործելու քաղաքական ոլորտում, ունենալ և արտահայտել տեսակետներ, լինել որևէ միավորման ան-

դամ: Ինքն՝ անհատն է կայացնում այդ որոշումը և նա կարող է նույնիսկ որոշել չմասնակցել դրան, չլինել կուսակցության անդամ: Այսպիսով, ազատ գործելու իրավունքը ենթադրում է բազում հնարավորություններ, որոնցից անձը կարող է օգտվել ինքնուրույն, սեփական ինքնավար որոշումների հիման վրա:

Գործելու ազատությունն անսահման չէ: Մարդն ազատ է անելու այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքները, չի հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին: Ազատությունը ենթադրում է, ոչ միայն իրավունքներ, այլ նաև պարտականություններ: Ազատությունն իրական է, երբ վերածվում է օրենքի վրա հիմնված կարգուկանոնի: Սահմանադրությունը սահմանում է. *Ոչ ոք չի կարող կրել պարտականություններ, որոնք սահմանված չեն օրենքով:*

Ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունք: Այդպիսի հնարավորությունից զուրկ մարդը նման է ճորտի: Առանց տեղաշարժման ազատության մարդը չի կարող իրականացնել որոշ իրավունքներ, օրինակ՝ կրթության, ընտանիք ստեղծելու և այլն: Ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը ենթադրում է հանրապետությունից դուրս գալու և վերադառնալու իրավունք, ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունք:

Հանրապետությունից դուրս գալու իրավունքը պատկանում է բոլորին: Ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունք ունի հանրապետությունում օրինական հիմքերով գտնվող յուրաքանչյուր ոք, իսկ վերադառնալու իրավունք ունեն քաղաքացիները և հանրապետությունում բնակվելու իրավունք ունեցողները: Հանրապետությունից դուրս գալու իրավունքն իրականացվում է վիզային ընթացակարգով: Պետությունները կարող են սահմանել հեշտացված կարգ մեկ պետությունից մյուսն անցնելու և բնակվելու համար:

Մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության իրավունք: Մասնավոր կյանքն անհատի անձնական և ընտանեկան հարաբերություններն են, որ վերահսկվում են իր իսկ կողմից և ազատ են արտաքին ներգործությունից: Անձնական և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունն անհրաժեշտ պայման է հասարակության մեջ մարդու բնականոն կյանքի համար: Այն ներառում է անհատի վարքագիծը և գործունեությունն աշխատանքից ազատ ժամանակ (հարաբերություններն ընտանիքում, ընտանեկան կացությունը, ընկերական հարաբերությունները, գրագրությունը, գործարար հարաբերություններն աշխատանքից դուրս):

Մտորումներ: Ինչո՞ւ պետք է մարդու կյանքի անձնական և ընտանեկան ոլորտները գաղտնի լինեն կողմնակի անձանց համար, պաշտպանվեն արտաքին ուշադրությունից:

Յուրաքանչյուր ոք ունի իրեն վերաբերող անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունք: Առանց անձի համաձայնության նրա վերաբերյալ չի կարելի հավաքել, պահպանել, օգտագործել կամ տարածել այլ տեղեկություններ, քան նախատեսված է օրենքով:

Արգելվում է անձին վերաբերող տեղեկությունների օգտագործումն ու տարածումը, եթե դա հակասում է տեղեկությունների հավաքման նպատակներին կամ չի նախատեսված օրենքով: Օրենքն արգելում է նաև մասնագիտական գաղտնիքի (բժշկական, նոտարական, որդեգրման և այլն) հրապարակումը և տարածումը: Օրինակ՝ խուզարկության մասնակիցներից քննիչը վերցնում է

ստորագրություն առ այն, որ նրանք պարտավոր են չիրապարակել անձնական տեղեկությունները:

Յուրաքանչյուր ոք ունի հանրային մարմիններում իրեն վերաբերող տեղեկություններին ծանոթանալու իրավունք: Անձն ունի իր մասին ոչ հավաստի տեղեկությունների շտկման և իր մասին ապօրինի ձեռք բերված տեղեկությունների վերացման իրավունք:

Հաղորդակցության ազատության և գաղտնիության իրավունք: Ամեն ոք ունի նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների, հաղորդակցության այլ ձևերի ազատության և գաղտնիության իրավունք: Այդ իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով, դատարանի որոշմամբ: Օրինակ, եթե հիմքեր կան ենթադրելու, որ մեղադրյալի նամակագրության մեջ կարող են պարունակվել գործի համար նշանակություն ունեցող տեղեկություններ, քննիչը կարող է միջնորդել դատարանին նրա նամակագրությունը վերահսկելու համար: Դատարանի որոշմամբ թույլատրվում է կասկածյալի, մեղադրյալի և հանցագործությունների մասին տեղեկություններ ունեցող այլ անձանց հեռախոսային խոսակցությունների լսում և ձայնագրառում, եթե հիմքեր կան ենթադրելու, որ դրանցում կարող են քրեական գործի համար նշանակություն ունեցող տեղեկություններ պարունակվել:

Բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունք: Այս իրավունքը մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության դրսևորումներից է և պաշտպանում է բնակարանը պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, անհատների ոտնձգություններից: Ոչ ոք առանց բնակարանի օրինական տիրապետողի և օգտագործողի համաձայնության իրավունք չունի մուտք գործել նրա բնակարանը: Այս իրավունքը կապված է «բնակարան» հասկացության հետ: Օրենքի համաձայն՝ **բնակարան** է համարվում սեփական կամ վարձակալված բնակարանը, այգետնակը, հյուրանոցային համարը, նավախցիկը, գնացքի ճամփորդախցիկը, դրանց հարող տարածքները, բնակելի շինության նկուղը, ձեղնահարկը, ինչպես նաև մասնավոր ավտոմեքենան, գետային կամ ծովային նավը, ծառայողական անձնական աշխատասենյակը և ավտոմեքենան, արվեստանոցը:

Բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքը ենթակա է սահմանափակման: Կյանքում առաջանում են իրադրություններ, երբ անհրաժեշտ է լինում մարդու կամքին հակառակ մուտք գործել նրա բնակարան: Այդ դեպքերը պետք է նախատեսվեն օրենքով: Այդպիսիք են օրինակ՝ հրդեհը, վթարները, հանցագործությունների բացահայտումը և այլն: Բնակարանի անձեռնմխելիության սահմանափակման հատուկ դեպք է **խուզարկությունը**: Եթե լիազորված մարմինները տվյալներ ունեն, որ բնակարանում թաքնված է հանցագործ կամ այնտեղ կան հանցանքի բացահայտման համար նշանակություն ունեցող ապացույցներ, ապա նրանք կարող են իրականացնել խուզարկություն: Սակայն առանց դատարանի որոշման չի թույլատրվում խուզարկել բնակարանը:

Հանրօգույ աշխատանք: Որպես ձեր ներդրում մարդու իրավունքների մշակույթի արմատավորման գործին՝ որևէ մեկին բացառելով նրա որևէ անձնական իրավունքը:

Մտքի, խղճի, կրոնի ազատության իրավունք: Մարդու մտածողության արդյունքը միտքն է, որ փորձում է ճանաչել շրջակա աշխարհը և իրեն այդ աշ-

խարհում, արտահայտվում է պատկերացումներում, հայացքներում, կարծիքներում, համոզմունքներում: **Մտածելը մարդու բնական հատկությունն է, նրա հոգևոր կյանքի հիմքը:** Մտքի ազատության իրավունքը սեփական գիտակցության և ենթագիտակցության աշխատանքն է՝ առանց հասարակության, պետության և այլ անձանց կողմից արտաքին վերահսկողության:

Խղճի և կրոնի ազատությունն իրավական իմաստով նշանակում է Աստծո նկատմամբ համոզմունքի ազատություն, հնարավորություն՝ դավանել ցանկացած կրոն, կրոնին վերաբերել չեզոք, լինել աթեիստ և հերքել կրոնն ամբողջությամբ: Խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը ներառում է կրոնը կամ համոզմունքները փոխելու, այդ համոզմունքները միայնակ կամ էլ այլոց հետ համատեղ քարոզի, եկեղեցական արարողությունների և պաշտամունքի այլ ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատությունը:

Մարդիկ իրավահավասար են՝ անկախ կրոնի նկատմամբ վերաբերմունքից, իսկ կրոնական խտրականությունն արգելված է: Դպրոցը բաժանված է եկեղեցուց, և պետական կրթական համակարգն ունի աշխարհիկ բնույթ: Կրոնական և աթեիստական կազմակերպությունները բաժանված են պետությունից: Հայ առաքելական եկեղեցին մեծ ներդրում ունի հայ ժողովրդի պատմության մեջ, ինչը նկատի ունենալով Սահմանադրությունը հռչակում է. «ՀՀ-ն ճանաչում է Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ որպես ազգային եկեղեցու բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանության գործում»:

Կարծիքն արտահայտելու իրավունք: Սահմանադրության 42-րդ հոդվածում խտացվել են երեք ինքնուրույն, սակայն սերտ կապված, միմյանց լրացնող և երաշխավորող իրավունքներ:

1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ունենալու և այն ազատ արտահայտելու իրավունք: Մարդու մտքի արդյունքը նրա կարծիքն է շրջակա աշխարհի և այլ մարդկանց նկատմամբ: Միտքը չի կարող լինել ազատ, եթե հնարավոր չէ այն ազատ արտահայտել: Արգելվում է մարդուն հարկադրել հրաժարվել իր կարծիքից կամ փոխել այն:

2. Յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք: Դա հնարավորություն է արտահայտել (կամ չարտահայտել) իր միտքը, բացատրել իր վերաբերմունքը շրջակա իրականության դեպքերի նկատմամբ, ունենալ և պնդել իր տեսակետը:

3. Յուրաքանչյուր ոք ունի տեղեկատվության ազատության իրավունք: Մարդը կարող է ազատորեն փնտրել, ստանալ, տարածել տեղեկություններ, գաղափարներ՝ ցանկացած միջոցով (տպագիր, ցուցահանդես, ժողով, հանրահավաք և այլն)՝ անկախ պետական սահմաններից: Տեղեկատվությունը, որպես կանոն, բաց է, հանրամատչելի, հավաստի: Բացառություն է արված պետական գաղտնիքի համար, որի հրապարակումը հանցանք է:

Կարծիքն ազատ արտահայտելու, խոսքի և տեղեկատվության ազատության իրավունքները երաշխիք են հայացքների բազմազանության համար, ինչն իր հերթին նպաստում է հասարակական կյանքում հիմնարար և առաջադեմ գաղափարների ներդրմանը:

Ամուսնության և ընտանիք կազմելու իրավունք: Ամուսնությունը փոխադարձ սիրո և հարգանքի վրա հիմնված՝ տղամարդու և կնոջ ազատ, կամավոր միությունն է, որի համար անհրաժեշտ են ամուսնացող անձանց փոխադարձ համաձայնությունը և նրանց ամուսնական տարիքի հասնելը: Կինը և տղամարդն ամուսնանալիս, ամուսնության ընթացքում,

ամուսնալուծվելիս օգտվում են հավասար իրավունքներից:

Ընտանիքը հասարակության բնական և հիմնական բջիջն է: Այն ազգի դիմագիծն է: Հարկադրանքով կայացած ամուսնությունը կարող է ճանաչվել անվավեր: Ամուսնանալու ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ առողջության և բարոյականության պաշտպանության նպատակով, օրինակ՝ արգելվում է ամուսնությունն այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզ մեկն արդեն այլ ամուսնության մեջ է գտնվում: Դա արգելում է նաև Հայ առաքելական եկեղեցին: Չի թույլատրվում ամուսնություն մոտ ազգակցության մեջ գտնվող անձանց, հարազատ և նույն հորից կամ նույն մորից ծնված եղբայրների ու քույրերի, որդեգրողների և որդեգրվածների միջև: Այս արգելքներն ունեն կենսաբանական և բարոյական շարժառիթներ. արյունապղծությունը կործանարար է անդրադառնում սերունդների վրա:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

քրեական մեղադրանք / քաղաքացիաիրավական պարտավորություն / խուզարկություն / մասնավոր կյանք / բնակարան / խիղճ / պետական գաղտնիք:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ո՞րն է անձնական իրավունքների նշանակությունը:
2. Ի՞նչ է կյանքի իրավունքը, և որո՞նք են այդ իրավունքի երաշխիքները:
3. Ի՞նչ է անձնական ազատության իրավունքը:
4. Ի՞նչ է մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունքը:
5. Որո՞նք են ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի երեք փորձերը:
6. Որո՞նք են մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի երաշխիքները:
7. Արդյո՞ք սահմանափակվող է բնակարանի անձեռնմխելիության իրավունքը:
8. Ի՞նչ են մտքի և կարծիքի ազատության իրավունքները:
9. Ի՞նչ է խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը, և որո՞նք են դրա երաշխիքները:
10. Ի՞նչ է խոսքի ազատության իրավունքը:

ԴԱՍ 24. ՔԱՂԱՔԱՅՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

*Գործն է անմահ, լավ իմացեք,
Որ խոսվում է դարեդար,*

*Երնեկ նըրան, որ իր գործով
Կապրի անվերջ, անդադար:
Հ. Թումանյան (1869-1923)*

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միայն անձնական ազատությունը բավարար չէ մարդու ազատ կենսագործունեությունն ապահովելու համար: Անհատի ազատությունն ունի նաև քաղաքական կողմ: Անհատի քաղաքական իրավունքների օգտագործմամբ հասարակությունը հիմնադրում է իր պետական կառավարման համակարգը, վերահսկում է այն:

Քաղաքական իրավունքները բխում են քաղաքական ազատությունից և ապահովում են անհատի մասնակցությունը հասարակության և պետության կյանքին, այդ թվում՝ հանրային իշխանության ձևավորմանը, նրա գործունեության նկատմամբ վերահսկողությանը:

Քաղաքական ազատությունը բխում է անձնական ազատությունից: Անձնական իրավունքներն ապահովում են մարդու անձեռնմխելիությունը: Մարդն իրավունք ունի ինքնուրույն և ազատորեն գործելու նաև քաղաքական գործընթացներում, ունենալ և արտահայտել իր քաղաքական տեսակետները: Եթե հասարակության մեջ չկա քաղաքական ազատություն, ապա կառավարումն ի վերջո կվերածվի բռնապետության և կոտնձգի անձնական ազատությունը:

Քաղաքական իրավունքները ժողովրդավարության հենասյուներն են: Ժողովրդավարության հենասյուներ են ընտրությունները, ժողովրդի ներկայացուցչությունը (հիմնականում խորհրդարանում), կուսակցությունների բազմազանությունը: Ընտրողները պետք է կարողանան միավորվել կուսակցությունների մեջ՝ իրենց քաղաքական նպատակները կենսագործելու համար:

Քաղաքական իրավունքները հիմնականում պատկանում են միայն քաղաքացիներին: Որոշ իրավունքների սուբյեկտ են նաև ոչ քաղաքացիները, օրինակ՝ հրապարակային հավաքներ անցկացնելու:

Մտորումներ: Քաղաքական ազատություն... Երբ է այն ձևական, երբ՝ իրական: Քաղաքացին ունի ընտրելու իրավունք: Բայց նա կարող է ընտրել «վադի» և «անպանելի» միջև, այնինչ պետք է ընտրեր «լավի» և «ավելի լավի» միջև: Մեկ այլ խնդիր է փողը քաղաքականության մեջ, որը ջլատում է ժողովրդավարությունը, երբ շահարկում է իր ազդեցությունը, թե ով կրնարվի, թե ինչպես կքվեարկեն օրենսդիրները: Որոնք են այս խնդիրների հաղթահարման ուղիները:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՅՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Միավորումներ կազմելու և դրանց անդամագրվելու իրավունք: Միավորումներն անհատների շահերի ընդհանրության հիման վրա կամավոր ստեղծված հասարակական կառույցներ են: Օրինակ՝ գրողների միությունը: Միավորում, բացի կուսակցությունից, ստեղծելու և անդամագրվելու իրավունք ունեն բոլորը: Միավորումները հսկայական դեր ունեն ժողովրդավարության կայաց-

ման գործում (*տես դաս 15-ը*): Հասարակական միավորումներն իրենց բնույթով բազմազան են: Դրանց տեսակներից են կուսակցությունը և արհեստակցական միությունը:

Արհեստակցական միությունը մասնագիտական գործունեության ընդհանուր շահեր ունեցող անձանց կամավոր միավորում է՝ ստեղծված նրանց ներկայացուցչության, սոցիալ-տնտեսական իրավունքների պաշտպանության նպատակով:

Կուսակցությունն ընդհանուր գաղափարներ և նպատակներ ունեցող քաղաքացիների միավորում է, որը ձգտում է ընտրությունների միջոցով տիրանալ իշխանությանը կամ ազդել դրա վրա՝ իր ծրագրերն իրագործելու համար:

Մտորումներ: Ինչ կուսակցություններ գիտեք: Դրանցից որին եք համակրում և ինչո՞ւ: Կա կարծիք, որ արդի դարաշրջանում կուսակցություններն անկում են ապրում, կամ էլ հրապարակ են գալիս «փուչիկ» կուսակցություններ՝ որպես ժողովրդին ապակողմնորոշելու միջոց:

Միավորումներ կազմելու, դրանց անդամագրվելու իրավունքի երաշխիքները

● **Ստեղծման և անդամագրվելու կամավորություն:** Արգելվում է մարդուն հարկադրել անդամագրվել որևէ միավորման: Ինքը՝ անհատը պետք է ընտրի իր հասարակական-քաղաքական կողմնորոշումը, դրան համապատասխան ստեղծի կամ անդամագրվի միավորումներին:

● **Միավորումների գործունեության ազատություն և ինքնակառավարում:** Միավորումներն են որոշում իրենց նպատակները և խնդիրները, ունեն ինքնակառավարման իրավունք՝ օրենքով սահմանված կարգով:

● **Արգելվում է ապօրինի միջամտել միավորումների գործունեությանը:** Սակայն պետությունը վերահսկում է նրանց գործունեությունն օրենքով սահմանված կարգով: Եթե միավորումները խախտում են օրենքը, ապա օրենքով նախատեսված դեպքերում և դատական կարգով նրանց գործունեությունը կարող է կասեցվել կամ արգելվել:

Յուրաքանչյուր ոք ունի խաղաղ, առանց զենքի հրապարակային հավաքներին ազատորեն մասնակցելու և դրանք կազմակերպելու իրավունք: Այս իրավունքը միջոց է հանրային հիմնախնդիրները քննարկելու, կարծիքներն ազատ արտահայտելու, հանրային հարցերով պահանջներ առաջ քաշելու, իշխանությունների գործունեությանը հավանություն տալու կամ դրանից բողոքելու համար: Հրապարակային հավաքները պետք է լինեն խաղաղ, անցկացվեն առանց զենքի:

Հրապարակային հավաքներն անցկացվում են մի քանի ձևերով:

Ժողով – անցկացվում է որոշակի տեղում, նախապես որոշված ժամանակ՝ մարդկանց հուզող հարցերը համատեղ քննարկելու և լուծելու համար:

Հանրահավաք – հասարակական կարծիքի կազմակերպված արտահայտման ձև, որն իրականացվում է նախօրոք որոշված ժամանակ և որոշակի վայրում, կոչված է ի հայտ բերելու մարդկանց պահանջները, նրանց կարծիքը որևէ հարցի վերաբերյալ:

Ցույց – տարատեսակ հարցերի կապակցությամբ խմբային կամ անհատական կարծիքի արտահայտման ձև, որը նույնպես կազմակերպվում և անցկացվում է որոշված ժամին, որոշակի տեղում:

Երթ – ցույցի տարատեսակ, որն իրականացվում է նախօրոք որոշված երթուղով՝ քաղաքացիների շարժման միջոցով:

Ուղեկալում (պիկետ) – կուլեկտիվ կամ անհատական տեղաբաշխում ուղեկալվող օբյեկտի մոտ՝ պաստառների և ցուցադրական այլ միջոցների օգտագործմամբ:

Բացօթյա տարածքներում հրապարակային հավաքներն անցկացվում են **ողջամիտ ժամկետում իրազեկման կարգով**. նախաձեռնող խմբերն այդ մասին ծանուցում են տեղական ինքնակառավարման մարմիններին: Հրապարակային միջոցառումները որոշակի դեպքերում կարող են արգելվել: Օրինակ, եթե դրանց անցկացման մասին նախօրոք չի տեղեկացվել կամ եթե դրանք կարող են խախտել հասարակական կարգը: **Ինքնաբուխ** հավաքների անցկացման համար իրազեկում չի պահանջվում:

Ընտրելու, ընտրվելու և հանրաքվեի մասնակցելու իրավունք (վերհիշե՛ք դաս 2-ը): Խորհրդարանի ընտրության կամ հանրաքվեի օրը 18 տարին լրացած քաղաքացիներն ունեն ընտրելու և հանրաքվեի մասնակցելու իրավունք:

Ազգային ժողովի պատգամավոր կարող է ընտրվել 25 տարին լրացած, վերջին 4 տարում միայն ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող, վերջին 4 տարում ՀՀ-ում մշտապես բնակվող, ընտրական իրավունք ունեցող և հայերենին տիրապետող ամեն ոք:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ ընտրելու և ընտրվելու, տեղական հանրաքվեին մասնակցելու իրավունք ունեն 18 տարի լրացած քաղաքացիները: Սահմանադրությունը, նկատի ունենալով Ղարաբաղյան դեպքերի հետևանքով Ադրբեյջանից տեղափոխված փախստականներին, թույլ է տալիս օրենքով սահմանել քաղաքացիություն չունեցող անձանց՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին և տեղական հանրաքվեներին մասնակցելու իրավունքը:

Ընտրել և ընտրվել չեն կարող դատարանի վճռով անգործունակ ճանաչված, օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձիք: Դատարանի վճռով անգործունակ կարող է ճանաչվել քաղաքացին, ով հոգեկան խանգարման հետևանքով (օրինակ՝ տկարամտության) չի կարող հասկանալ իր գործողությունների նշանակությունը կամ ղեկավարել դրանք: Ընտրելու իրավունք չունեն նաև այլ հանցանքների համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված և պատիժը կրող անձինք:

Քաղաքացիներն ունեն հանրային ծառայության ընդունվելու իրավունք:

Քաղաքացին՝ իր մասնագիտական գիտելիքներին և աշխատանքային ունակություններին համապատասխան, իրավունք ունի ընդունվելու հանրային ծառայության (պետական մարմիններում և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում), քաղաքացիական աշխատանքի: Իհարկե, դա չի նշանակում,

Պետական ծառայության պաշտոնի անցնելու մրցույթից առաջ

որ այդ իրավունքը գործում է ինքնաբերաբար: Նախ և առաջ անձը պետք է ունենա հանրային ծառայության պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունք: Օրինակ՝ քաղաքացիական ծառայության իրավունք ունի անձը, ով համապատասխանում է տվյալ պաշտոնի պահանջներին, տիրապետում է հայերենին և 18 տարին լրացած է: Այնուհետև նա պետք է մասնակցի ծառայության պաշտոն զբաղեցնելու մրցույթին և անցնելու դեպքում նշանակվի պաշտոնի:

Հանրային ծառայության հասկացությունը և տեսակները

Հանրային ծառայությունը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված խնդիրների ու գործառույթների իրականացմանն ուղղված մասնագիտական գործունեություն է

Պետական
ծառայություն

Քաղաքացիական
աշխատանք

Ծառայությունը տեղական ինքնակառավարման համակարգում

Պետական ծառայությունը հանրային ծառայության հիմնական տեսակն է, որն իր հերթին լինում է քաղաքացիական ծառայություն (օրինակ՝ նախարարությունում), դատական ծառայություն, հատուկ ծառայություն (զինված ուժեր, ոստիկանություն և այլն), դիվանագիտական ծառայություն և այլն:

Քաղաքացիական աշխատանքը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված առանձին խնդիրների ու գործառույթների իրականացումն է վարձու աշխատողների միջոցով:

Հանրագիր ներկայացնելու իրավունք: Հանրագիրն անհատական կամ այլոց հետ մեկտեղ ներկայացվող գրավոր դիմումն է՝ ուղղված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց: Հանրագիրը ներկայացնելու իրավունքը պատկանում է բոլորին և դրա կենսագործումն ունի երկու եղանակ՝ անհատական և այլոց հետ միատեղ (խմբային):

Հանրագիրը քաղաքական իրավունք է: Մարդիկ դրանց միջոցով ներագրում են իշխանության մարմինների գործունեության վրա, վերահսկում այն, նպաստում քաջքույկի վերացմանը: Հանրային իշխանության համար հան-

րագրերը **տեղեկույթի կարևոր աղբյուր են՝** հուզող խնդիրներն արագ, արդյունավետ լուծելու համար: Հանրագիրը նաև **երաշխիք է մարդու այլ իրավունքների պաշտպանության համար:** Դրա միջոցով գործի են դրվում այլ իրավունքները խախտումներից պաշտպանելու պետական կառուցակարգերը:

Եթե հանրագիրն ուղարկվում է ոչ պատշաճ սուբյեկտին, այսինքն՝ հասցեատերն այլ անձ է, ապա այն վերաուղարկվում է համապատասխան մարմնին՝ այդ մասին անհապաղ տեղյակ պահելով հանրագիր ներկայացնողին: Հանրագիրը կարող է պարունակել խնդրանք, հաղորդում, բողոք կամ առաջարկություն:

Հանրագիրը ստացողները պարտավոր են ընդունել, գրանցել, ըստ էության քննել, ընդունել որոշում, և այդ մասին հաղորդել հանրագիրը ներկայացնողին: Հանրագրի պատասխանը պետք է տրվի **ողջամիտ ժամկետում:** Պատասխանը պետք է լինի **պատշաճ, այսինքն՝ օրինական և հիմնավորված:**

Հանրագիրը ձևակերպվում է գրավոր և ստորագրվում է միայն այն ներկայացնող սուբյեկտի կողմից, եթե անհատական է, իսկ եթե խմբային է, ապա այն պետք է ստորագրեն խմբի բոլոր անդամները: Անստորագիր հանրագրերը չպետք է քննվեն և պատասխան ստանան:

Հանրագիր ներկայացնելու իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ:

Տեղեկություններ ստանալու իրավունք (վերհիշե՛ք դաս 2-ը): Տեղեկություն են համարվում անձի, առարկայի, փաստի, հանգամանքի, իրադարձության, եղելության, երևույթի վերաբերյալ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստացված և ձևավորված տվյալները՝ անկախ դրանց տնօրինման ձևից կամ նյութական կրիչից (տեքստային, էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ձայնագրություններ, տեսագրություններ, լուսաժապավեններ, գծագրեր, սխեմաներ, նոտաներ, քարտեզներ):

Տեղեկություններ ստանալու իրավունքին թղթակցող պարտավոր կողմը տեղեկատվություն տնօրինողն է՝ հանրային մարմինները, պետական հիմնարկները, բյուջեներից ֆինանսավորվող կազմակերպությունները, ինչպես նաև հանրային նշանակության կազմակերպությունները և դրանց պաշտոնատար անձինք: Հանրային նշանակություն ունեն ապրանքային շուկայում մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող, ինչպես նաև առողջապահության, սպորտի, կրթության, մշակույթի, սոցիալական ապահովության, տրանսպորտի և կապի, կոմունալ ոլորտներում հանրությանը ծառայություններ մատուցող ոչ պետական կազմակերպությունները:

Տեղեկատվություն տնօրինողը պարտավոր է շահագրգիռ անձի պահանջով տրամադրել իր գործունեության մասին տեղեկություններ և ծանոթացնել դրա վերաբերյալ փաստաթղթերին: Տեղեկությունները թաքցնելը կամ դրանց տրամադրումն անհիմն մերժելը կամ ոչ հավաստի տեղեկություն տրամադրելը, ինչպես նաև օրենքով սահմանված այլ խախտումներն առաջացնում են պատասխանատվություն:

Տեղեկություններ ստանալու համար հարցում ներկայացնելու, այն քննարկելու կարգը: Տեղեկությունը ստանալու համար դիմողը ներկայացնում է բանավոր կամ գրավոր հարցում: Գրավոր հարցումը պետք է ստորագրված լի-

նի: Հարցման պատասխանը տրվում է օրենքով սահմանված ժամկետներում: Հարցմանը պատասխան չի տրվում, եթե անստորագիր է կամ դրա հեղինակի ինքնությանը վերաբերող տվյալները կեղծ են, կամ էլ դա նույն անձի կողմից նույն տեղեկությունն ստանալու պահանջով վերջին 6 ամսվա ընթացքում ներկայացված երկրորդ դիմումն է:

Բանավոր հարցմամբ դիմողը պարտավոր է նախապես հայտնել իր անունը և ազգանունը: Բանավոր հարցման պատասխանը տրվում է, եթե պահանջվող տեղեկության տրամադրումը կարող է կանխել պետական, հասարակական անվտանգությանը, հանրության առողջությանն ու բարքերին, այլոց իրավունքներին, ինչպես նաև օրենքով սահմանված այլ դեպքերում: Բանավոր հարցման պատասխանը տրվում է բանավոր՝ հարցումը լսելուց հետո անհապաղ կամ հնարավորինս սեղմ ժամկետում: Օրենքով սահմանված հիմքերով բանավոր հարցմանը կարող է պատասխան չտրվել, օրինակ՝ դիմողը չի հայտնում իր անունը և ազգանունը:

Օրենքով սահմանված կարգով տեղեկությունների տրամադրումը կարող է լինել անվճար և վճարովի: Բանավոր հարցումները միշտ անվճար են:

Ստեղծագործական աշխատանք: Փորձեք հորինել նոր քաղաքական իրավունք, որ կուզենայիք ունենալ: Խոսքը իրավաբանորեն չամրագրված և Ձեր երևակայած իրավունքի մասին է:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

հրապարակային հավաքներ / իրազեկման կարգ / անգործունակ / պաշտոնի անձնագիր / ողջամիտ ժամկետ / տեղեկատվության փոփոխող:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ի՞նչ է քաղաքական ազատությունը:
2. Ո՞րն է անձնական և քաղաքական իրավունքների կապը:
3. Ո՞րն է ժողովրդավարության և քաղաքական իրավունքների կապը:
4. Որո՞նք են միավորումներ կազմելու իրավունքի երաշխիքները:
5. Ի՞նչ նշանակություն ունեն հրապարակային հավաքները:
6. Ո՞ր քաղաքացիները չեն կարող ընտրել և ընտրվել:
7. Ի՞նչ է հանրային ծառայությունը, և որո՞նք են դրա տեսակները:
8. Ի՞նչ է հանրագիրը, և ի՞նչ է դրա նշանակությունը:
9. Ո՞րն է տեղեկություններ ստանալու համար հարցում ներկայացնելու կարգը:

Լուծե՛ք իրավաբանական խնդիրը: Գյուղապետի ընտրությունները կազմակերպելիս գործող գյուղապետն իր հրահանգով պարտադրել էր ընտրական ցուցակներում ընդգրկել նաև գյուղի 16-18 տարեկան բնակիչներին՝ հիմնավորելով, որ գյուղում առկա ընտրողների ընդհանուր քանակը շատ չէ՝ 200: Այդ քայլով, ըստ գյուղապետի, ընտրողների քանակը կավելանա 83 անձով և գյուղում կընդլայնվեն ժողովրդավարության շրջանակները: Իրավունք ունե՞ր արդյոք գյուղապետն ընդունելու այդպիսի որոշում: Սահմանադրական ի՞նչ նորմերն են խախտվել:

ԴԱՍ 25. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

*Աշխարհի հիմնական չարիքը ծնվում է այն իրողությունից,
որ բարերար Աստված բավականին դրամ չի սպեղծել:*

Հ. Հայնե (1797-1856)

1. ՄԱՐԴՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդու իրական կյանքն ամենից առաջ տնտեսական բնույթ ունի: Կյանքում հիմնարար տեղ են զբաղեցնում մարդու գոյության համար անհրաժեշտ նյութական բարիքները: Տնտեսական հարաբերությունները պետք է կառուցվեն այնպես, որ ամեն մարդ կարողանա ապահովել իր կյանքը և ապրուստի միջոցները. սնունդ, բնակարան, ջեռուցում և այլն: Այդ հնարավորության երաշխիքը մարդու սահմանադրական տնտեսական իրավունքներն են, օրինակ՝ սեփականության:

Տնտեսական են մարդու այն իրավունքները, որոնք երաշխավորում են նրա մասնակցությունը տնտեսական հարաբերություններին և ապահովում նրա գոյության համար անհրաժեշտ նյութական բարիքները:

Տնտեսական իրավունքներն ունեն մեծ նշանակություն: Մարդու ազատության բնույթը որոշվում է տնտեսական երևույթներով, սեփականության հարաբերություններով: Ազատության պատմությունը վկայում է, որ ազատ անհատի ձևավորումն ու զարգացումն անհրաժեշտաբար կապված են տնտեսական և սեփականության ոլորտներում մարդու կարգավիճակի հետ: Տնտեսական իրավունքները ևս արտահայտում են անհատի ազատությունը: Միաժամանակ դրանք անհատի ազատության զարգացման համահասարակական հիմքն են: Օրինակ՝ այնտեղ, որտեղ չկա սեփականություն, չկա և սկզբունքորեն անհնարին է ազատությունը: Պետությունը պարտավոր է յուրաքանչյուրի համար ստեղծել պայմաններ՝ գործադրելու իր ուժերը և ջանքերը՝ իր սոցիալական պահանջմունքները բավարարելու համար:

2. ՄԱՐԴՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Սեփականության իրավունք: Սեփականության իրավունքը անձի՝ օրենքով ճանաչված և պահպանվող իրավունքն է՝ իր հայեցողությամբ տիրապետելու, օգտագործելու և տնօրինելու իրեն պատկան գույքը:

Բազմաթիվ փիլիսոփաներ սեփականությունը համարում էին մարդու ապա-
հորտացման, իրական անկախության և ազատության հիմքը: Սահմանադրու-
թյամբ ամրագրված է. ՀՀ-ում ճանաչվում և հավասարապես պաշտպանվում
է սեփականության իրավունքը: Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր հայեցո-

ղությամբ փրկապետելու, օգտագործելու, փնտրիներու իր սեփականությունը: Ժառանգելու իրավունքը երաշխավորվում է:

Սեփականության իրավունքը բաղկացած է սեփականատիրոջ երեք իրավագրությունից	Տիրապետել գույքը , այսինքն՝ փաստացի ունենալ տվյալ գույքը:
	Օգտագործել գույքը , այսինքն՝ քաղել գույքի օգտակար բնական հատկությունները (օրինակ՝ սպառել), դրանից օգուտ ստանալ: Օգուտը կարող է լինել եկամտի, պտուղների, աճի, ծնաճի և այլ ձևերով: Սեփականատերը կարող է իր գույքն օգտագործել ցանկացած եղանակով, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեության:
	Տնօրինել գույքը , այսինքն՝ որոշել գույքի ճակատագիրը, օրինակ՝ նվիրել, վաճառել, ի վերջո, դնել նետել: Սեփականատիրոջ մահվանից հետո նրա գույքն անցնում է ժառանգներին: Կտակելը գույքի ճակատագիրը որոշելու, այսինքն՝ տնօրինելու, ինչպես նաև ժառանգման իրավունքի տարբերակներից մեկն է:

«Ոչ ոքի չի կարելի զրկել սեփականությունից, բացառությամբ դատական կարգով՝ օրենքով սահմանված դեպքերի»: Բոլորը կրում են պարտականություն՝ ձեռնպահ մնալ սեփականության իրավունքի խախտումից: Դրա երաշխիքը պետության պարտականությունն է՝ պաշտպանել սեփականության իրավունքը: Սակայն սեփականության իրավունքն անսահման չէ: Այդ իրավունքի իրականացումը չպետք է վնաս պատճառի շրջակա միջավայրին, խախտի այլ անձանց, հանրության և պետության իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Ամեն ինչ չէ, որ կարելի է ունենալ որպես սեփականություն: Անշուշտ, մարդը կարող է ունենալ տուն, դրամ, հողամաս: Օրենքները սահմանում են օբյեկտների տեսակներ, որոնք չեն կարող լինել մասնավոր սեփականություն, օրինակ՝ մարտական զենքը: Սահմանադրությունը, նկատի ունենալով Հայաստանի սակավահողությունը, սահմանում է. «Հողի սեփականության իրավունքից չեն օգտվում օտարերկրյա քաղաքացիները և քաղաքացիություն չունեցող անձինք, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի»:

Արդյունքներ: Հողի մասնավոր սեփականության իրավունքը հասարակագիտության ամենավիճելի հիմնահարցերից է: Շատ մտածողների կարծիքով՝ հողը պետք է պարկանի կամ բոլորին, կամ նրանց, ովքեր այն մշակում են: Եթե հողը դառնալու է ազատ առքովաճառքի առարկա, ապա այն ունենալու չափերը պետք է սահմանափակվեն: Բազմաթիվ երկրներում այդպես էլ կա: Ձեր կարծիքով՝ ո՞ր մոտեցումն է ճիշդ:

Սահմանադրությունը հնարավոր է համարում սեփականության հարկադիր, այսինքն՝ սեփականատիրոջ կամքին հակառակ օտարումը: Սակայն դա կարող է կատարվել օրենքով նախատեսված դեպքերում (օրինակ՝ հանցագործության համար որպես պատիժ գույքի բռնագրավում) և միայն դատական կարգով: Սեփականությունից զրկելն արտադատական կարգով արգելվում է:

Օրենքով սահմանված կարգով կարող է կատարվել սեփականության օտարում (նաև հարկադիր), հանրության գերակա շահերի ապահովման

Նպատակով (օրինակ՝ հողամասի վրա պետք է կառուցվի երկրի սահմանի պաշտպանությունն ապահովող օբյեկտ, խողովակաշար, կամուրջ): **Օտարումը պետք է կատարվի նախնական և համարժեք փոխհատուցմամբ**: Օտարումը նախապես պետք է համաձայնեցվի սեփականատիրոջ հետ: Նա կարող է համաձայնվել առաջարկվող պայմանների հետ. այս դեպքում օտարումը կամավոր է: Եթե չի համաձայնվում, ապա օտարումը դառնում է հարկադիր, և սեփականատերը կարող է դիմել դատարան: Համարժեք կամ հավասարաթեք փոխհատուցման տեսակները կարող են լինել տարբեր՝ դրամական, բնամթերային և այլն: Օրինակ, եթե օտարվում է հողամասը, ապա կարող է առաջարկվել համարժեք հողամաս կամ հողամասի շուկայական արժեքի հատուցում: Միայն նախնական փոխհատուցումից հետո պետությունը կարող է կայացնել որոշում գույքը օտարելու մասին:

Տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Անձն ունի տնտեսական գործունեության ազատություն, այսինքն՝ կարող է իր սեփականությունն օգտագործել արտադրական և այլ տնտեսական նշանակությամբ՝ շահույթ ստանալու նպատակով (*այս իրավունքը վերհիշե՛ք 18-րդ դասից*):

Հրավեր: Կազմակերպեք հանդիպում-քննարկում որևէ ձեռնարկատիրոջ հետ՝ «Ձեռնարկատիրական գործունեություն. հաջողության պայմանները և դժվարությունները» թեմայով:

Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք: Աշխատանքը կարևոր դեր է խաղում հասարակության և մարդու կյանքում: **Գործադրելով իր ընդունակություններն աշխատանքում՝ մարդը ստեղծում է նյութական կամ մտավոր արժեքներ, որոնք հասարակական հարստության աղբյուր են**: Միևնույն ժամանակ աշխատանքն ապահովում է մարդու նյութական գոյությունը: Դրանով իսկ աշխատանքը կարևոր նշանակություն ունի մարդու արժանապատվության և ինքնահարգանքի ապահովման համար, նախադրյալներ է ստեղծում մնացած իրավունքների համար:

Սահմանադրությունը մարդու համար երաշխավորում է ընտրության ազատություն՝ աշխատել կամ չաշխատել: «Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքն արգելվում է»: Ամեն ոք իրավունք ունի ազատորեն տնօրինելու իր աշխատանքային ընդունակությունները, ընտրելու մասնագիտություն և գործունեության տեսակ: Դա երաշխավորված է մարդու այլ իրավունքներով, օրինակ՝ սեփականության, ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու, հանրային ծառայության անցնելու և այլն:

Պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանք չի համարվում՝ 1) այն աշխատանքը, որը օրենքին համապատասխան կատարում է դատապարտված անձը. 2) զինվորական կամ այլ ընտրանքային ծառայությունը. 3) յուրաքանչյուր աշխատանք, որը պահանջվում է բնակչության կյանքին կամ բարօրությանը սպառնացող արտակարգ իրավիճակների ժամանակ:

Անորոշումներ: Բացի աշխատանքի ընտրության ազատության իրավունքից, կա նաև աշխատանքի իրավունք, որի դեպքում պետությունն իր վրա է վերցնում համընդհանուր զբաղվածություն ապահովելու պարտականությունը: Ինչո՞ւ է ՀՀ Սահմանադրությունը հրաժարվել այդ իրավունքից: Ճիշտ է՞ր համարում դա: Հնարավոր է ապահովել այդ իրավունքը շուկայական տնտեսության պայմաններում:

Աշխատանքի ոլորտի այլ իրավունքները: Բացի աշխատելու հնարավորությունից, մարդու համար շատ կարևոր են պայմանները, որոնցում ընթանում է նրա աշխատանքային գործունեությունը: Չէ՞ որ դրանք կարող են լինել նաև նվաստացնող, անարդար, առողջությունը քայքայող: Ուստի Սահմանադրությունը և օրենքն աշխատանքի ոլորտում երաշխավորում են մի շարք այլ իրավունքներ:

Յուրաքանչյուր աշխատող ունի արդարացի և օրենքով սահմանված՝ նվազագույնից ոչ ցածր աշխատավարձի իրավունք: Աշխատավարձն աշխատանքային պայմանագրով նախատեսված աշխատանքները կատարելու դիմաց աշխատողին վճարվող հատուցումն է: Կոնկրետ աշխատողի աշխատավարձը սահմանվում է աշխատանքային պայմանագրով: Արդարացի աշխատավարձի երաշխիքներից է օրենքով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի չափը, որից պակաս աշխատողի աշխատավարձը չի կարող լինել:

Յուրաքանչյուր աշխատող ունի անվտանգության ու հիգիենայի պահանջները բավարարող աշխատանքային պայմանների իրավունք: Աշխատողի անվտանգությունը և առողջությունն աշխատանքային գործունեության ընթացքում աշխատողների կյանքի և առողջության պահպանման համակարգ է, որի մեջ ներառվող միջոցառումները սահմանված են աշխատանքային օրենսդրությամբ: Աշխատանքի ժամանակ յուրաքանչյուր աշխատողի համար պետք է երաշխավորվեն պատշաճ, անվտանգ և առողջության համար անվնաս պայմաններ: Այդ միջոցառումները պարտավոր է ապահովել գործատուն: Պետությունն իր հերթին հսկողություն է իրականացնում այդ ոլորտի նկատմամբ: Այդ գործընթացին մասնակցում են նաև արհեստակցական միությունները:

Աշխատանքից անհիմն ազատվելու դեպքում աշխատողն ունի պաշտպանության իրավունք: Աշխատողի և գործատուի միջև կնքվում է աշխատանքային պայմանագիր: Այն կարող է դադարել, երբ դրա համար կան օրինական հիմքեր, պահպանվել է աշխատանքից ազատելու կարգը: Առանց օրինական հիմքի աշխատանքից ազատելն արգելվում է: Աշխատանքից անհիմն ազատվելու դեպքում աշխատողը համապատասխան փաստաթուղթ ստանալու օրվանից հետո 1 ամսվա ընթացքում իրավունք ունի դիմելու դատարան: Դատարանն անհիմն ազատված աշխատողին կարող է վերականգնել աշխատանքում, պարտադրելով հարկադիր պարապուրդի համար միջին աշխատավարձ:

Ինտերնետային այցելություն: Այցելե՛ք ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության www.mss.am կայքը և ծանոթացե՛ք աշխատանքի ոլորտում նախարարության գործունեությանը:

Աշխատողներն ունեն գործադուլի իրավունք: Գործադուլը մեկ կամ մի քանի կազմակերպությունների աշխատողների կամ աշխատողների խմբի աշխատանքի ժամանակավոր դադարեցումն է այն դեպքում, երբ կոլեկտիվ աշխատանքային վեճը հնարավոր չի եղել լուծել այլ կերպ: Գործադուլի նպա-

տակն աշխատողների տնտեսական, սոցիալական, աշխատանքային շահերի պաշտպանությունն է: Գործադուլ հայտարարելու իրավունք ունի արհեստակցական միությունը: Մինչև գործադուլը հնարավոր է նախազգուշական գործադուլ՝ 2 ժամից ոչ ավելի: Օրենքը գործադուլն արգելում է ոստիկանությունում, զինված ուժերում, նման այլ ծառայություններում, կենտրոնացված մատակարարման (էլեկտրականություն, ջեռուցում, գազ) կազմակերպություններում, անհետաձգելի բժշկական օգնության ծառայությունում, տարերային աղետի գոտիներում, ինչպես նաև ռազմական կամ արտակարգ դրության վայրերում:

Աշխատողներն ունեն հանգստի իրավունք: Առանց հանգստի աշխատանքն անհնարին է: Հանգիստը աշխատող մարդու բնական պահանջմունքն է, ուստի Սահմանադրությունը երաշխավորում է. «Յուրաքանչյուր աշխատող, օրենքին համապատասխան, ունի առավելագույն աշխատաժամանակի սահմանափակման, ամենօրյա և շաբաթական հանգստի, ինչպես նաև ամենամյա վճարովի արձակուրդի իրավունք»:

Հանգստի ժամանակն օրենքով, աշխատանքային պայմանագրով կանոնակարգված աշխատանքից ազատ ժամանակն է, որն աշխատողն օգտագործում է իր հայեցողությամբ:

Հանգստի ժամանակի տեսակները

1. **Հանգստանալու և սնվելու համար ընդմիջում:** Տրամադրվում է աշխատանքային օրվա կեսին, սակայն ոչ ուշ, քան աշխատանքը սկսելուց 4 ժամ հետո (2 ժամից ոչ ավելի և կես ժամից ոչ պակաս տևողությամբ): Աշխատողը կարող է ընդմիջմանը բացակայել աշխատավայրից:

2. **Աշխատանքային օրվա ընթացքում հանգստանալու լրացուցիչ և հատուկ ընդմիջումներ:** Լրացուցիչ ընդմիջումները տրամադրվում են մինչև 18 տարեկան աշխատողներին՝ նվազագույնը 30 րոպե, իսկ հատուկ ընդմիջումները՝ հատուկ պայմաններում (օրինակ՝ մտավոր հուզական գերլարված վիճակում կամ պլյուս 40°C-ից բարձր օդի ջերմաստիճանի դեպքում) աշխատողներին:

3. **Աշխատանքային օրերի միջև ընկած անընդմեջ հանգիստ,** որի տևողությունը չի կարող պակաս լինել 11 ժամից:

4. **Ամենշաբաթյա անընդմեջ հանգիստ:** Ընդհանուր հանգստյան օրը **կիրակին** է, իսկ հինգօրյա աշխատանքային շաբաթվա դեպքում՝ նաև **շաբաթը:**

5. **Տոնական և հիշատակի օրերը,** որոնք օրենքով սահմանված են որպես ոչ աշխատանքային (Ամանոր, Սուրբ Ծնունդ և Հայտնություն, Բանակի օր, Կանանց տոն, Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր, Աշխատանքի օր, Հաղթանակի և խաղաղության տոն, Հանրապետության տոն, Սահմանադրության օր, Անկախության տոն):

6. **Ամենամյա արձակուրդ՝** օրերով հաշվարկվող ժամանակահատված, որը տրամադրվում է աշխատողին հանգստանալու համար: Այդ ընթացքում պահպանվում է նրա աշխատատեղը (պաշտոնը), վճարվում է միջին աշխատավարձ: Ամենամյա **նվազագույն արձակուրդի** տևողությունը 5-օրյա աշխատանքային շաբաթի դեպքում 20 աշխատանքային օր է, իսկ 6-օրյայի դեպքում՝ 24 աշխատանքային օր: Կան նաև ամենամյա երկարացված և լրացուցիչ արձակուրդներ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

իրավագործություն / սեփականության օտարում / աշխատավարձ / հարկադիր աշխատանք / գործադուլ / գործադուլի արգելք / ընդհանուր, լրացուցիչ և հատուկ ընդմիջումներ / ամենամյա արձակուրդ:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ի՞նչ են տնտեսական իրավունքները, և ո՞րն է դրանց նշանակությունը:
2. Ի՞նչ է սեփականության իրավունքը:
3. Սեփականության իրավունքի ի՞նչ սահմանափակումներ են նախատեսված:
4. Ինչո՞ւ և ինչպե՞ս է կատարվում սեփականության օտարումը հանրության գերակա շահերի ապահովման համար:
5. Ի՞նչ է ձեռնարկատիրական գործունեությունը:
6. Ի՞նչ է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը:
7. Որո՞նք են աշխատանքի ոլորտի այլ իրավունքները:
8. Ի՞նչ է աշխատանքից անհիմն ազատելու դեպքում պաշտպանության իրավունքը:
9. Ի՞նչ է հանգստի իրավունքը, և հանգստի ի՞նչ տեսակներ են սահմանված:

Քննարկում: «Ի՞նչ է անարդարությունը: Մեկի համար դա խայտառակ աշխարհն է, բզկտված հայրենիքը: Մյուսի համար՝ պատերազմը: Մեկի համար՝ ոտնահարված անցյալը, մյուսի համար՝ խեղդամահ արված ապագան, ժողովրդի համար՝ անհավասարությունը, ընտրյալների համար՝ հավասարությունը: Գոյություն ունեն այնքան բազմադասակ անարդարություններ, որ ամեն դարաշրջան առաջ է քաշում իրենը, այն, որի հետ նա պայքարում է և որին խթանում է» (Ռ. Ռոլան): Ո՞րն է մեր ժամանակների ամենամեծ անարդարությունը՝ Ձեր կարծիքով:

ԴԱՍ 26. ՄԱՐԴՈՒ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Սոցիալապես որքան արդար, այնքան զորավոր է հայրենիքը:

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. ՄԱՐԴՈՒ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Մարդու սոցիալական իրավունքների հասկացությունը: Մեզանից յուրաքանչյուրն ինքն է կրում պատասխանատվություն իր և իր ընտանիքի բարեկեցության համար: Դրա երաշխիքը մեր անձնական և հատկապես տնտեսական իրավունքներն են: Սակայն կյանքում երբեմն տարբեր պատճառներով (անաշխատունակություն, գործազրկություն, հիվանդություն և այլն) հնարավոր չի լինում սեփական գործունեությամբ և աշխատանքով ապահովել մեր և մեր ընտանիքի բարեկեցությունը: Այս դեպքերում մեզ օգնության են գալիս իրավական ամրագրում ունեցող և երաշխավորված սոցիալական իրավունքները:

Սոցիալական են մարդու և քաղաքացու այն իրավունքները, որոնք ապահովում են նրա սոցիալական բարեկեցությունը՝ հնարավորություն տալով պետությունից ստանալ որոշակի նյութական բարիքներ (օգնություն, ծառայություն):

Սոցիալական իրավունքները պետության վրա չեն դնում ուղղակի պարտականություն՝ բավարարելու մարդկանց բոլոր կենսական պահանջմունքները: Պետությունն ամենից առաջ պարտավոր է ստեղծել նպաստավոր պայմաններ այդ պահանջմունքները բավարարելու համար: Միայն այն դեպքում, երբ մարդը դժվարանում է դրանում, հասարակությունը և պետությունն օգնության ձեռք են մեկնում նրան՝ ապահովելով սոցիալական մի շարք հնարավորություններ, մասնավորապես՝ աշխատանքային կենսաթոշակի, բժշկական օգնության և այլն: Այդպիսի պետությունն անվանում են սոցիալական (վերհիշեք դաս 3-ը):

Սոցիալական ապահովության իրավունք: Մարդուն ապրելու համար անհրաժեշտ են գոյության միջոցներ: Ազատ մարդն իր աշխատանքի կամ սեփականության միջոցով ապահովում է իր գոյության նյութական միջոցները: Բայց որոշ մարդիկ տարբեր պատճառների ուժով չեն կարող հայթայթել իրենց գոյության միջոցները, ուստի ունեն հասարակության և պետության խնամքի կարիքը: Այդպիսի խնամքն անվանում են սոցիալական ապահովություն:

Սոցիալական ապահովությունը պետության կողմից մատուցվող գոյության բավարար միջոցների քանակն է այն մարդկանց, ովքեր լրիվ կամ մասնակի զրկված են հնարավորությունից աշխատել և ստանալ եկամուտ:

Սոցիալական ապահովության ծավալն ու ձևերը սահմանվում են օրենքով: Ծավալը, օրինակ՝ կենսաթոշակի գումարը, մեծապես կախված է պետության տնտեսական հնարավորություններից. շատ են պետության եկամուտները, մեծ՝ ապահովության ծավալը: Ըստ ձևի սոցիալական ապահովությունը կարող է լինել դրամական (կենսաթոշակ, նպաստ՝ միանվագ և պարբերական)

և բնամթերային: Վերջինս անվանում են սոցիալական ծառայություն կամ սպասարկում, որը մատուցում է պետությունը, օրինակ՝ մնունդ, խնամք, խորհրդատվություն, աշխատանքի տեղավորում և այլն:

Սահմանադրությունը երաշխավորում է սոցիալական ապահովություն հետևյալ հիմքերով.

1. **Ծերության դեպքում:** Ձևերն են կենսաթոշակը կամ սոցիալական ծառայությունը: Սահմանված տարիքին հասած անձանց կանոնավոր վճարվում է աշխատանքային կամ տարիքային կենսաթոշակ՝ ցմահ: Սոցիալական ծառայության օրինակ է ծերերի խնամքով զբաղվող հիմնարկությունների ստեղծումը:

2. **Հիվանդության դեպքում:** Այս սոցիալական ապահովությունը կարող է լինել ժամանակավոր և մշտական: Առողջությունը ժամանակավորապես խախտվելու կապակցությամբ աշխատելու հնարավորությունից զրկված անձին կարող է վճարվել նպաստ: Եթե առկա է հաշմանդամություն, ապա նպաստը մշտական է:

3. **Կերակրողին կորցնելու դեպքում:** Եթե ընտանիքին հիմնական եկամուտ բերողը մահանում է, և մյուս անդամները անչափահասության պատճառով չեն կարող ապրել ինքնուրույն, ապա նրանց նշանակվում է նպաստ՝ մինչև չափահաս դառնալը:

4. **Գործազրկության դեպքում:** Գործազուրկներին երաշխավորվում է նպաստների վճարում զբաղվածության պետական ծառայության կողմից՝ 5, իսկ որոշ դեպքերում՝ մինչև 12 ամիս տևողությամբ: Նրանք ունեն նաև կրթաթոշակի իրավունք՝ վերամասնագիտացման և որակավորման բարձրացման դասընթացներին մասնակցելու համար:

Սահմանադրությունը, օրենքին համապատասխան, երաշխավորում է սոցիալական ապահովություն նաև մայրության, բազմազավակության, աշխատավայրում դժբախտ պատահարների, խնամքի կարիք ունենալու և այլ դեպքերում:

Հանրօգուր աշխատանք: Դասարանով իրականացրեք սոցիալական ծառայության միջոցառում անապահով խավի որևէ ներկայացուցչի նկատմամբ՝ ըստ հնարավորության օգնելով նրան կամ նյութապես, կամ խնամքով, կամ նրա համար որևէ աշխատանք կադարելով:

Կարիքավոր և տարեց մարդիկ ունեն արժանապատիվ գոյության իրավունք: Կարիքավոր և տարեց մարդկանց արժանապատիվ գոյության իրավունքի հատուկ երաշխիք է սահմանադրական պարտականությունը, համաձայն որի «Չափահաս աշխատունակ անձինք պարտավոր են հոգ տանել իրենց անաշխատունակ և կարիքավոր ծնողների համար»: Օրենքով սահմանված են ծնողների ապրուստը հոգալու՝ չափահաս զավակների պարտականության կատարման մի շարք ձևեր:

Աշխատունակ չափահաս զավակները պարտավոր են պահել իրենց անաշխատունակ և օգնության կարիք ունեցող ծնողներին և հոգ տանել նրանց մասին: Ալիմենտ վճարելու վերաբերյալ համաձայնության բացակայության դեպքում օգնության կարիք ունեցող ծնողների համար նրանց չափահաս աշխատունակ զավակներից ալիմենտը բռնագանձվում է դատական կարգով: Անաշխատունակ ծնողների հանդեպ չափահաս աշխատունակ զավակներ-

րի կողմից հոգատարության բացակայության և բացառիկ հանգամանքների (օրինակ՝ ծնողի ծանր հիվանդություն) առկայության դեպքում նրանք կարող են դատարանի վճռով մասնակից դարձվել այդ հանգամանքներից բխող լրացուցիչ ծախսերը կրելու գործին:

Ամուսինները պարտավոր են նյութապես օժանդակել միմյանց: Այդպիսի օժանդակությունը մերժվելու և ալիմենտ վճարելու վերաբերյալ ամուսինների միջև համաձայնության բացակայության դեպքում դրա համար անհրաժեշտ միջոցներ ունեցող մյուս ամուսնուց դատական կարգով ալիմենտ պահանջելու իրավունք ունի՝ անաշխատունակ (ներառյալ տարեց) անապահով ամուսինը:

Նախկին ամուսնուց, որը նյութական բավարար միջոցներ ունի, դատական կարգով ալիմենտի պահանջի իրավունք ունի՝ անապահով ամուսինը, որը կենսաթոշակային տարիքի է հասել ամուսնալուծության պահից սկսած հինգ տարում, եթե ամուսինները տասնհինգ և ավելի տարի գտնվել են ամուսնության մեջ:

Օգնության կարիք ունեցող անաշխատունակ պապերը և տատերն իրենց չափահաս աշխատունակ զավակներից կամ ամուսնուց (նախկին ամուսնուց) ապրուստի միջոց ստանալու անհնարինության դեպքում անհրաժեշտ միջոցներ ունեցող իրենց չափահաս աշխատունակ թոռներից դատական կարգով ալիմենտ ստանալու իրավունք ունեն:

Կարիքավոր և տարեց մարդկանց արժանապատիվ գոյության իրավունքի ընդհանուր երաշխիք կարելի է համարել պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից մեկը՝ բարեգործության խթանումը:

Յուրաքանչյուր աշխատող ունի օրենքով սահմանված առնվազն նվազագույն աշխատավարձի իրավունք: Աշխատավարձն աշխատանքային պայմանագրով նախատեսված աշխատանքները կատարելու դիմաց աշխատողին վճարվող հատուցումն է: Կոնկրետ աշխատողի աշխատավարձը սահմանվում է աշխատանքային պայմանագրով: Արդարացի աշխատավարձի երաշխիքներից է Սահմանադրությամբ երաշխավորված օրենքով սահմանված նվազագույն աշխատավարձի չափը, որից պակաս աշխատողի աշխատավարձը չի կարող լինել:

Իր և իր ընտանիքի համար բավարար կենսամակարդակի իրավունք: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 25 հոդվածը սահմանում է, որ «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր և իր ընտանիքի առողջության ու բարեկեցության համար բավարար կենսամակարդակի, այդ թվում՝ սննդի, հագուստի, բնակարանի և առողջապահության ու սոցիալական անհրաժեշտ ծառայությունների իրավունք, ինչպես նաև ապահովության իրավունք՝ գործազրկության, հիվանդության, հաշմանդամության, այրիանալու, ծերության կամ իր կամքից անկախ հանգամանքներում գոյության այլ միջոցներից զրկվելու դեպքում»:

Կենսապայմանների կառուցվածքը ներառում է սնունդը, հագուստը, բնակարանը, առողջապահական ու սոցիալական անհրաժեշտ ծառայությունները: Բավարար կենսամակարդակի իրավունքի ամրագրումը չի նշանակում, որ մարդը պետությունից կարող է պահանջել, որ իրեն անհապաղ տրամադրեն վերը թվարկված բարիքները: Պետության խնդիրն է մարդու համար սեփական

ուժերով իր կենսամակարդակն ապահովելու պայմաններ ստեղծել, վերացնել արգելքներն ու խոչընդոտները: Պետությունն օգնության է գալիս, երբ մարդն ինքնուրույն չի կարող ապահովել նվազագույն կենսամակարդակը:

Որպես կանոն, կայացած սոցիալական պետությունները երաշխավորում են կենսապահովման կամ սպառողական նվազագույն զամբյուղը և նվազագույն բյուջեն: **Սպառողական նվազագույն զամբյուղն** առողջ կենսագործունեության համար մեկ մարդուն մեկ ամսվա ընթացքում անհրաժեշտ սննդամթերքի և ոչ պարենային ապրանքների ու ծառայությունների նվազագույն քանակն է: **Կենսապահովման նվազագույն բյուջեն** այն գումարն է, որն անհրաժեշտ է և բավարար նվազագույն զամբյուղի մեջ մտնող բարիքներն ու ծառայությունները ձեռք բերելու համար:

Կենսապահովման նվազագույն զամբյուղի և նվազագույն բյուջեի որոշումից է կախված բնակչության կենսամակարդակի վիճակի, այդ թվում՝ աղքատության շեմի գնահատումը, նվազագույն աշխատավարձի, թոշակի, նպաստի, չհարկվող եկամտի չափերի սահմանումը և այլն:

Գործնական աշխատանք: Պարզելով ցարվա կենսապահովման նվազագույն բյուջեի պաշտոնական գումարը՝ համադրեք այն Ձեր կողմից կազմված նվազագույն զամբյուղի իրական գների հանրագումարի, նվազագույն աշխատավարձի ու կենսաթոշակի գումարների հետ: Որքանով է իրական նվազագույն պաշտոնական բյուջեն:

Առողջության պահպանման իրավունք: Առողջությունը կյանքից հետո մարդու համար ամենաթանկ բարիքն է, առանց որի մնացած իրավունքները որոշակիորեն արժեզրկվում են: Առողջությունն ունի ոչ միայն անհատական, այլև հասարակական նշանակություն: Սահմանադրությունն ամրագրում է յուրաքանչյուր ոք, օրենքին համապատասխան, ունի առողջության պահպանման իրավունք:

Պետությունը ստեղծում է համապատասխան առողջապահական կազմակերպություններ մարդու բժշկական օգնության և սպասարկման իրավունքն ապահովելու համար: Շուկայական տնտեսության պայմաններում այդ իրավունքն իրականացվում է անձնական վճարումների, բժշկական ապահովագրական հատկացումների և այլ միջոցների հաշվին: Օրենքները սահմանում են նաև հիմնական բժշկական ծառայությունների շրջանակը, որոնք բնակչությանը մատուցվում են անվճար:

յությունների շրջանակը, որոնք բնակչությանը մատուցվում են անվճար:

Արդյունքներ: Առողջության ապահովման ուրիշ խնդիրներն ու միջոցներ գիտեք: Ի՞նչ է առողջ ապրելակերպը: Այդպիսին է արդյոք ապրելակերպը ձեր շրջապատում: Եթե ոչ, ապա ինչո՞ւ և ի՞նչ մեղքով:

2. ՄԱՐԴՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Մարդկային իրավունքների հիմնաքարը նրա կյանքն է: Սակայն մարդը հասարակ կենսաբանական էակ չէ, այլև բանական, հոգևոր-մշակութային: Բնությունից նրան տրված է մտածելու, երևակայելու, ստեղծագործելու հատկություն, որն անօտարելի է նրանից: Ուրեմն, մարդն ունի ազատ մտածելու և ստեղծագործելու իրավունք: Դժվար է պատկերացնել առողջ գիտակցություն ունեցող անհատ, որը չմտածի:

Մարդու մշակութային իրավունքներն օրենքով ամրագրված հնարավորություններն են, որոնք ապահովում են սեփական գործունեության հոգեմտավոր իմաստավորումը, գիտելիքների կուտակումը, դրանք փոխանցելը և ստանալը՝ կրթվելը:

Մշակութային իրավունքները երաշխավորում են մարդու հոգևոր զարգացումը և հասարակության առաջընթացը: Դրանք օգնում են մարդուն դառնալ հասարակական կյանքի քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր-մշակութային գործընթացների լիարժեք մասնակից: Օրինակ՝ մարդու կրթությունը կարևոր գործոն է, որը որոշում է նրա կյանքի բազում կողմերը՝ նրա աշխատանքի բնույթը, մասնագիտությունը, սոցիալական կարգավիճակը, եկամուտների քանակը և, որպես արդյունք, այդ մարդու կյանքի մակարդակն ու որակը, հասարակական ակտիվության աստիճանը և դիրքորոշումները: Սակայն մշակութային իրավունքները ոչ միայն մարդու, այլև ողջ հասարակության զարգացման գործոն են: Արդի գիտատեխնիկական դարաշրջանում կրթությունը, ստեղծագործությունը երկրի զարգացման ու առաջընթացի կարևորագույն գրավական են:

Միջույթ. Ամեն մեկը հավաքագրեք մարդու կյանքում կրթության դերի վերաբերյալ երեքական ասույթներ և կազմակերպեք հրապարակային մրցույթ: Հաղթողին որոշեք դասարանային քվեարկությամբ:

Կրթության իրավունք: Կրթությունն անձի, հասարակության, պետության շահերից ելնող ուսուցման և դաստիարակության գործընթաց է, որը նպատակամղված է գիտելիքները պահպանելուն ու նոր սերունդներին փոխանցելուն: Կրթվելն անհատի զարգացման գործընթացն է՝ ուղղված գիտելիքների, հմտությունների, ստեղծագործության տիրապետմանը, աշխարհի նկատմամբ արժեքային վերաբերմունքի ձևավորմանը: Կրթության հիմնական ուղիներն են ուսուցումը և ինքնակրթությունը:

Կրթությունը երկրի առաջադիմության, մշակույթի պահպանման, զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է: Կրթական մակարդակը կարևոր է նաև ամեն մի մարդու կյանքում, նրա հասարակական դիրքի և նվաճումների համար: Ելնելով այդ կարևորությունից՝ Սահմանադրությունն ամրագրել է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք»:

Կրթության իրավունքը երաշխավորված է պետական կրթական համակարգով ու ծրագրերով: Պարտադիր կրթության ծրագրերը և տևողությունը սահմանվում են օրենքով: Օրինակ՝ հիմնական ընդհանուր կրթությունը պարտադիր է, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Պետական ուսումնական հաստատություններում միջնակարգ կրթությունն

անվճար է: Պետական հանրակրթական դպրոցների տարրական ընդհանուր կրթական ծրագրերով նախատեսված դասագրքերն անվճար են:

Յուրաքանչյուր ոք օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով ունի մրցութային հիմունքներով պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար կրթություն ստանալու իրավունք: Պետությունը ֆինանսական և այլ աջակցություն է ցուցաբերում բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններին և դրանցում սովորողներին:

Արդյունքներ: Մադչելի՛ է արդյոք բարձրագույն կրթությունը բոլոր նրանց համար, ովքեր ընդունակ են սովորելու բուհում: Եթե ոչ, ապա ինչո՞ւ: Բավարար են պետական երաշխիքներն այդ հարցում: Ինչ իրադրություններ են առաջարկում:

Ստեղծագործական ազատության և գիտության նվաճումներից օգտվելու իրավունք: Ստեղծագործելը մարդու ընդունակությունն է իրականության ընձեռած նյութից արարել որակապես նոր, հասարակական բազմազան պահանջմունքները բավարարող նյութական և հոգևոր արժեքներ: **Ստեղծագործության տեսակներն են՝** գեղարվեստական, գիտական, հայտնագործություն, գյուտ և այլն:

Հասարակության խնդիրն է ապահովել մարդու ստեղծագործական ընդունակությունների, ստեղծագործության բոլոր տեսակների զարգացումը: Դրանից ելնելով Սահմանադրությունը երաշխավորում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի գրական, գեղարվեստական, գիտական և տեխնիկական ստեղծագործության ազատություն»:

Ստեղծագործության արդյունքի նկատմամբ նրա հեղինակը ձեռք է բերում մտավոր սեփականության իրավունք: Մտավոր սեփականության տեսակներից են հեղինակային և արտոնագրային իրավունքները: Մտավոր սեփականության օբյեկտի (բալետի) նկատմամբ ստեղծագործողն ունի հեղինակային իրավունք, որն անօտարելի ու անփոխանցելի է, գործում է անժամկետ: Հեղինակի գույքային իրավունքը (հոնորար) գործում է հեղինակի կյանքի ընթացքում և նրա մահից հետո 50 տարվա ընթացքում՝ անցնելով ժառանգներին: Գյուտի, օգտակար մոդելի, արդյունաբերական նմուշի հեղինակի իրավունքները հավաստվում են արտոնագրով, որը գործում է ստանալուց հետո՝ 20 տարվա ընթացքում:

Արդյունքներ: Ստեղծագործության ազատությունը պետք է ունենա սահմաններ: Կարիք կա՞ զսպելու փառանդն ու հանճարը: Կարո՞ղ են դրանք ի չարը գործադրվել: Ո՞րն է ազդեցիկ՝ արտաքին իրավական, թե՛ ներքին բարոյական սահմանը:

3. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ ԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

Սահմանադրությունը սահմանում է ՀՀ-ն որպես սոցիալական պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում, օրինակ՝ բնակարանային շինարարության խթանումը, անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացումը:

Գործնական իրավական աշխատանք: Որպես սոցիալական պետության սկզբունքի երաշխիքներ՝ Սահմանադրությունն ամրագրում է փոփոխական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները: Կարդացե՛ք Սահմանադրության 86-րդ հոդվածում ամրագրված կետերը և մեկնաբանե՛ք դրանք:

Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց իրավասությունների և հնարավորությունների շրջանակում պարտավոր են իրագործել Սահմանադրությամբ սահմանված այդ նպատակները:

Կառավարությունը խորհրդարանին տրվելիք տարեկան զեկույցի շրջանակներում տեղեկատվություն է ներկայացնում պետական քաղաքականության հիմնական նպատակների իրագործման վերաբերյալ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

կենսապահովման նվազագույն զամբյուղ և բյուջե / աղքատության շեմ / կրթություն / ինքնակրթություն / մրավոր սեփականություն / հեղինակային և արտոնագրային իրավունք / պետական քաղաքականության նպատակ:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ո՞րն է սոցիալական իրավունքների առաքելությունը:
2. Ի՞նչ են սոցիալական ապահովությունը, դրա ծավալն ու ձևերը:
3. Ո՞ր հիմքերով է երաշխավորված սոցիալական ապահովությունը:
4. Ի՞նչ իրավունքներ ունեն գործազուրկները:
5. Ի՞նչ է առողջության պահպանման իրավունքը:
6. Որո՞նք են կրթության իրավունքի երաշխիքները:
7. Որո՞նք են սրտեղծագործական ազատության իրավունքի երաշխիքները:

Ինտերնետային այցելություն: Ըստ էության՝ մարդու կարևոր իրավունքների ապահովման համար գործում են առանձին նախարարություններ: Այցելե՛ք www.mnpia.am, www.armhealt.am, www.edu.am, www.mss.am, www.youthpolicy.am կայքերը և ծանոթացե՛ք կրթության ու գիտության, բնապահպանության, առողջապահության, աշխատանքի և սոցիալական հարցերի, մշակույթի և երիտասարդության նախարարությունների գործունեությանը:

ԴԱՍ 27. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

*Հասարակությունը քարերի շարվածք է,
որը կքանդվի, եթե մեկը մյուսին չպահի:*

Սենեկա (Ք.ա. 4-65)

1. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ԱՄՐԱԳՐՈՒՄԸ

Մարդը, լինելով բանական էակ, ի ծնե չունի գիտելիք և սոցիալական փորձ: Նրա ձևավորման, հասունացման համար անհրաժեշտ է որոշակի ժամանակ: Անձը զարգացման որոշակի փուլեր անցնելով՝ դառնում է կյանքի ինքնուրույն մասնակից: Մարդը մինչև չափահաս՝ ինքնուրույն սուբյեկտ դառնալը երեխա է: Երեխա է համարվում 18 տարին չլրացած յուրաքանչյուր անձ:

Փոքր տարիքում դաստիարակությունից, հոգեմտավոր, ֆիզիկական զարգացումից է կախված մարդու ողջ հետագա կյանքը: Այս հանգամանքը դրդեց լրացուցիչ իրավական կարգավորման ենթարկել երեխա մարդու իրավունքները: Երեխայի իրավունքներն անչափահաս մարդուն ընձեռված հնարավորություններն են, որոնք անհրաժեշտ են նրա գոյության, դաստիարակության, զարգացման և որպես մարդ կայացման համար:

Երեխայի իրավունքներն ամրագրող միջազգային և ներպետական իրավական ակտերը	<p align="center">Միջազգային պայմանագրեր</p> <p>1. Երեխայի իրավունքների մասին հռչակագիրը (1959 թ.): Ամրագրում է երեխաների նկատմամբ վերաբերմունքի 10 սկզբունքներ:</p> <p>2. Երեխայի իրավունքների մասին համաձայնագիրը (1989 թ.): Ամրագրում է երեխա մարդու իրավունքները:</p>
	<p align="center">ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 37. Երեխայի իրավունքները</p> <p>«1. Երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում:</p> <p>2. Երեխային վերաբերող հարցերում երեխայի շահերը պետք է առաջնահերթ ուշադրության արժանանան:</p> <p>3. Ցուրաքանչյուր երեխա ունի իր ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու իրավունք, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա, դատարանի որոշման համաձայն, հակասում է երեխայի շահերին: Մանրամասները սահմանվում են օրենքով:</p> <p>4. Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաները պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո են»:</p> <p>Բացի այս դրույթներից, Սահմանադրությունն ամրագրում է երեխայի իրավունքների այլ երաշխիքներ ևս:</p>
	<p align="center">«Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը (1996 թ.)</p> <p>Ամրագրում է երեխաների իրավունքները՝ անկախ սեռից, ազգությունից, ռասայից, դավանանքից, սոցիալական և այլ վիճակից:</p> <p>Օրենքը պետությանը համարում է երեխաների իրավունքների երաշխավորն ու պաշտպանը:</p>

Երեխայի իրավունքները մարդու նույն իրավունքներն են, սակայն լրացված նոր երաշխիքներով: Օրինակ՝ երեխայի կյանքի իրավունքը չի տարբերվում մեծահասակների նույն իրավունքից: Բայց երեխաների վիճակը դրդում

է սահմանել այդ իրավունքի լրացուցիչ երաշխիքներ: Օրինակ՝ արգելվում է երեխաների կատարած հանցանքների համար սահմանել ոչ միայն մահապատիժ, այլև ցմահ ազատազրկում: Երեխայի իրավունքների մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ նա հանդես է գալիս որպես մարդու իրավունքների սուբյեկտ իր ծնողների, հոգաբարձուի կամ պետության հետ միասին:

2. ԵՐԵՒԱՅԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Երեխան ծննդյան պահից ունի անվան և քաղաքացիության իրավունք:

Այդ իրավունքների երաշխավոր ու պաշտպան են ծնողներն ու պետությունը (երեխայի քաղաքացիության իրավունքը վերհիշեք դաս 12-ից):

Երեխային անուն տրվում է ծնողների համաձայնությամբ, իսկ հայրանուն՝ հոր անունով: Երեխայի ազգանունը որոշվում է ծնողների ազգանունով: Երբ ծնողները տարբեր ազգանուններ ունեն, երեխային տրվում է հոր կամ մոր ազգանունը՝ ծնողների համաձայնությամբ, իսկ համաձայնություն չլինելու դեպքում՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի ցուցումով: Ծնողների ամուսնության դադարումը երեխայի ազգանվան փոփոխություն չի առաջացնում: Եթե ամուսնալուծված ծնողը, որի մոտ ապրում է երեխան, ցանկանում է նրան տալ իր ազգանունը, ապա հարցը լուծում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը՝ ելնելով երեխայի շահերից: 10 տարեկան դարձած երեխայի ազգանվան փոփոխումը կատարվում է նրա համաձայնությամբ: Իսկ 16 տարին լրացած երեխան անվան փոփոխության համար կարող է դիմել քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման պետական մարմին:

Սեռական շահագործումից, թմրանյութերի և հոգեներագդող նյութերի ապօրինի չարաշահումից երեխայի պաշտպանված լինելու իրավունքը: Շատ երկրներում երեխաները դառնում են սեռական շահագործման զոհ: Պետությունը բոլոր միջոցներով, այդ թվում՝ պատժելով, պետք է կանխի երեխաներին ցանկացած ապօրինի սեռական գործունեության դրդելը, հարկադրելը, երեխաներին շահագործման նպատակով անառակության մեջ օգտագործելը, երեխաներին առևանգելը և առք ու վաճառքը:

Երեխայի համար վտանգավոր է թմրանյութերի օգտագործումը: Այն քայքայում է առողջությունը, նրան դարձնում հեշտ կառավարելի, մղում հանցանքների: Պետությունը պատժում է այն մեծահասակներին, ովքեր երեխաներին ներգրավում են թմրանյութերի և օգտագործման, և՛ առևտրի մեջ:

Երեխան ունի տնտեսական շահագործումից պաշտպանված լինելու և աշխատանքի իրավունք: Տարբեր պատճառներով շատ երեխաներ աշխատում են: Երեխան ունի իր տարիքին, առողջական վիճակին և ունակություններին համապատասխան, օրենքով չարգելված աշխատանքային գործունեության իրավունք: Որպեսզի կանխվի երեխաների տնտեսական շահագործումը, չխաթարվի նրանց ուսումը և առողջությունը, մինչև 14 տարեկան երեխային աշխատանքի ընդունելն արգելվում է: Օրենքն արգելում է նաև մինչև 16 տարեկաններին մշտական աշխատանքի ընդունելը: Նրանք կարող են ընդունվել միայն ժամանակավոր աշխատանքի: 14-16 տարեկան երեխան աշխատանքի է ընդունվում ծնողներից մեկի կամ հոգաբարձուի համաձայնությամբ:

Արգելվում է երեխային ներգրավել իր տարիքին ոչ համապատասխան, առողջությունը վնասող աշխատանքների: Արգելվում է երեխաների միջոցով ակտիվության խմբիչների և ծխախոտի վաճառքը, դրանց արտադրության և օգտագործման մեջ նրանց ներգրավումը:

Երեխան ունի աշխատանքի արտոնյալ պայմանների իրավունք, այդ թվում՝ աշխատանքային օրվա կարճ տևողության: Արգելված է նրան կտրել կրթությունից և մասնակից դարձնել աշխատանքային գործունեությանը:

Մտորումներ: Ցավոք, այսօր մենք ականապես ենք լինում շարժական երեխաների ֆիզիկական ծանր, իրենց ուժերից վեր աշխատանքներ կատարելուն: Կան ձեր շրջապատում նման դեպքեր: Որո՞նք են դրա պատճառները:

Երեխան ունի ձեռնարկատիրական գործունեության և իր վաստակը տնօրինելու իրավունք: 16 տարին լրացած անձը ծնողի (որդեգրողի) կամ հոգաբարձուի համաձայնությամբ կարող է զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ: 14-18 տարեկան երեխան ինքնուրույն կարող է տնօրինել իր աշխատավարձը, կրթաթոշակը, այլ եկամուտները, ավանդներ մուծել վարկային հաստատություններ և տնօրինել դրանք:

Երեխան ունի հանգստի և ժամանցի, իր տարիքին համապատասխան խաղերին և միջոցառումներին ազատորեն մասնակցելու իրավունք: Ծնողները, համապատասխան կառույցները պետք է խրախուսեն, օգնեն ու նպաստեն երեխաների հանգստի և ժամանցի կազմակերպմանը՝ ստեղծելով արտադպրոցական, մշակութային, մարզական, առողջության ամրապնդման ուղղված հաստատություններ:

Երեխան ունի առողջության պահպանման իրավունք: Երեխաները անպայման հաշվառվում են մանկական պոլիկլինիկայում՝ նրանց առողջության նկատմամբ մշտական հսկողության համար: Պարտադիր են բժշկական որոշ պատվաստումների կատարումը, ինչպես նաև թաղային մանկաբույժի պարբերական այցելությունները: Սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաների սննդի, հագուստի և առողջության պահպանման խնդիրն իր վրա պետք է վերցնի պետությունը՝ կարիքավորներին նպաստներ նշանակելով, մանկական սնունդ հատկացնելով, անվճար բուժօգնություն կազմակերպելով:

Երեխաները պետք է ապահովված լինեն իրենց տարիքին համապատասխան սննդով, կենցաղային անհրաժեշտ պայմաններով: Ծնողները պարտավոր են զբաղվել երեխայի խնամքով՝ հետևելով նրա հիգիենային, օրակարգին, ֆիզիկական դաստիարակությանը:

Երեխան ունի մտքի, խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքներ: Դրանք երաշխիք են, որ նա հետագայում բարդություններ չունենա, նրանում

ձևավորվեն առողջ հոգեբանություն, աշխարհայացք, և նա դառնա լիարժեք, ինքնուրույն անհատականություն:

Արդյունքներ: Ձեր մրքերն ու փեսակետներն ազատ արտահայտելու հարցում հանդիպում եք որևէ արգելքի կամ կաշկանդման: Եթե այո՝, ապա ո՞ւմ կողմից և ինչ-պէս: Ինչպիսի՞ հոգեբանական ազդեցություն է թողնում այն ձեզ վրա:

Ծնողները կամ հոգաբարձուներն ու խնամակալներն են որոշում, թե ինչ կրոն դավանի երեխան: Ծնողները կարող են երեխայի մեջ հարգանք դաստիարակել իրենց դավանած կրոնի հանդեպ՝ համոզված լինելով, որ դա չի վնասի երեխայի բնականոն զարգացմանը: Արգելվում է առանց ծնողի կամ այլ օրինական ներկայացուցչի համաձայնության մինչև 16 տարեկանի մասնակցությունը կրոնական կազմակերպություններին:

Արդյունքներ: Որոշ երեխաներ անդամագրվում են մեզ համար օտար աղանդների: Ինչպէս եք գնահատում դա: Որո՞նք են դրա պարճառները. մարդկանց նյութական դժվարությունները, եկեղեցու ոչ բավարար շփումը ժողովրդի հետ, ծնողների և մանկավարժների թերացումները... Ինչպէս հաղթահարել այդ երևույթը:

Երեխան ունի կրթություն ստանալու իրավունք (վերհիշե՛ք կրթության իրավունքը 26-րդ դասից):

Հանրագույր աշխարհանք: Ձեր շրջապատում կան երեխաներ, ովքեր չեն հաճախում դպրոց ծնողների աղքատության պարճառով: Օգնում է պետությունը նրանց: Դուք անձամբ օգնե՞լ եք նրան: Դասարանով կազմակերպե՛ք որևէ անապահով երեխայի սոցիալական օգնության միջոցառում՝ նվիրելով նրան պայուսակ կամ գրքեր ու գրենական պիտույքներ և այլն:

Երեխան ունի ստեղծագործական ազատության և մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունք: 14-18 տարեկան երեխան ինքնուրույն կարող է իրականացնել հեղինակի իրավունքներ: Երեխաների ստեղծագործական ունակությունները զարգացնելու համար պետությունը պետք է նպաստի մանկական ֆիլմերի, հեռահաղորդումների թողարկմանը, մանկական թերթերի, ամսագրերի, գրքերի հրատարակմանը, ապահովի դրանց մատչելիությունը: Երեխաները ևս կարող են մասնակցել մշակութային կյանքին (վերհիշե՛ք 26-րդ դասից), ինչն անհրաժեշտ է նրանց զարգացման համար:

Երեխան ունի իր բարեկեցությանը նպաստող տեղեկատվության իրավունք: Երեխային հաղորդվող ամեն մի տեղեկույթ պետք է բարենպաստ լինի նրա բնականոն ձևավորման համար, սերմանի վեհ գաղափարներ՝ հայրենասիրություն, ազատություն, հանդուրժողականություն, բարություն և այլն: Բռնություն, դաժանություն քարոզող, մարդկային արժանապատվությունը նսեմացնող, երեխայի վրա այլ կերպ բացասական ազդեցություն ունեցող և տեղեկույթի տարածումը պատժվում է օրենքով:

Արդյունքներ: Հեռուստատեսություն... Հեղափոխություն, զարգացնող ու դաստիարակող է հեռուստատեսությունը: Հաճախակի ու պարբերական են մանկապատանեկան հաղորդումները: Սերմանում է այն սեր և հեղափոխություն դեպի գիրն ու գրականությունը, արվեստն ու պարմությունը, աշխարհանքը: Դաստիարակում է հայրենասիրություն և բարոյական բարձր արժեքներ: Բաժանվե՛ք խմբերի և քննարկե՛ք:

Ծնողագուրկ, խնամքից զրկված երեխան ունի պետության կողմից պաշտպանության, խնամքի, դաստիարակության և օգնության իրավունք: Հանրային մարմինները պետք է ապահովեն նրա խնամքը և դաստիարակությունը՝ որդեգրման կամ մանկական հիմնարկներում տեղավորելու միջոցով: Խնամքի ձևն ընտրելիս պետք է հաշվի առնել երեխայի տարիքը, սեռը, մայրենի լեզուն, դաստիարակության հաջորդականության ապահովումը և այլն: Ծնողագուրկ երեխայի անձնական հաշվին փոխանցվում է կենսաթոշակ: Պետության խնամքի տակ գտնվող երեխան 16 տարին լրանալուց հետո ունի ինքնուրույն ապրելու իրավունք, եթե ստեղծվում են բավարար կենսապայմաններ և ապահովվում է հանրային մարմինների նյութական օգնությունը:

Հատուկ կարիքների տեր երեխաների իրավունքները: Հաշմանդամ, ֆիզիկական և մտավոր արատ ունեցող երեխաներն ունեն առավել ուշադրության և խնամքի, կրթադաստիարակչական հատուկ վերաբերմունքի կարիք: Պետությունը նրանց պետք է երաշխավորի անվճար բժշկական և հոգեբանական օգնություն, ուսումնական հաստատության ընտրություն, ներառյալ մասնագիտական կրթություն ստանալու հնարավորություն, նրանց ունակություններին համապատասխան աշխատանք և հնարավորինս լիարժեք կյանք:

Հայաստանում կան հատուկ կարիքների տեր երեխաների գիշերօթիկ դպրոցներ, որոնք գործում են ուսման և դաստիարակության հատուկ կարգով: Սակայն նման երեխաների մեկուսացումը ցանկալի չէ: Այսօր աշխարհում կիրառվում է նրանց՝ իրենց հասակակիցների միջավայրում ներառելու քաղաքականություն, այդ թվում՝ ներառական կրթությունը:

Արդյունքներ: Դիտարկելով ձեր շրջապատը՝ պարզե՞ք՝ արդյո՞ք Հայաստանում կան անհրաժեշտ պայմաններ (տրանսպորտում, հասարակական վայրերում, կրթօջախներում), որոնք օգնում և նպաստում են հատուկ կարիքներ ունեցող երեխաների ազատ ու ինքնուրույն տեղաշարժմանը, նրանց խաղերի, ուսման ու աշխատանքային գործունեության իրականացմանը:

Հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվող երեխայի պաշտպանության երաշխիքները

● Օրենքով սահմանված նվազագույն տարիքից ցածր երեխաները չեն ենթարկվում քրեական պատասխանատվության: Այդ տարիքը 16-ն է, իսկ որոշ առավել վտանգավոր հանցանքների համար՝ նաև 14-ը: Սահմանված տարիքը չլրացած երեխայի նկատմամբ կիրառվում են միայն բարոյադաստիարակչական բնույթի կանխարգելիչ միջոցներ:

● Երեխան անհապաղ պետք է տեղեկացվի իր դեմ հարուցված մեղադրանքի մասին, անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև ծնողների կամ օրինական ներկայացուցիչների միջոցով: Անչափահասի քրեական գործով փաստաբանի և մանկավարժի ներկայությունը քննության ընթացքում պարտադիր է:

● Երեխայի ձերբակալման կամ կալանավորման մասին անհապաղ հայտնվում է ծնողներին կամ այլ օրինական ներկայացուցիչներին: Արգելվում է երեխաներին կալանքի տակ պահել չափահասների հետ միասին:

● Արգելվում է 18 տարին չլրացած անձանց կողմից կատարված հանցանքների համար սահմանել մահապատիժ և ցմահ ազատազրկում: Պատիժ նշանակելիս անչափահասությունը դիտվում է մեղմացուցիչ հանգամանք ցանկացած հանցանք կատարելու դեպքում:

● Հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ ազատազրկումը կարող է նշանակվել առավելագույնը 10 տարի ժամկետով: Նրանք ազատազրկումը կրում են մանկական քրեակատարողական հիմնարկներում, որտեղ իրականացվում է հանրակրթական ուսուցում և մասնագիտական պատրաստում:

● Դատարանն անչափահասների նկատմամբ կարող է կիրառել նաև դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոց, այդ թվում՝ հատուկ ուսումնադաստիարակչական հաստատությունում տեղավորելը, որի նպատակը երեխաներին վերադաստիարակելն է, կյանքի, ուսման բնականոն պայմաններին վերադարձնելը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

երեխա / փնտրեսական շահագործում / հոգաբարձու / որդեգրում / ներառական կրթություն / մեղադրանք հարուցել / քրեակատարողական հիմնարկ:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Ինչ են երեխայի իրավունքները, և ինչո՞ւ են դրանք անհրաժեշտ:
2. Ինչ է նշանակում երեխան ունի անվան իրավունք:
3. Ինչո՞վ է կարևոր երեխայի՝ կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը:
4. Ինչպե՞ս է պաշտպանված երեխան թմրանյութերի ապօրինի շահագործումից:
5. Որո՞նք են երեխայի աշխատանքային իրավունքները:
6. Որո՞նք են երեխայի հանգստի իրավունքի երաշխիքները:
7. Որո՞նք են երեխայի առողջության պահպանման իրավունքի երաշխիքները:
8. Ինչպիսի՞ տեղեկատվության իրավունք ունի երեխան:
9. Հանցանք կատարելու մեջ մեղադրվող երեխայի ի՞նչ իրավունքներ գիտեք:

Լուծե՛ք խնդիրը: «Կանաչապարում» ընկերության փնտրենին էին դիմել 13-ամյա Գագիկը և 15-ամյա Կարենը՝ ամառային արձակուրդների ընթացքում իրենց աշխատանքի ընդունելու խնդրանքով: Քանի որ ամռանն ընկերությանն անհրաժեշտ էին ոռոգող բանվորներ, փնտրենն ընդունեց նրանց աշխատանքի՝ հրահանգելով համապատասխան վարպետին անչափահասների աշխատանքն օգտագործել միայն ոռոգման դեպքում և չծանրաբեռնել նրանց: Ո՞ր փարիքից և ինչպե՞ս է հնարավոր անչափահասին աշխատանքի ընդունելը: Ի՞նչ խախտումներ է կատարել փնտրենը:

ԴԱՍ 28. ԿԱՆԱՆՑ ԵՎ ՀԱՇՄԱՆ ԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Գերերջանիկ է մարդը, ով կարող է ասել. «Իմ հայրենիքում արևը ծագում է բոլորի և ամեն մեկի համար, այնտեղ երկիրը մշակելու և հոգեպես մշակվելու ազատություն ունեմ ես»:

Գ. Նժդեհ (1886-1955)

1. ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Կանանց նկատմամբ խտրականության դրսևորումները: Տարբեր ժողովուրդներ ունեն իրենց սովորույթներն ու պատկերացումները հասարակության մեջ կնոջ ունեցած դերի ու նշանակության մասին: Պատմականորեն գրեթե բոլոր ժողովուրդներին բնորոշ է եղել կանանց իրավունքների սահմանափակումը, ինչը բացասաբար է ազդել նրանց կենսագործունեության վրա:

Որոշ երկրներում աղջիկները տղաներից շատ են աշխատում: Կենսականորեն անհրաժեշտ, սակայն չվճարվող աշխատանքի մեծ մասը կատարում են կանայք: Շատ երկրներում նույնիսկ տղամարդկանց հետ նույն աշխատանքը կատարելիս կանայք ավելի ցածր են վարձատրվում: Աշխարհի կանանց 2/3-ը զբաղված է արտադրության մեջ և կազմում է տնտեսապես ակտիվ բնակչության 40%: Սակայն նրանք ունեն համաշխարհային սեփականության 10%: Շատ երկրներում սովորության ընդհանրացում է բարոյական նորմերն ավելի խիստ են կանանց և համեմատաբար մեղմ՝ տղամարդկանց համար: Որոշ երկրներում կանայք զրկված են քաղաքական իրավունքներից: Աշխարհի բոլոր ընտրովի մարմինների անդամների միայն 10% են կազմում կանայք: Այս և նման շատ սահմանափակումներ ուղեկցում են կանանց ամբողջ կյանքում և խոչընդոտում նրանց լիարժեք զարգացմանը, հավասար իրավունքներով արժանապատիվ կյանք վարելուն:

Անորոշումներ: Կնոջ նկատմամբ խտրականությունը գալիս է հնուց, ունի նաև կրոնական և արմատներ: Ամերիկացի Մ. Սանգերի խոսքերով՝ «Եկեղեցու բարոյական օրենսգրքում չկա կնոջը պաշտպանող ոչինչ»: Մ. Գոշը խորհուրդ էր տալիս չընդունել վկա կանանց ցուցմունքները: Խտրականության էլ ի՞նչ դրսևորումներ գիտեք: Պահպանվել են այդպիսիք ձեր շրջապատում: Բերե՛ք օրինակներ:

Կնոջ և տղամարդու իրավահավասարությունը ժողովրդավարության և առաջադիմության պայման է: Տղամարդը և կինը շատ հարցերում տարբերվում են: Այդ բնական տարբերությունները չպետք է հանգեցնեն նրանց միջև խտրականության: Երկու սեռերը հավասարապես անհրաժեշտ են մարդկության գոյատևման, բնական ու ներդաշնակ հասարակության ստեղծման համար: Ժողովրդավարական շատ երկրներում կանանց իրավունքները հարգվում ու պաշտպանվում են, ինչը լայն հնարավորություններ է բացում նրանց առջև՝ կրթվել, արարել, պետությանն ու հասարակությանը նպաստ բերել:

Կանանց իրավունքների միջազգային ամրագրումը: Արևմուտքում XIX դարում կազմավորվեցին կանանց՝ ֆեմինիստական շարժումները: Նրանք ձգտում էին հասնել կանանց նկատմամբ խտրականության վերացմանը: Չնայած դրան՝ կանանց կյանքում զգալի փոփոխություններ տեղի չունեցան:

Հաշվի առնելով կանանց վիճակն ամբողջ աշխարհում՝ ՄԱԿ-ը ձեռնարկեց քայլեր՝ կանանց հանդեպ խտրականությունը վերացնելու ուղղությամբ: Անհրաժեշտ էր կանանց համար ապահովել իրավահավասար մասնակցություն կյանքի բոլոր ոլորտներում: Այդ դիրքորոշումը դարձավ կանանց վիճակի բարելավման մի շարք նախաձեռնությունների հիմքը, որոնց արդյունքում ընդունվեցին **Կանանց քաղաքական իրավունքների մասին համաձայնագիրը** (1952 թ.), **Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման մասին հռչակագիրը** (1967 թ.), **Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին համաձայնագիրը** (1979 թ.), **Կանանց նկատմամբ բռնության վերացման մասին հռչակագիրը** (1993 թ.):

2. ԿԱՆԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Մեռական հատկանիշով խտրականությունն արգելվում է: Հայաստանում չկան կանանց հանդեպ որևէ խտրականություն պարունակող օրենքներ: Նման խտրականության դրսևորումների մեծ մասը հաղթահարվել է անցյալ դարում: Խորհրդային օրենքները ճանաչում էին կնոջ և տղամարդու իրավահավասարությունը: Գործող Սահմանադրությունը ևս ելնում է կնոջ և տղամարդու իրավահավասարության սկզբունքից՝ մարդու իրավունքները հավասարապես վերապահելով և՛ կանանց, և՛ տղամարդկանց: Այդուհանդերձ, իրականում կանայք բավարար չափով ներգրավված չեն հասարակական կյանքում:

Մտորումներ: Կնոջ և տղամարդու իրավական հավասարությունը արդյո՞ք նշանակում է նրանց իրական հավասարություն: Իրավական հավասարության դեպքում հնարավոր է փաստական անհավասարությունը փնտրեսական, քաղաքական և այլ ոլորտներում: Եթե այո, ապա ինչո՞ւ: Բերե՞ք օրինակներ:

Կանանց անձնական իրավունքները կոչված են ապահովելու կնոջ անձի ազատությունը և ինքնավարությունը, պաշտպանելու նրան այլ մարդկանց կամայականությունից, ցանկացած բռնությունից: Արգելվում է կնոջը ենթարկել խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող, արժանապատվությունը վիրավորող վերաբերմունքի:

Կանանց իրավունքների ոտնահարման կոպիտ դրսևորումները (հալածանք, ծեծ, նսեմացում) պատժվում են օրենքով:

Մտորումներ: Որոշ ժողովուրդների մոտ ընդունված է աղջկան առևանգելը, կնոջը հարկադրաբար ամուսնացնելը, դալիմ փալը: Ինչ գիտեք այս երևույթների մասին: Նկատե՞լ եք ձեր շրջապատում նման դեպքեր: Պատմե՞ք այդ մասին: Ո՞րն է ձեր կարծիքը դրանց վերաբերյալ:

Կանայք և տղամարդիկ Հայաստանում ունեն հավասար քաղաքական իրավունքներ (վերհիշե՛ք քաղաքական իրավունքները 24-րդ դասից): Օրինակ՝ կանանց՝ հանրային կառավարմանը մասնակցելու իրավունքի իրականացման արդյունքում խորհրդարանում կան կին պատգամավորներ: Կանայք կարող են անցնել հանրային ծառայության առանց որևէ սահմանափակման: Օրինակ՝ դիվանագիտական ծառայության աշխատակիցների 42% կանայք են: Հայաստանում կան կին նախարարներ, դատավորներ: Գործում են կանանց բազմաթիվ միավորումներ:

Կանայք ունեն հավասար իրավունքներ քաղաքացիության հարցերում: Երեխային քաղաքացիություն շնորհելիս օրենքը որևէ առավելություն չի տալիս ծնողներից որևէ մեկին: Մայրը հավասար հիմունքներով կարող է երեխային տալ իր քաղաքացիությունը: Երեխաները կարող են ճամփորդել ծնողներից մեկնունմեկի անձնագրով: Կանայք անձնագիր են ստանում առանց իրենց ամուսինների կամ որևէ այլ անձի թույլտվության: Ամուսնու քաղաքացիության փոփոխումն ինքնաբերաբար չի փոխում կնոջ քաղաքացիությունը, նրան չի վերաժում քաղաքացիություն չունեցող անձի:

Կանայք և տղամարդիկ իրավահավասար են կրթության և մշակութային իրավունքներում: Կրթության ոլորտում նրանց նկատմամբ չկա ոչ մի խտրականություն: Հանրակրթական դպրոցները երկսեռ են: Կանայք հավասար իրավունքներ ունեն նաև բուհ ընդունվելիս: Բուհերի ուսանողների կեսից ավելին կանայք են: Կանայք հավասարապես զբաղվում են նաև գիտական գործունեությամբ, և կան բազմաթիվ կին գիտնականներ:

Մտորումներ: Կանանց էմանսիպացիան՝ ազատագրումը, երբեմն հասկացվում է որպես տղամարդու կենսաձևի վարագույն դրսևորումների կրկնություն: Օրինակ՝ ծխելը, կոպրությունը, սեռական սանձարձակությունը: Կանայք զբաղվում են տղամարդկային սպորտաձևերով: Ինչ եք մտածում այս մասին:

Կանայք ունեն մշակութային կյանքին մասնակցելու նույն իրավունքները, ինչ որ տղամարդիկ: Մշակութային հաստատություններում (օպերա, թատրոն, նվագախմբեր, երգի և պարի համույթներ, գրադարաններ, թանգարաններ, նկարչական և երաժշտական դպրոցներ և այլն) կանայք կազմում են 67%: Հայաստանում կան համբավ ունեցող բազմաթիվ կին արվեստագետներ՝ գեղանկարիչներ, երգիչներ, դերասանուհիներ:

Կանանց աշխատանքային իրավունքները: Պետությունը պարտավոր է վերացնել կանանց նկատմամբ խտրականությունը զբաղվածության բնագավառում: Աշխատանքի ընդունվելիս կանայք ունեն միատեսակ հնարավորությունների իրավունք՝ ընտրության միատեսակ չափանիշների կիրառմամբ: Նույն աշխատանքի համար կանայք և տղամարդիկ պետք է ստանան միևնույն աշխատավարձը: Նույնիսկ բարեկեցիկ երկրներում, օրինակ՝ ԱՄՆ-ում, այս հարցում վիճակը բարվոք չէ, որովհետև նույն աշխատանքը կատարելու համար կանայք մոտ 30% ցածր են վճարվում:

Առողջության և մայրության պաշտպանության նպատակով արգելվում է կանանց, այդ թվում՝ հղի կանանց և կերակրող մայրերին ներգրավել ծանր և գիշերային աշխատանքների:

Մտորումներ: Շատ գործարարներ հրաժարվում են աշխատանքի ընդունել հղի կանանց: Կանանց աշխատանքային իրավունքների խախտման խնդիրները դրսևորումներ գիտեք: Ձեր շրջապատում այդպիսի դեպքերի հանդիպել եք:

3. ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընտանիքը և մայրությունը պետք է գտնվեն հասարակության և պետության հոգածության տակ: Կարևորելով մայրության պաշտպանությունը՝ ՄԱԿ-ն ընդունել է **Համաձայնագիր մայրության պաշտպանության մասին** (1952 թ.):

Հայաստանում պոլիկլինիկաներում կան կանանց կոնսուլտացիաներ, գործում են մոր և մանկան կենտրոններ, ծննդաբերական հիվանդանոցներ, բաժանմունքներ՝ ընդհանուր հիվանդանոցներում:

Արգելվում է հրաժարվել կնոջն աշխատանքի ընդունել՝ պատճառաբանելով նրա հղիությունը կամ կերակրող մայր լինելը: Սահմանադրությունն արգելում է մայրության հետ կապված պատճառներով աշխատանքից ազատելը: «Յուրաքանչյուր աշխատող կին հղիության և ծննդաբերության դեպքում ունի վճարովի արձակուրդի իրավունք»: Մայրերը ստանում են 70 օրվա նախածննդյան և 70 օրվա հետծննդյան վճարովի արձակուրդ: Մեկից ավելի երեխայի դեպքում արձակուրդը 180 օր է: Պետությունը տալիս է երեխային ծննդյան միանվագ նպաստ:

Հղի կնոջ և մինչև 1 տարեկան երեխա խնամող աշխատողի պահանջով կարող է սահմանվել ոչ լրիվ աշխատաժամանակ: Հանրային մարմինները ստեղծում են երեխաների խնամքի հիմնարկներ՝ մանկապարտեզների ցանց, որպեսզի կանայք համատեղեն մայրական պարտավորությունների կատարումը, աշխատանքը և հասարակական կյանքին մասնակցությունը:

Ա. Գորկի «Նկարիչն ու նրա մայրը»

Այս ձեռքերը՝ մո՛ր ձեռքերը,
Հինավուրց ու նո՛ր ձեռքերը...
Ինչե՛ր ասես, որ չեն արել այս ձեռքերը...
Պսակվելիս ո՛նց են պարել այս ձեռքերը՝
Ի՛նչ նազանքով,
Երազանքո՛վ:

Ինչե՛ր ասես, որ չեն արել այս ձեռքերը...
Լույսը մինչև լույս չեն մարել այս ձեռքերը,
Առաջնեկն է երբ որ ծնվել,
Նրա արդար կաթով սնվել:

Ինչե՛ր ասես, որ չեն արել այս ձեռքերը...
Զրկանք կրել, հոգս են փարել այս ձեռքերը
Ծով լռությամբ,
Համբերությա՛մբ...

Պ. Սևակ (1924-1971)

4. ՀԱՀՄԱՆ ԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հաշմանդամ մարդու կենսագործունեությունը սահմանափակված է: Հաշմանդամները հասարակության ամենախոցելի խավերից են և կանգնած են բազմաթիվ խնդիրների առջև: Ուստի հասարակությունը պարտավոր է նրանց օգնել իրենց զգալու լիարժեք մարդ: Միջազգային հանրությունը, որպեսզի աշխարհի պետություններին դրդի կատարել այդ բարոյաիրավական պարտականությունը, հռչակեց հաշմանդամների իրավունքները:

Հաշմանդամների իրավունքների միջազգային փաստաթղթերից են՝ Մտավոր անլիարժեքությամբ անձանց իրավունքների մասին հռչակագիրը (1971 թ.), Հաշմանդամների իրավունքների մասին հռչակագիրը (1975 թ.): Այս ակտերի հիմքում դրված է այն մոտեցումը, որ **հաշմանդամներն ունեն իրենց արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի անօտարելի իրավունք**: Նրանք այլ անձանց հետ հավասար օգտվում են բոլոր իրավունքներից: Պետությունները նրանց առանձնահատուկ կարիքները պետք է ներառեն տնտեսական և սոցիալական զարգացման ծրագրերում:

Փաստեր և մտորումներ: Վերջին տասնամյակներում բազմաթիվ բնական աղետների, պատերազմների, նաև բնածին պարճառների հետևանքով աշխարհում հաշմանդամների թիվը զգալիորեն աճել է: Պաշտոնական տվյալներով Հայաստանում կա 100 հազարից ավելի հաշմանդամ: Կորուկ ավելացել է բնածին հաշմանդամության քանակը: Որոշք են դրա պարճառները: Ինչպես պայքարել այդ երևույթի դեմ:

«Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով (1993 թ.) երաշխավորվել են հաշմանդամների իրավունքները: Համաձայն այդ օրենքի՝ հաշմանդամներն ունեն մարդու բոլոր իրավունքները, որոնց պաշտպանությունն ապահովվում է պետության կողմից: Օրենքը սահմանում է նաև «հաշմանդամ» հասկացությունը:

Հաշմանդամ է այն անձը, ով, մտավոր կամ ֆիզիկական անլիարժեքությամբ պայմանավորված՝ կենսագործունեության սահմանափակման պատճառով սոցիալական օգնության և պաշտպանության կարիք ունի:

Հաշմանդամության առկայության հաստատման և խմբի որոշման հիմքում դրված է մարդու կենսագործունեության սահմանափակման աստիճանը: Բուժսոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովները հաշմանդամի կարգավիճակ շնորհելիս պետք է առաջնորդվեն հատուկ մշակված չափանիշներով:

Հաշմանդամության չափանիշ-գործոնները

Անառողջության
աստիճանը

Կենսագործունեության
սահմանափակումը

Սոցիալական օգնության
անհրաժեշտությունը

Պետությունը փորձում է հոգալ հաշմանդամների մասին՝ սահմանելով սոցիալական նպաստներ, փորձելով ստեղծել աշխատատեղեր նրանց համար: Տրանսպորտում և տարբեր շինություններ կառուցելիս պետք է հաշվի առնվեն նրանց տեղաշարժվելու սահմանափակ կարողությունները, պայմաններ ստեղծվեն հաշմանդամների ազատ և անկաշկանդ կենսակերպի համար: Հաշմանդամների սոցիալական օգնության ծրագրերից է պրոթեզավորումը:

Կան հաշմանդամների հիմնահարցերով զբաղվող հասարակական կազմակերպություններ, որոնք ձգտում են լուծել հաշմանդամների խնդիրները, բարելավել նրանց վիճակը և կազմակերպել հասարակության մեջ նրանց ներառումը:

Հանրօգույր աշխարհանք: Հաշմանդամների համար սահմանված սոցիալական նպաստները բավարար են արդյոք, հաշմանդամներն ապահովված են աշխատատեղերով: Ձեր շրջապատում հաշվի են առնված նրանց տեղաշարժվելու սահմանափակ կարողությունները: Դասարանով իրականացրե՞ք սոցիալական օգնության միջոցառում որևէ հաշմանդամի նկատմամբ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

Ֆեմինիստական շարժում / դալիմ / էմանսիպացիա / միասեռ դպրոց / միանվագ նպաստ / մեղմացուցիչ հանգամանք / խոցելի խավ / հաշմանդամ / աշխատունակություն:

Պատասխանե՞ք հարցերին.

1. Որո՞նք են կանանց նկատմամբ խտրականության արմատները:
2. Ո՞րն է կանանց անձնական իրավունքների նշանակությունը նրանց համար:
3. Արդյո՞ք տարբեր են կանանց և տղամարդկանց քաղաքական իրավունքները:
4. Ի՞նչ իրավունք ունեն կանայք աշխատանքի ընդունվելուց:
5. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ հղի կանանց և կերակրող մայրերի պաշտպանությունը:
6. Ի՞նչ իրավունքներ ունեն հղի կանայք և կերակրող մայրերը:
7. Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանությունը:
8. Ի՞նչ չափանիշներով է որոշվում հաշմանդամությունը:

Լուծե՛ք խնդիրը: Կիրակոսյանը, հիմնարկի տնօրինության հետ կնքված աշխատանքային պայմանագրին համապատասխան, անցավ աշխատանքի որպես հավաքարար: Երկրորդ շաբաթվա ընթացքում ծանոթանալով ներկայացրած փաստաթղթերին՝ տնօրենն իմացավ, որ Կիրակոսյանը հղի է և հեռացրեց նրան աշխատանքից՝ իր որոշումը հիմնավորելով ֆինանսական դժվարություններով: Օրինական էին արդյոք տնօրենի գործողությունները: Եթե Կիրակոսյանը դիմի դատարան, ի՞նչ վճիռ կընդունի դատարանը:

ԴԱՍ 29. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄԸ

«Մարդու իրավունք համարվող ամեն ինչ ոչ միայն իմ իրավունքն է, այլև ուրիշի. ուստի ես պարտավոր եմ այդ իրավունքի կապարդումն ապահովել և ոչ թե սոսկ օգտագործել այն ինձ համար»:

Թ. Պեյն (1737-1809)

1. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Մարդու իրավունքները բացարձակ և անսահման չեն: Դրանք անհատի ազատության չափն են: Սակայն ամեն մեկի ազատությունը պետք է ներդաշնակորեն զուգադրվի այլոց ազատության հետ: Մարդու իրավունքները, լինելով հնարավոր վարքագծի տարբերակներ, ունեն իրականացման սահմաններ: Առանց այդ սահմանի իրավունքը կվերածվի կամայականության, իսկ հասարակական կյանքը՝ «բոլորի պատերազմ ընդդեմ բոլորի»: Մարդու իրավունքների իրականացման երեք տեսակի սահմաններ կան:

Սահման առաջին

«Մի՛ արա այն, ինչը չես ուզում, որ քո նկատմամբ անեն ուրիշները»: Այս ոսկե կանոնը, ելնելով Ավետարանից, ձևակերպել է ուշ միջնադարյան բնական իրավունքի տեսությունը: Մարդու իրավունքների իրականացման այս սահմանի սկզբունքը Սահմանադրությունն ամրագրել է հետևյալ կերպ. **մարդն ազատ է անելու այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքները և չի հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին:** Բացի Ձեզանից, իրավունքներ ունեն նաև ուրիշները, հետևաբար՝ Ձեր պարտականությունն է հարգել ուրիշների իրավունքները, ձեռնպահ մնալ դրանք ոտնձգող գործողություններից: Այսպիսով՝ Ձեր իրավունքների երաշխիքը ուրիշների պարտականությունն է, և, հակառակը, Ձեր պարտականությունը՝ այլոց իրավունքների երաշխիքը: Ուստի Դուք ազատ եք մինչև այնտեղ, որտեղ սկսվում են ուրիշների իրավունքները:

Սահման երկրորդ

Մարդու յուրաքանչյուր իրավունքի իրավական բովանդակության շրջանակներն ամրագրված են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Ուստի մարդու ամեն մի իրավունք ունի նաև իրականացման կոնկրետ սահմաններ: Օրինակ՝ համաձայն Սահմանադրության՝ **«Ամուսնական փարիքի հասած կինը և տղամարդը միմյանց հեղ իրենց կամքի ազատ արտահայտությամբ ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու իրավունք ունեն»:** Փորձեք ինքնուրույն մեկնաբանել այս նորմը, և Դուք կտեսնեք, որ այս իրավունքի իրավական բովանդակությունն անսահ-

Շառլ-Լուի Մոնտեսքիո

ման չէ, այլ դրա շրջանակները որոշված են Սահմանադրությամբ և օրենքներով:

Մտորումներ: «Ազատությունն իրավունք է՝ անելու այն ամենը, ինչը թույլատրված է օրենքով: Եթե քաղաքացին կարողանար անել այն, ինչն օրենքներով արգելված է, ապա նա չէր ունենա ազատություն, քանի որ նույնը կարող են անել նաև մյուսները»: Մեկնաբանեք Մոնտեսքիոյի այս միտքը:

Սահման երրորդ

Արգելվում է իրավունքների չարաշահումը, այսինքն՝ իրավունքների օգտագործումը՝ դրանց նշանակությանը բացահայտ հակասելով, այդ իրավունքներն ի չար գործադրելով: Օրինակ՝ դուք ունեք մտքի, խոսքի ազատության և ձեր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Սակայն դա չի նշանակում, որ դուք կարող եք ասել և պնդել ամեն ինչ, որովհետև կան այդ իրավունքների ինչպես բարոյական, այնպես էլ իրավական սահմաններ: Եթե դուք օգտագործեք այդ իրավունքը սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ազգային, ռասայական, կրոնական ատելություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով, ապա դա կլինի իրավունքի չարաշահում, ինչն արգելված է:

2. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄԸ

Մենք իմացանք, որ մարդու իրավունքներն ունեն իրականացման սահմաններ: Սակայն, բացի այդ, մարդու իրավունքները ենթակա են նաև սահմանափակման: **Սահմանափակումն օրենքով արդեն ամրագրված և սահմանադրված կոնկրետ իրավունքի բովանդակության նեղացումը, նվազեցումը բացառումն է պետության կողմից՝ ինչ-ինչ կարևոր շահերից ելնելով:**

Հասարակության զարգացումն անխուսափելիորեն ծնում է իրադրություններ, որոնք պահանջում են պետությունից սահմանափակել մարդու իրավունքները: Խնդիրը, սակայն, հանգում է նրան, թե ինչ հիմքերով, ինչ ժամանակով և ինչ շրջանակներում կարելի է և պետք է դա արվի: Այս ոլորտում չարաշահումներն անթույլատրելի են: Որպեսզի պետությունը չդիմի կամայականության մարդու իրավունքների սահմանափակման հարցում, մշակվել և կիրառվում են որոշակի սահմանադրական չափանիշներ.

1) մարդու հիմնական իրավունքները բաժանված են **չսահմանափակվողների** և **սահմանափակվողների**: Կան իրավունքներ, որոնք ընդհանրապես ենթակա չեն որևէ սահմանափակման ոչ մի դեպքում: Օրինակ՝ կյանքի և իրավահավասարության և այլն.

2) սահմանափակման ենթակա հիմնական իրավունքների համար Սահմանադրությունը կոնկրետ իրավունքն ամրագրող հոդվածում նախատեսում է այդ իրավունքի սահմանափակման հիմքերը և կարգը: Օրինակ՝ մտքի, խղճի և կրոնի ազատության արտահայտումը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով: Այլ ակտով դա բացառվում է: Սահմանափակման հիմքեր են, օրինակ՝ պետական անվտանգության, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների պաշտպանության նպատակները.

3) հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել ՀՀ միջազգային պայմանագրերով սահմանված սահմանափակումները:

4) Պետությունը մարդու հիմնական իրավունքները սահմանափակելիս պետք է ղեկավարվի դրանց սահմանափակման համաչափության և որոշակիության սկզբունքով:

Հիմնական իրավունքների սահմանափակման որոշակիության և համաչափության սկզբունքները: Որոշակիության սկզբունքի համաձայն՝ «հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանափակելիս օրենքները պետք է սահմանեն այդ սահմանափակումների հիմքերը և ծավալը, լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի այդ իրավունքների և ազատությունների կրողները և հասցեատերերն ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ»:

Համաչափության սկզբունքն օրենսդրին թելադրում է, որ, օրինակ՝ անձնական ազատության սահմանափակման օրենսդրական միջոցներն ընտրելիս, դրանք պետք է պիտանի, անհրաժեշտ և համարժեք լինեն Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին, սահմանափակվող հիմնական իրավունքի նշանակությանը: Հակառակ դեպքում օրենսդրի գործելակերպը կարելի է որակել իրեն վստահված լիազորության չարաշահում: Ենթադրենք, օրենսդիրը սահմանում է անձնական ազատությունից զրկելու նախնական կալանքի կարգ, որը պետք է կիրառվի բոլոր հանցանքների համար: Արդյո՞ք պիտանի և անհրաժեշտ է այս լուծումը՝ հանցանք կատարելուց հետո անձի փախուստը կանխելու նպատակին: Անկասկած՝ ոչ: Անխտիր կալանավորումը նպատակահարմար չէ ոչ տնտեսապես, ոչ էլ պատժական քաղաքականության տեսանկյունից. հանցանքների մի մասը նույնիսկ ազատազրկմամբ չեն պատժվում, այլ տուգանքով: Եթե Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին, այսինքն՝ հանցագործի փախուստը կանխելը հնարավոր է այլ ճանապարհներով, ապա հարկավոր է ընտրել արարքին համարժեք միջոցը, օրինակ՝ գրավը, ստորագրությունը չհեռանալու մասին և այլն:

Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումն արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ: Արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ մարդու հիմնական իրավունքները, բացառությամբ Սահմանադրությամբ նշվածների (օրինակ՝ կյանքի իրավունքը), կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքա-

նով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը: Այս կարգով մարդու իրավունքների սահմանափակումը ժամանակավոր է, իսկ դրա հիմքերը երկուսն են՝ **ռազմական կամ արտակարգ դրությունը:** Սահմանափակման ձևը՝ գործադիր իշխանության մարմնի որոշումն է: Ռազմական և արտակարգ դրության իրավական կարգը սահմանվում են օրենքով: Գործա-

դիր մարմինները դրանք կիրառում են միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը:

Գրավոր աշխատանք: Օգտվելով ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ, 119 և 120-րդ հոդվածներից՝ պարտասրեք զեկուցում «Ռազմական և արտակարգ դրություն. հասկացությունը և հայտարարման կարգը» թեմայով:

3. ԻՐԱՎՈՒՆՔ, ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

«Պարտականություն» հասկացությունը: Անհատի հասարակական ազատության իրավական ձևը մարդու իրավունքներն են: Իրավունքներն օրենքով երաշխավորված հնարավորություններն են: Մարդն իր վարքագծում ունի անձնական հայեցողություն, այսինքն՝ իրավունք-հնարավորություն, որը ցանկության դեպքում կենսագործում է: **Մինչդեռ կյանքը, բացի հնարավորություններից, ենթադրում է նաև անհրաժեշտություն:** Հենց իրենք՝ մարդու իրավունքներն ազատության «չափն» են, քանզի դրանք ենթադրում են հայեցողության սահմանափակում, այսինքն՝ պարտականություն: Պարտականությունները հասարակական անհրաժեշտության արտահայտման իրավական ձևն են և կոչված են մարդու իրավունքների հետ միասին կյանքում ապահովել կարգ ու կանոնը, կայունությունը, խաղաղությունը:

Իրավական պարտականությունը պետության կողմից անձի համար սահմանված իրավական անհրաժեշտությունն է, նրա վարքագծի պարտադիր չափն ու տեսակը: Մարդն այստեղ չունի ընտրելու հնարավորություն, այլ պարտադիր պետք է դրսևորի օրենքով պահանջվող վարքագիծը: Չկատարելու դեպքում նրա նկատմամբ կկիրառվի պետական հարկադրանք:

Իրավունքը և պարտականությունը միասնական են: Մարդու իրավունքներից բխում են մարդու պարտականությունները: Մարդը միաժամանակ և՛ իրավունքի, և՛ պարտականության սուբյեկտ է: Ամեն մի իրավունք անխուսափելիորեն ծնում է պարտականություն: Չէ՞ որ պարտականություններն իրավունքների ապահովման եղանակն են:

Իրավունքի և պարտականության միասնությունն անխզելի է: Չկա իրավունք առանց պարտականության և պարտականություն՝ առանց իրավունքի: Առանց պարտականության իրավունքները դատարկ հնչյուն են: Պարտականությունների բարեխիղճ կատարումը մարդու իրավունքների բարոյաիրավական նախադրյալն է:

Փաստեր: Պարտականությունները ևս ունեն բնական արմատներ: Բնական իրավունքներին համապատասխանում են բնական պարտականությունները: Օրինակ՝ կյանքի իրավունքին՝ «մի սպանիր», իսկ սեփականության իրավունքին՝ «մի գողանա» պարտականությունը: Բնական պարտականությունները, ամրագրվելով օրենքով, վերածվում են իրավական պարտականությունների: Չկա մարդ, որ կրի միայն պարտականություն՝ առանց իրավունքի, և կամ միայն իրավունք՝ առանց պարտականության: Ազատությունը միայն այն ժամանակ է իրական, երբ վերածվում է օրենքի վրա հիմնված կարգ ու կանոնի: Իսկ կարգ ու կանոնը հենց իրավունքների և պարտականությունների միասնությունն է:

Ոչ ոք չի կարող կրել պատասխանատվություն, որոնք սահմանված չեն օրենքով: Քաղաքացիների պարտականությունները հավասար են՝ անկախ

ազգությունից, սեռից կամ այլ դրությունից: Դա նշանակում է, որ բոլոր քաղաքացիները կրում են օրենքով սահմանված բոլոր պարտականությունները:

Մարդու և քաղաքացու սահմանադրական պարտականությունները

● Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է մուծել օրենքին համապատասխան սահմանված հարկեր, տուրքեր, կատարել պետական կամ համայնքային բյուջե մուծազրկող այլ վճարումներ:

● Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հոգ տանել շրջակա միջավայրի պաշտպանության մասին:

● Յուրաքանչյուր քաղաքացի պարտավոր է օրենքով սահմանված կարգով մասնակցել Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը:

● Արգելվում է անել այն ամենը, ինչը խախտում է այլոց իրավունքները և հակասում է Սահմանադրությանն ու օրենքներին:

● Արգելվում է իրավունքների և ազատությունների օգտագործումը սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ազգային, ռասայական, կրոնականատեղություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով:

● Ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների դաստիարակության, կրթության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման մասին:

● Չափահաս աշխատունակ անձինք պարտավոր են հոգ տանել իրենց անաշխատունակ և կարիքավոր ծնողների մասին:

Իրականացրեք հարցում: Ձեր շրջապարի 5 մարդկանց ենթարկե՞ք հարցման սահմանադրական պարտականությունների իմացության շուրջ՝ գնահատման եռաստիճան սանդղակով՝ լավ (գիտի բոլոր պարտականությունները), միջին (գիտի դրանց մեծ մասը), վատ (ընդհանրապես չգիտի կամ գիտի կցկտուր): Ստացված արդյունքները քննարկե՞ք դասարանում: Շրջապարից որևէ մեկին սովորեցրե՞ք իրավունքների և պարտականությունների կապը:

Սահմանադրական հիմնական պարտականություններից միայն հայրենիքի պաշտպանությունն է համարվում քաղաքացու սրբազան պարտքը, իսկ զինվորական ծառայությունը զինված ուժերում՝ նրա պատվավոր պարտականությունը: Դա բոլոր ժամանակներում էլ մեր ազգային գաղափարախոսության հիմնաքարն է եղել: Եվ այսօր, ավելի քան երբևէ, մենք պարտավոր ենք պատվով կատարել այդ պարտականությունը՝ դարերով կորցրած և նորից վերակերտած մեր պետականությունը պաշտպանելու համար: Ուստի իսկական զինվորական ծառայության հերթական զորակոչից խուսափողները, դասալիքները քրեորեն հետապնդվում են: Նրանք իրենց արարքի համար իրավական պատասխանատվության են կանչվում, իսկ ժողովրդի կողմից արժանանում արհամարհանքի:

Հանրօգուր աշխատանք: Դասարանից կազմակերպե՞ք հեռախոսազանգ ձեր դպրոցի շրջանավարտներից որևէ մեկին, ով ծառայում է հայոց բանակում, և ողջունե՞ք ու մեծարե՞ք նրան հայրենիքի նկատմամբ իր պարտքը կատարելու համար:

Մարդու պատասխանատվությունը: Մարդու իրավունքները ստեղծում են մարդու ազատությունը, իսկ ազատությունը ենթադրում է պարտակա-

Նություններ և պատասխանատվություն: Եթե իրավունքներն արտահայտում են մարդու ազատությունը, ապա պարտականությունները՝ իրավական սահմանափակվածությունը: Պարտականությունը չկատարելը հանգեցնում է պատասխանատվության: **Հիշեք. հասարակական կյանքի ներդաշնակության արքիոմն է՝ «Իրավունքներ՝ գումարած պարտականություններ, ազատություն՝ գումարած պատասխանատվություն»:** Դա բնական, բանական, արդարացի արքիոմն է, որի խախտումը կտանի հասարակական աղետի:

Մարդումներ: Չնայած հաջողություններին մարդու իրավունքների ոլորտում, արդի աշխարհում առկա են անհանգստանալու բազում պատճառներ: Օրինակ՝ գնալով աճում է անհատապաշտությունը, եսասիրությունը, մարդկանց ձգտումն ամեն գնով նվաճել իրենց իրավունքները: Մարդիկ զանգվածաբար անտեսում են իրենց պարտականությունները, կորցնում պատասխանարվության զգացումը: Կան առաջարկներ՝ ընդունել «Մարդու պարտականությունների հռչակագիր»:

Իրավական պատասխանատվությունն իրավախախտում կատարած մեղավոր անձի նկատմամբ հարկադրանքի կիրառումն է: Պատասխանատվության հիմքն իրավախախտումն է, այսինքն՝ արարքը, որն ամրագրված է օրենսդրությամբ՝ որպես արգելված: Օրինակ՝ մարդն ունի կյանքի իրավունք, և բոլորը պարտավոր են հարգել այդ իրավունքը: Դրա երաշխիքն այն է, որ սպանությունը համարվում է հանցանք, իսկ մարդասպանը պատժվում է:

Իրավական պատասխանատվությունը մարդու իրավունքների ամենից ուժեղ երաշխիքն է: Դրա կիրառման նպատակը մարդու իրավունքների, հասարակական և պետական շահերի պահպանությունն է՝ իրավական հարկադրանք կիրառելու օգնությամբ: Իրավական հարկադրանքը կարող է լինել՝ խախտված իրավունքների վերականգնում (օրինակ՝ պատճառված վնասի հատուցում), հակաիրավական վիճակների կանխում (օրինակ՝ մաքսային զննում), իրավախախտների պատժում (օրինակ՝ ազատազրկում), խախտումներին նպաստող պատճառների վերացում: Պատասխանատվության կարգը մյուս կողմից երաշխավորում է իրավախախտների իրավունքները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

Գիտե՞ք՝ ինչ է.

/ ազատության չափ / իրավունքի սահման / իրավունքի չարաշահում / իրավունքի սահմանափակում / իրավական հարկադրանք:

Պատասխանե՛ք հարցերին.

1. Ո՞րն է մարդու իրավունքների իրականացման սահմանի «ոսկե կանոնը»:
2. Ի՞նչ է իրավունքների չարաշահումը:
3. Որո՞նք են մարդու իրավունքների սահմանափակման երկու եղանակները:
4. Ի՞նչ է պարտականությունը, և որո՞նք են դրա բնական արմատները:
5. Ինչպե՞ս են կապված իրավունքներն ու պարտականությունները:
6. Որո՞նք են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական պարտականությունները:
7. Ի՞նչ է պատասխանարվությունը, և որո՞նք են դրա կիրառման նպատակները:

ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՆԱԽԱԳԻԾ

ԳԼՈՒԽ 1. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հոդված 1. Դասարանը ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է:

Հոդված 2. Դասարանում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով:

Հոդված 3. Դասարանում մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները և ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են:

Դասարանում գործում են ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք կազմում են դասարանի աշակերտների արժանապատվության անքակտելի հիմքը, հարգվում և պաշտպանվում են դասարանի և նրա մարմինների կողմից:

Դասարանն ապահովում է մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ ՀՀ Սահմանադրության սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան:

Հոդված 4. Դասարանը և նրա մարմինները սահմանափակված են մարդու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:

Դասարանում բոլորը հավասար են օրենքի առջև: Խտրականությունը՝ կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է:

Դասարանի աշակերտները գտնվում են դասարանի և նրա մարմինների պաշտպանության ներքո:

Հոդված 5. Դասարանում ընտրություններն անցկացվում են ընդհանուր, հավասար, ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա՝ գաղտնի քվեարկությամբ:

Դասարանում, ինչպես նաև դասարան-խորհրդարանում բոլոր ընտրությունները սահմանված կարգով նշանակում, կազմակերպում և անցկացնում է դասարանի ընտրական հանձնաժողովը:

Դասարանի ընտրական հանձնաժողովը կազմված է երեք անդամներից, որոնք առաջադրվում և ընտրվում են դասարան-խորհրդարանում:

Հոդված 6. Դասարանում իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանություններին բաժանման և հավասարակշռման հիման վրա:

Դասարանի մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ դասարանային օրենքներով:

Հոդված 7. Դասարանի Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն: Դասարանի պատ-

շաճ կարգով ընդունված այլ օրենքները պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը: Դասարանի մարմինների ակտերը պետք է համապատասխանեն Սահմանադրությանը, օրենքներին:

Հոդված 8. Դասարանում ճանաչվում են գաղափարախոսական բազմակարծությունը և բազմակուսակցականությունը:

Կուսակցությունները դասարանում կազմավորվում են ազատորեն, նպատում դասարանի քաղաքական կամքի ձևավորմանն ու արտահայտմանը: Նրանց գործունեությունը չի կարող հակասել Սահմանադրությանը, իսկ գործելակերպը՝ ժողովրդավարության սկզբունքներին:

Հոդված 9. Դասարանի պետական լեզուն հայերենն է:

Հոդված 10. Դասարանն ունի դրոշ, զինանշան, օրհներգ, որոնց մանրամասն նկարագրությունը սահմանվում է Դասարանային օրենքով:

ԳԼՈՒԽ 2. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀԸ

Հոդված 11. Դասարանի Նախագահը հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը, ապահովում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունը:

Դասարանի Նախագահը գործադիր իշխանության գլուխն է: Նա նշանակում և ազատում է նախարարներին: Նախարարներից մեկը կարող է Հանրապետության Նախագահի կողմից նշանակվել փոխնախագահ և փոխարինել Նախագահին վերջինիս բացակայության ժամանակ:

Նախարարների քանակը և կառավարման ոլորտները որոշում է Դասարանը:

Նախարարների խորհուրդը Նախագահին կից խորհրդակցական մարմին է, որի նիստերը հրավիրում և վարում է Նախագահը:

Նախագահը ղեկավարում է նախարարների գործունեությունը և համակարգում նրանց աշխատանքը:

Հոդված 12. Դասարանի Նախագահն ընտրվում է դասարանի ամբողջ կազմի կողմից՝ մեկ տարի ժամկետով:

Դասարանի Նախագահ կարող է ընտրվել դասարանի աշակերտ համարվող յուրաքանչյուր ոք:

Նույն անձը չի կարող ավելի քան երկու անգամ անընդմեջ ընտրվել Դասարանի Նախագահի պաշտոնում:

Հոդված 13. Դասարանի Նախագահն ընտրվում է Սահմանադրությամբ և դասարանային օրենքներով սահմանված կարգով: Դասարանի Նախագահի ընտրությունն անցկացվում է նրա լիազորությունների ավարտից տաս օր առաջ:

Դասարանի Նախագահի ընտրությունները նշանակում է ընտրական հանձնաժողովը:

Դասարանի Նախագահ է ընտրվում այն թեկնածուն, որին կողմ է քվեարկել բոլոր թեկնածուներին կողմ քվեարկած ընտրողների թվի կեսից ավելին:

Եթե քվեարկվել է երկուսից ավելի թեկնածու և նրանցից ոչ մեկին կողմ չեն քվեարկել անհրաժեշտ թվով ընտրողներ, ապա քվեարկությունից հետո՝ յոթերորդ օրը, անցկացվում է Դասարանի Նախագահի ընտրության երկրորդ փուլ: Դասարանի Նախագահի ընտրության երկրորդ փուլին կարող են մասնակցել այն երկու թեկնածուները, որոնց կողմ են քվեարկել առավել թվով ընտրողներ: Երկրորդ փուլում Դասարանի Նախագահ է ընտրվում այն թեկնածուն, որին կողմ են քվեարկել առավել թվով ընտրողներ:

Մեկ թեկնածու քվեարկվելու դեպքում նա ընտրվում է, եթե կողմ է քվեարկել քվեարկության մասնակիցների կեսից ավելին:

Եթե Դասարանի Նախագահ չի ընտրվում, ապա նշանակվում է նոր ընտրություն, իսկ քվեարկությունն անցկացվում է նոր ընտրություն նշանակվելուց հետո՝ յոթերորդ օրը:

Հոդված 14. Դասարանի Նախագահի թեկնածուներից մեկի համար անհաղթահարելի խոչընդոտներ առաջանալու դեպքում Դասարանի Նախագահի ընտրությունը հետաձգվում է մեկշաբաթյա ժամկետով:

Հոդված 15. Դասարանի Նախագահի հրաժարականի, լիազորությունների կատարման անհնարինության կամ սահմանված կարգով նրան պաշտոնանկ անելու դեպքերում նշանակվում է Դասարանի Նախագահի արտահերթ ընտրություն, իսկ քվեարկությունն անցկացվում է Դասարանի Նախագահի պաշտոնը թափուր մնալուց հետո՝ յոթերորդ օրը:

Հոդված 16. Դասարանի Նախագահը պաշտոնն ստանձնում է ընտրություններից անմիջապես հետո՝ Դասարանի հատուկ նիստում, Դասարանին տրված հետևյալ երդմամբ. «Ստանձնելով Դասարանի Նախագահի պաշտոնը՝ երդվում եմ. անվերապահորեն կատարել Սահմանադրության պահանջները՝ հարգել մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, ապահովել ժողովրդավարությունը, կարգուկանոնը, նպաստել դասարանի բարձր առաջադիմությանը, բարձրացնել դասարանի հասարակական ակտիվությունը»:

Հոդված 17. Դասարանի Նախագահը.

1) Ուղերձով դիմում է Դասարանին,

2) Խորհրդարանի ընդունած օրենքն ստանալուց հետո՝ հինգօրյա ժամկետում ստորագրում և հրապարակում է այն:

Այդ ժամկետում կարող է Խորհրդարանի կողմից ընդունված օրենքն առարկություններով, առաջարկություններով վերադարձնել Խորհրդարան՝ պահանջելով նոր քննարկում: Հնգօրյա ժամկետում ստորագրում և հրապարակում է Խորհրդարանի կողմից վերստին ընդունված օրենքը,

3) նշանակում և ազատում է նախարարներին: Դասարանի Նախագահի հրաժարականի դեպքում նախարարները շարունակում են իրենց պարտականությունների կատարումը մինչև նոր Նախագահի ընտրությունը,

4) Դասարանի Սահմանադրությամբ և օրենքներով նախատեսված դեպքերում նշանակումներ է կատարում պաշտոններում,

5) կազմավորում է Խորհրդակցական մարմիններ,

6) ներկայացնում է Դասարանն արտադասարանական հարաբերություններում, կնքում է պայմանագրեր, Դասարանի վավերացմանն է ներկայացնում պայմանագրեր և ստորագրում դրանց վավերագրերը,

7) Դասարանին է առաջարկում Դասարանի դատախազի թեկնածությունը:

Հոդված 18. Դասարանի Նախագահը հրապարակում է հրամանագրեր և կարգադրություններ, որոնք չեն կարող հակասել Դասարանի Սահմանադրությանը և օրենքներին ու ենթակա են կատարման Դասարանում:

Հոդված 19. Դասարանի Նախագահը կարող է պաշտոնանկ արվել:

Դասարանի Նախագահին պաշտոնանկ անելու հարցի մասին եզրակացություն ստանալու համար Խորհրդարանը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ ընդունված որոշմամբ դիմում է Դասարանի դատարան:

Դասարանի Նախագահին պաշտոնանկ անելու մասին որոշումը դատարանի եզրակացության հիման վրա կայացնում է Խորհրդարանը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երկու երրորդով:

Եթե դասարանի դատարանի եզրակացությամբ Դասարանի Նախագահին

պաշտոնանկ անելու հիմքերը բացակայում են, ապա հարցը հանվում է Խորհրդարանի քննարկումից:

Հոդված 20. Դասարանի Նախագահին իր հրաժարականը ներկայացնում է Խորհրդարանի նիստում: Հրաժարականը ձայների պարզ մեծամասնությամբ ընդունելուց հետո Սահմանադրությամբ սահմանված կարգով ու ժամկետներում անցկացվում է արտահերթ ընտրություն:

ԳԼՈՒԽ 3. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԸ

Հոդված 21. Օրենսդիր իշխանությունը Դասարանում իրականացնում է Խորհրդարանը: Խորհրդարանը կազմված է դասարանի աշակերտներից:

Խորհրդարանի լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և անժամկետ են:

Հոդված 22. Խորհրդարանը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ ընտրում է Խորհրդարանի նախագահ:

Խորհրդարանի նախագահը վարում է նիստերը, ապահովում նրա բնականոն գործունեությունը: Խորհրդարանը կարող է ընտրել Խորհրդարանի նախագահի մեկ տեղակալ:

Հոդված 23. Խորհրդարանը նիստեր է գումարում ըստ անհրաժեշտության:

Հոդված 24. Խորհրդարանի նիստ գումարում են Խորհրդարանի նախագահի, դասարանի Նախագահի, պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ երրորդի նախաձեռնությամբ: Նիստերն անցկացվում են նախաձեռնողի սահմանած օրակարգով և ժամկետում:

Հոդված 25. Օրենքները և Խորհրդարանի որոշումները, բացառությամբ Սահմանադրությամբ նախատեսված դեպքերի, ընդունվում են քվեարկությանը մասնակցած պատգամավորների ձայների մեծամասնությամբ, եթե քվեարկությանը մասնակցել է պատգամավորների ընդհանուր թվի կեսից ավելին:

Հոդված 26. Դասարանի Նախագահի առարկությունները և առաջարկությունները չընդունելու դեպքում Խորհրդարան վերադարձված օրենքը վերստին ընդունվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ: Խորհրդարանը Դասարանի Նախագահի վերադարձրած օրենքը քննարկում է արտահերթ:

Հոդված 27. Խորհրդարանում կարող են ստեղծվել մշտական և ժամանակավոր հանձնաժողովներ:

Մշտական հանձնաժողովներն ստեղծվում են օրենսդրական ակտերի նախագծերի և այլ հարցերի նախնական քննարկման և դրանց վերաբերյալ Խորհրդարանին եզրակացություններ ներկայացնելու համար:

Հոդված 28. Նախագահին իր ընտրություններից հետո՝ մեկշաբաթյա ժամկետում, Խորհրդարան է ներկայացնում իր ծրագիրը: Այդ ծրագրին Խորհրդարանի կողմից հավանություն տալու հարցը քննարկվում է արտահերթ և քվեարկության դրվում այն ներկայացվելուց հետո՝ յոթօրյա ժամկետում: Ծրագրին հավանություն տալու մասին որոշումն ընդունվում է Խորհրդարանի պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ:

Հոդված 29. Խորհրդարանում օրենսդրական նախաձեռնության իրավունքը պատկանում է պատգամավորներին և Դասարանի Նախագահին:

Հոդված 30. Խորհրդարանն ընդունում է որոշումներ, որոնք ստորագրում և հրապարակում է Խորհրդարանի նախագահը:

Հոդված 31. Պատգամավորներն իրավունք ունեն գրավոր և բանավոր հարցերով, իսկ խմբակցությունները և խմբերը նաև հարցապնդումներով դիմելու Դա-

սարանի Նախագահին: Խորհրդարանի նիստում Նախագահը և Նախարարները պատասխանում են պատգամավորների հարցերին: Պատգամավորների հարցերի կապակցությամբ Խորհրդարանը որոշումներ չի ընդունում:

Հոդված 32. Խորհրդարանը Խորհրդարանի նախագահի առաջարկությամբ ընտրում է դասարանի դատարանի անդամներին:

Հոդված 33. Խորհրդարանը մարդու իրավունքների պաշտպանին ընտրում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ՝ վեց ամիս ժամկետով: Մարդու իրավունքների պաշտպանն անփոփոխելի է:

Մարդու իրավունքների պաշտպանն անկախ պաշտոնատար անձ է, ով իրականացնում է դասարանի անդամների խախտված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը:

ԳԼՈՒԽ 4. ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդված 34. Դասարանում արդարադատությունն իրականացնում է դասարանի դատարանը՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Այն կազմված է երեք անդամից, որոնք անփոփոխելի են մինչև ուսումնական տարվա վերջ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ դատարանի անդամը հեռանում է դասարանից կամ հրաժարվում դատավորի պաշտոնից:

Դատարանի վերջնական ակտերն ընդունվում են Դասարանի անունից:

Հոդված 35. Դատավորների անկախությունը երաշխավորվում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով:

Դատարանի լիազորությունները, գործունեության կարգը սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքներով:

Հոդված 36. Արդարադատություն իրականացնելիս դատավորներն անկախ են, ենթարկվում են միայն Սահմանադրությանը և օրենքին:

Հոդված 37. Դատավորը և Սահմանադրական դատարանի անդամը չեն կարող զբաղեցնել իրենց պարտականությունների հետ չկապված դասարանային պաշտոն, բացի Խորհրդարանի պատգամավոր լինելուց: Դատավորները չեն կարող լինել որևէ կուսակցության, դասարանի՝ որպես պառլամենտի խմբակցության անդամ կամ զբաղվել քաղաքական գործունեությամբ:

Հոդված 38. Դասարանի դատարանը սահմանված կարգով.

1) որոշում է Դասարանի օրենքների, Խորհրդարանի որոշումների, Դասարանի Նախագահի հրամանագրերի, այլ պաշտոնյաների որոշումների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը,

2) լուծում է Դասարանի Նախագահի ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների հետ կապված վեճերը՝ նախագահի թեկնածուի դիմումի հիման վրա,

3) եզրակացություն է տալիս Դասարանի Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերի առկայության մասին: Այս հիմքով դատարան կարող են դիմել դասարանի երեք անդամներ, դասուղեկը,

4) օրենքով նախատեսված դեպքերում որոշում է կայացնում դասարանում կուսակցության գործունեությունն արգելելու մասին:

Հոդված 39. Դասարանի դատարան կարող են դիմել Դասարանի Նախագահը, Խորհրդարանը, յուրաքանչյուր ոք՝ կոնկրետ գործով, երբ սպառվել են իրավունքների պաշտպանության բոլոր միջոցները և վիճարկում է իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը, դասարանի դատախազը, մարդու իրավունքների պաշտպանը:

Դատարանը գործը քննում է միայն համապատասխան դիմումի առկայության դեպքում:

Հոդված 40. Դատարանն ընդունում է որոշումներ, եզրակացություններ, վճիռներ յոթօրյա ժամկետում: Դատարանի ընդունած ակտերը վերջնական են և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից: Դատարանը բոլոր ակտերն ընդունում է անդամների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ:

ԳԼՈՒԽ 5. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ԴԱՏԱԽԱՋԸ

Հոդված 41. Դատարանի դատախազին Դատարանի Նախագահի առաջարկությամբ ընտրում է Խորհրդարանը՝ 6 ամիս ժամկետով: Նույն անձը չի կարող երկրորդ անգամ անընդմեջ նշանակվել դատախազ:

Դատարանի Նախագահի առաջարկությամբ Խորհրդարանը պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ կարող է պաշտոնանկ անել դատախազին:

Հոդված 42. Դատարանի դատախազը.

- 1) հարուցում է դատարանային քննություն՝ կարգուկանոնի խախտման դեպքում,
- 2) վարում է հարուցված գործի նախաքննությունը,
- 3) դատարանում պաշտպանում է մեղադրանքը,
- 4) կատարում է կամ ապահովում է Դատարանի դատարանի ակտերի կատարումը,
- 6) հսկողություն է իրականացնում դատարանի անդամների կողմից Դատարանի Սահմանադրության և այլ ակտերի կատարման նկատմամբ:

ԳԼՈՒԽ 6. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ, ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ

Հոդված 43. Դատարանի Սահմանադրությունն ընդունում կամ դրանում փոփոխություններ է կատարում դատարանի Խորհրդարանը՝ Դատարանի Նախագահի կամ երեք պատգամավորների նախաձեռնությամբ:

Առաջին Սահմանադրության նախագիծը մշակում և ընդունում է Դատարանի Խորհրդարանը՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ:

Դատարանի Նախագահը Սահմանադրության նոր նախագիծ կամ դրանում փոփոխություններ կատարելու նախագիծն ստանալուց հետո յոթօրյա ժամկետում կարող է այն առարկություններով, առաջարկություններով վերադարձնել Խորհրդարան՝ պահանջելով նոր քննարկում:

Խորհրդարանի կողմից պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երկու երրորդով վերստին առաջարկված Սահմանադրության կամ դրանում փոփոխություններ կատարելու նախագիծը Դատարանի Նախագահը դնում է Խորհրդարանի նիստի քննությանը:

Հոդված 44. Սահմանադրության 1-ից 8-րդ հոդվածները փոփոխման ենթակա չեն:

Վերջաբան

Սիրելի՛ աշակերտներ, դուք ավարտեցիք դասընթացը: Սովորելով այն՝ դուք հասկացաք, թե ինչ է ժողովրդավարությունը, քաղաքացիական հասարակությունը, սոցիալ-իրավական պետությունը, իմացաթմբեր իրավունքները: Սակայն գիտելիքներն անիմաստ են, եթե դրանք չեն կիրառվում կյանքում: Անշուշտ, սովորելը շատ ավելի հեշտ է, քան ստացած գիտելիքները կյանքում կենսագործելը, որովհետև կյանքի և իդեալի միջև միշտ էլ խզում կա: Այն հաղթահարելու լավագույն միջոցը գործելն է, գաղափարներն ու հայացքները իրական դարձնելը: Համոզված եղեք, որ իրականությունը հնարավոր է վերափոխել, եթե ձեր մեջ կա գործելու համառ ցանկություն:

Խորհուրդ կտայինք դասընթացից սովորած շատ սոցիալական նախագծերի (օրինակ՝ դասարանի նախագահի, վարչապետի, մարդու իրավունքների պաշտպանի և այլն) կիրառումը շարունակել նաև հաջորդ դասարաններում: Ուրեմն մեզանից ամեն մեկի խնդիրն է հասարակական և բարոյական իդեալները կենսագործելը, նաև՝ ուրիշներից պահանջելը: Այնպես որ դասընթացը միայն այս դասագրքով չի ավարտվում: Այն շարունակվում է իրական կյանքում...

Հիրավի, տեղին են մեծն Չարենցի հետևյալ խոսքերը.

Եթե ուզեն՝ արևներին նոր տե՛մպ կտան ու նոր ուղի...

Եթե ուզեն՝ արեգակներ կշարտեն երկինքն ի վեր.

Եթե ուզեն՝ վա՛ր կբերեն երկինքներից արեգակներ...

Եթե ուզեն՝ կամքով արի ու աշխարհի հրով վառված –

Ինչե՛ր միայն չեն կատարի ամբոխները խելագարված...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ	3
ԳԼՈՒԽ 1. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՍՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	5
ԴԱՍ 1. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՍՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՍԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ	5
ԴԱՍ 2. ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ	11
ԴԱՍ 3. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ	17
ԴԱՍ 4. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԵՆԱՍՅՈՒՆ	23
ԴԱՍ 5. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ. ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ	29
ԴԱՍ 6. ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ	35
ԳԼՈՒԽ 2. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	41
ԴԱՍ 7. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	41
ԴԱՍ 8-11. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ. «ԱԿՏԻՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻ»	47
ԳԼՈՒԽ 3. ՔԱՂԱՔԱՑԻՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	68
ԴԱՍ 12. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	68
ԴԱՍ 13. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ	74
ԴԱՍ 14. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄ	80
ԳԼՈՒԽ 4. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	85
ԴԱՍ 15. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	85
ԴԱՍ 16. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	91
ԴԱՍ 17. ԿՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆ	96
ԳԼՈՒԽ 5. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	97
ԴԱՍ 18. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	97
ԴԱՍ 19. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ	103
ԴԱՍ 20. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՆ	109
ԴԱՍ 21. ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ. ԸՆՏՐՎԱԾ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆ ԴԻՐՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒՄ ԵՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԼԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒՄ	115
ԳԼՈՒԽ 6. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	118
ԴԱՍ 22. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ. ՀԱՍՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ	118
ԴԱՍ 23. ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ	124
ԴԱՍ 24. ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ	131
ԴԱՍ 25. ՄԱՐԴՈՒ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՑՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ	137
ԴԱՍ 26. ՄԱՐԴՈՒ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ	143
ԴԱՍ 27. ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ	150
ԴԱՍ 28. ԿԱՆԱՆՑ ԵՎ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ	156
ԴԱՍ 29. ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԹԱԿՈՒՄԸ	162
ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՆԱԽԱԳԻԾ	168
ՎԵՐՋԱԲԱՆ	174

ԳԱԳԻԿ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ԱՐԹՈՒՐ ՎԱՂԱՐՇՅԱՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

9-րդ դասարան

Խմբագիր՝	Արտակ Ոսկանյան
Սրբագրիչ՝	Անահիտ Պապյան
Ձևավորումը՝	Նվարդ Հայրապետյանի
Շապիկի ձևավորումը՝	Արամ Ուռուտյանի
Շարվածքը՝	Ռուզաննա Վաղարշյանի

Պատվեր՝ 1551: Տպաքանակ՝ 16738:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100/16: 11 տպ. մամուլ:
Տառատեսակը՝ GHEA Arpi Sans:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչություն ՓԲԸ տպարանում